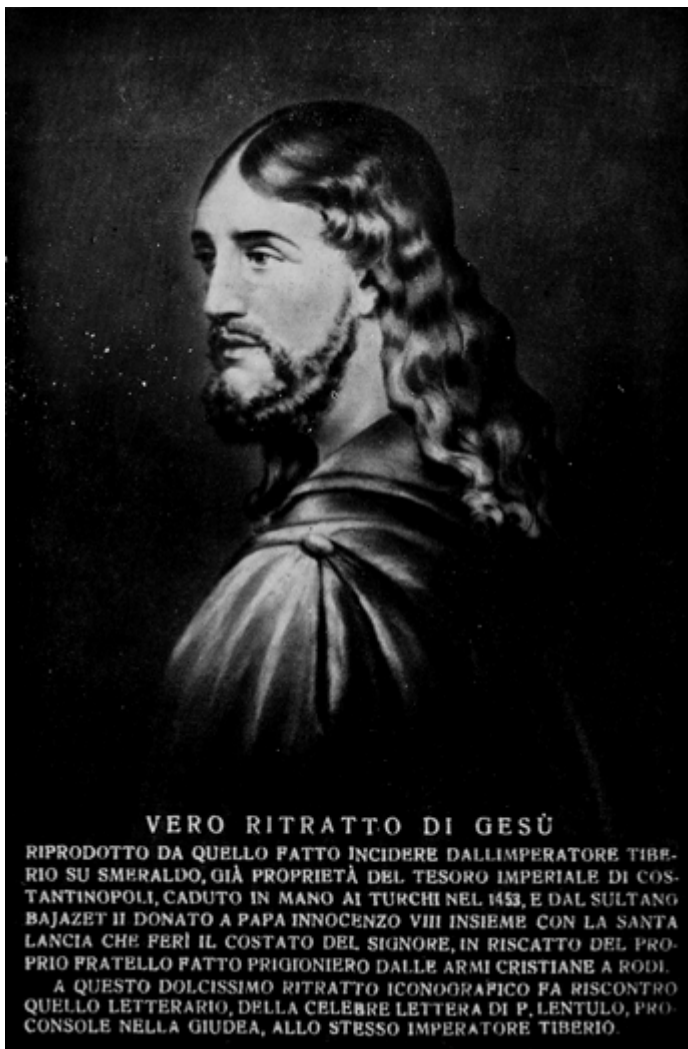

LACZÓ VIKTOR

**A NÁZÁRETI
JÉZUS
HÁROMFÉLE
IGAZSÁGA**

A NAZÓREUS JÉZUS
A ZSIDÓK KIRÁLYA (DÁN. 19, 19.),
A JÓ PÁSZTOR (JÁN. 10, 11.),
A VILÁG ÜDV ZŰTŐJE (JÁN. 4, 42.)

Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Kt., Budapest.
Felelős vezető: Schlitt Henrik.

VERO RITRATTO DI GESÙ

RIPRODOTTO DA QUELLO FATTO INCIDERE DALL'IMPERATORE TIBERIO SU SMERALDO, GIÀ PROPRIETÀ DEL TESORO IMPERIALE DI COSTANTINOPOLI, CADUTO IN MANO AI TURCHI NEL 1453, E DAL SULTANO BAJAZET II DONATO A PAPA INNOCENZO VIII INSIEME CON LA SANTA LANCIA CHE FERÌ IL COSTATO DEL SIGNORE, IN RISCATTO DEL PROPRIO FRATELLO FATTO PRIGIONIERO DALLE ARMI CRISTIANE A RODI.

A QUESTO DOLCISSIMO RITRATTO ICONOGRAFICO FA RISCONTRO QUELLO LETTERARIO, DELLA CELEBRE LETTERA DI P. LENTULO, PROCONSOLE NELLA GIUDEA, ALLO STESSO IMPERATORE TIBERIO.

Fot. A. Traldi. — Milano.

A názáreti Jézusnak állítólag valódi képe.

Tartalom.

Bevezető rész	— — — — —	5 oldal
I. A történelmi igazság	— — — — —	10 „
II. A művészeti igazság	— — — — —	56 „
III. A bölcsészeti igazság	— — — — —	137 „
Záró fejezet	— — — — —	203 „
Üdv az olvasónak!	— — — — —	212 „

A bibliai idézetekhez a Szent István Társulat „Új-szövetségi Szentírás” című kiadványát használjuk.

BEVEZETŐ RÉSZ.

Mindent valahol el kell kezdenünk.

A világot az istenségen kezdjük, a feltétlenül szükséges lényen. Erről azt mondjuk, hogy öröktől fogva való, s ebben megnyugszunk.

Okoskodásainkat valami *első állításnál* kezdjük. Mint valami kötelelet, következtetéseinknek sorozatát egy szilárdnak vett pontra, mintegy kampóra akasztjuk. Csak a fakir okról mesélik, hogy a levegőbe dobnak egy kötelelet, az mereven megáll, s ők azon fel tudnak mászni. Ismereteinket azonban kezdetben meg kell rögzíteni. Ez a rögzítés valami *elfogadott tétellel* történik.

Tapasztalati ismereteinknek első tétele ez: Érzékeink nem csalnak. Vagy legalább is: Érzékeink együttvéve és megfelelő segítő eszközökkel megbízható adatokat közvetítenek nekünk.

Bölcselkedésünknek első tétele ez: Igen és nem kizárják egymást. Vagy: Semmi sem lehet egyszerre állított és tagadott tény. Vagy: á egyenlő á-val; minden lény azonos önmagával.

A hagyományozott mondatcsoportokat is vala-

mi be nem bizonyítható első tétel alapján fogadjuk el. Zsidók, katolikusok és protestánsok azt mondják, hogy Isten kétféleképpen nyilatkozik meg. Először *általában* az egész világ útján. Másodszor *különösen* egyes kiválasztott eszközök útján.

A zsidók azt mondják, hogy Isten különösen az ő atyáik, őseik, prófétáik és népvezérek útján nyilatkoztatta ki gondolatait.

A katolikusok szerint Isten különösen az ő tanító hivataluk által nyilatkozott meg, és nyilatkozik meg most is. Honnan tudják ezt? A tudományból-e, vagy a különös kinyilatkoztatásból! Nem. Ez *első állításuk*.

A protestánsok szerint a külön isteni kinyilatkoztatásnak eszköze a biblia néven összefoglalt szent könyvek.

Aki ezeket az első állításokat elfogadja, annak későbbben egész könnyű sora van. Átadja magát atyáinak és őseinek, és amit ezektől több-kevesebb bizonyossággal származtatnak, azt több-kevesebb tisztelettel magáénak vallja. Átadja magát az egyház tanító hivatalának, s amit a tanító hívtál kétségen kívül neki előad, azt minden kétség nélkül igaznak vallja, és ahhoz ragaszkodik. Két kezébe veszi a bibliát, s amit abban olvas, azt tanultabb vezéreinek útmutatása mellett értelme kincsévé teszi. Hírszi, azaz igaznak tartja és megnyugszik benne.

Arra egyik sem szeret még csak gondolni sem, vájjon *az első állításba nem csúszott-e bele valami tévedés*. Vájjon Isten csupa színigazságot bocsátott-e atyáinknak rendelkezésére, hogy azt fiainknak

és unokáinknak hagyományozzák? Vájjon Isten csak igazat és jót engedett-e közvetíteni a katolikus tanító hivatal útján? Vájjon Isten csak szószerint való kétségtelen ismereteket és utasításokat engedett-e beírni a bibliának nevezett füzetekbe?

És ha igen, elég-e annak *bizonyítására* csak az, hogy atyáink, a tanító hivatal és a biblia ezt *magukról állítják?*

«

Szó sincs róla, hogy azt mondjuk, dobjunk félre mindent, mert minden csupa tévedés. Dehogy. Őseink sok okos dolgot hagytak reánk. A katolikus tanító hivatal számtalan bölcs tételt közölt velünk. A bibliában tömérdek igazat, szépet és jót találunk.

Az sem áll, hogy a tévedések mindig óriási bajok. Nemcsak bájos tévedések vannak, hanem kiválóan hasznosak is, amelyek legalább bizonyos ideig valóságos életszükségletek. Csak nem gondoljuk, hogy Isten megengedné a tévedéseket, sőt a bűnöket, ha azok teljesen és tökéletesen *csak rosszak* volnának?!

Arról sincsen szó, hogy ne legyünk bizalommal szüleink, őseink, elődeink iránt; hogy teljes bizalmatlansággal fogadjuk a katolikus tanító hivatalnak minden megnyilatkozását; hogy elejétől végig lenézzük a bibliát.

Most itt a könyvecske elején csak arról van szó, hogy *életre-halálra ne szolgáltassuk ki magunkat senkinek*: se Ábrahámnak, Izsáknak és Jákobnak, se a zsinatoknak és a pápáknak, se a bibliának és a hagyományoknak.

Hát akkor mire támaszkodjunk? *A természetudományra és józan eszünkre!* Istenre, az eszményi emberre és jóhiszemű lelkiismeretünkre!

*

A názáreti Jézusnak háromféle igazságáról akarunk elmélkedni.

E végből először is meg kell gondolnunk, *mi az igazság.* Másodsor pedig öntudatunkra kell juttatnunk, mikép lehet az igazság *háromféle.*

Az igazságról akkor beszélünk, amikor azt mondjuk, hogy: *ez így van.* Valaminek tehát lennie kell, azt meg kell ismernünk, ismeretünket ki kell mondanunk, s ennek a mondásnak *egyeznie kell* azal, ami *van.* Ha mást mondunk, mint ami van, akkor nem igazat mondunk.

Az igazságnak alapja tehát a *valóság,* formája pedig az alanyi és állítmányi részből álló mondat. Látok egy kutyát, ós hallom, hogy ugat. Az ugató kutya tehát általam tapasztalt valóság. Kimondom vagy leírom ezt a mondatot: Ez a kutya ugat. A mondat megfelel a valóságnak s addig az ideig, amíg a kutya előttem van és ugat, a mondat igaz.

Mihelyest a kutya megszűnt ugatni, az ugató kutya nem valóság többé s a róla szóló mondat nem igaz. Hogy igazzá legyen, jeleznem kell benne az ugatásnak megszűnését és a múltba tűnését. Azt mondom: Ez a kutya ugaioíí. A t a jelen valóság sirkeresztje.

Tegyük fel, hogy az emberek bizonyos idő alatt az összes kutyákat kipusztítanak. Sajnos, megtették

ezt már nem is egy állatfajtaival! Ekkor már soha többé nem lenne igaz az a mondat, hogy ez vagy az a kutya ugat. De a kutyának emléke megmaradna a könyvekben és az emberek szóbeli hagyományában. Ez emlékek alapján regényeket is lehetne írni, s a kutyát is el lehetne képzelni és a regényben szerepeltetni. Teljesen eltévesztett dolog volna, ha a regényíró a regényben szereplő kutyáról azt írná, hogy füttyül vagy csiripel vagy gágog. Azt kellene írnia, hogy a kutya ugat. A regényíró csak úgy mutatna be igaz kutyát, ha róla azt állítaná, hogy ugat, és nem azt, hogy másféle hangot ad. A kutyának a természet rendje szerint az ugatás felel meg nemcsak a valóságban, hanem a költészetben is.

A kutyának jelenlegi alkatából folyik, hogy ugasson. Nem lehetetlen ugyan, hogy legyen néma kutya, éneklő kutya, vagy bőgő kutya, de most a kutyával az ugatás van *összetéve*. Ezért is nevezzük ezt bölcséleti nyelven *szintetikus* igazságnak. Van azonban olyan mondataink is, amelyekben az állítmány *kifejthető* az alany jegyei közül. Ezek az *analitikus* igazságok. Ilyen az egyszeregy, a számtani, mértani, bölcséleti tételek, s egyáltalában mindazok a mondatok, amelyek *minden valóságtól függetlenül* úgyszólván *önálló életet élnek*. Hogy a háromszög szögeinek összege két derékszög, az akkor is igaz, ha a világon soha háromszög sem nem volt, sem nem lesz, sőt ha egyáltalában világ sem volna. Ezt jegyezzük meg!

Az igazság tehát a valóságnak és az emberi értelem által alakított mondatnak *megegyezése*.

De rendes körülmények között előbb van a valóság s azután jön a megismerés és a mondatalkotás, s megvan az úgynevezett *történeti igazság*.

Előfordul azonban, hogy előbb van a mondatalkotás, s azután következik a mondatnak megfelelően készített valóság s ez a *művészi igazság*.

Végül vannak igaz mondatok, amelyek eltekin-
tenek a valóságtól s igazak maradnak önmagukban
is mint megállapító vagy irányító igazságok. Ez a
bölcseleti igazság.

A názáreti Jézusnál is kereshetjük a történelmi igazságot, rámutathatunk a művészi igazságra és megállapíthatjuk a bölcseleti igazságot.

I.

Ha igen-igen pontosak akarnánk lenni, akkor minden mondatunkat *múlt idejű állítmánnyal* kellene képeznünk. Hisz minden érzéklésünkhöz is időre van szükség, míg az öntudatunkra jut, és mi azt mondatba foglaljuk. Ez alatt az idő alatt pedig az érzéklést okozó jelen hatóok múlt idejűvé változott. Azt kellene tehát mondanunk, hogy a fák lombja zöld volt, a nap ragyogott az égen, és a madarak énekeltek, a rovarok zümmögtek. A zsidó nyelvben valóban minden ige a múltban szerepel s a jelen időt nem ismerik!

Annál inkább kellene múlt időt használnunk azoknál a jelenségeknél, amelyek évezredekkel vagy millió évekkel ezelőtt voltak, de csak ebben a pillanatban jutottak tudomásunkra. Így vannak égités-

tek, amelyek millió évvel ezelőtt égtek és ragyogtak, azóta ki is aludtak, de fényük csak most éri szemünket. Mégis azt mondjuk, hogy fenn csillognak az égen.

Az embert akkor mondjuk jelennek, ha szemének ragyogását látjuk, kezének tapintását érezzük, hangjának csengését halljuk. Ellenben meghaltnak és elmúltak mondjuk, ha csontvázát látjuk, hanglemezről énekét halljuk, itt-ott ruháit, leveleit, használati eszközeit szemléljük. Pedig ezek az ereklyék nem sokban különböznek azoktól a sugaraktól, amelyek az égboltnak fényévtávolságaiból száguldanak felénk ősrégi kitörésekről és forrongásokról tanúskodva.

Gyűjtsük össze azokat a fény sugarakat, azokat az emlékeket, amelyek igazolják azt, hogy a názáreti Jézus történeti személy!

*

Van-e magától a történeti Jézustól *hiteles* iratunk, levelünk, könyvünk, ruhánk, használati cikkünk, keresztünk, szögünk, lándzsánk, halotti lepülünk? Nincs.

Ami hasonló emlékünkhöz van, csak későbbi időkben merült fel. Legjobb esetben maradványa azoknak a színpadi kellékeknek, amelyek templomi színelőadások, bethlehemi vagy passió játékok számára készültek s amelyeket utóbb nem dobtak el, hanem tiszteletből megtartottak, sőt drága ereklyetartókba is foglaltak. A legrosszabb esetben csalók művei, amelyekkel a könnyen hívő emberektől pénzt szereztek.

Katolikus templomokban még igen sok helyen őriznek ilyen kétes emlékeket. Csak dicséretére válnék a katolikus közösségek vezetőinek, ha azokat megfelelő kíméletes módon régiségtárakba tennék. Az egyszerű nép amúgy is csak holmi varázseszközöknek nézi azokat. A katolikus egyház azonban nem élhet semmiféle varázslatokból.

E helyütt nem hallgathatjuk el azt a kívánságot sem, hogy az illetékes körök tegyék lehetővé Jézus és az apostolok sírhelyeinek tudományos megvizsgálását, hogy meg lehessen állapítani, milyen legrégebb időből származhatnak ott a legrégebbeknek látszó alkotórészek.

Meg kell ugyanis vallanunk, hogy sem Jézusról, sem egyetlen egy apostolról *hiteles* ereklyék nem tanúskodnak.

Csak *írásaink* vannak Jézusról.

Továbbá egyes *társadalmi szervezetek*, amelyek közvetlenül vagy közvetve Jézus alapításától származtatják magukat.

Mínthogy maga Jézus nem írt, csak két eset lehetséges. Vagy előbb alakultak meg Jézus társaságai, és csak azután íródtak meg a Jézusról szóló iratok. Vagy előbb íródott Jézusról egy vagy több irat s azután alakultak meg ez iratoknak alapján Jézusnak egyesületei. Utóbb természetesen az iratok szaporodtak már a megalakult egyesületek vezetőinek felügyelete alatt.

Milyen írásaink vannak Jézusról?

A valószínűség szerint legrégebb iratok össze vannak gyűjtve az úgynevezett szentírásnak vagy bibliának úgynevezett *újszövetségi* részében. Koruk szerint azonban megközelítő bírálat alapján így következnek egymás után:

Pál apostol neve alatt különböző tartalommal és különböző írásmódban az úgynevezett levelek. A tesszalónikaiakhoz 52-ből, a galatákhoz 55-ből, a korinthusiakhoz az I. és II. 57-ből, a rómaiakhoz 58-ból, a kolosszeiekhez 61-ből, az efezusiakhoz 62-ből, a filippiekhez, Filemonhoz, a zsidókhoz 63-ból, Timótheushoz 64—66-ből, Titushoz 65-ből Kr. u.

Pál apostolról a neve alatt íródott levelekből és az Apostolok cselekedetei-ből tudunk. Ez a könyv azonban utóbb íródott; 64 tájban. Nagyon feltűnő, hogy a levelek nem egy fejből eredtek. Igaz ugyan, hogy valamely *levélnek írója* először az, aki leül az asztalhoz, papirost vesz elő, bemártja a tollat a tintába és *leírja* saját mondanivalóját; másodszer az, aki mást ültet le és annak *mondja tollba* a szöveget; harmadszor az, aki tollnokának néhány *gondolatot ad*, meghagyja neki, hogy azokat bővítse és írja le s ő végül az írást aláírja; negyedszer az is, aki *megbízást* ad levélírássra, s a titkártól származó írást magáévá teszi *azzal*, hogy aláírja; végül az is, aki által *felhatalmazva érzik magukat* mások arra, hogy az ő neve alatt leveleket írjanak és bocsássanak ki. Ez ugyan a lehető legszabadabb magyarázat valamely szerzőségnek fenntarthatására, de a régi időben nem is mondható ritka esetnek.

Nem lehetetlen tehát az sem, hogy egész testület volt, amely Pál apostol neve alatt írt leveleket.

Következnek azután az úgynevezett kánoni evangéliumok, Márké 50—60-ból, Mátéé 60-ból, Lukácsé 64 tájáról, Jánosé 90—110-ből.

Vannak még levelek Jakabtól 62-ből, Pétertől az első 64-ből, a második 67-ből, Júdásé 66-ból, Jánosé az első 95-ből, a második és harmadik bizonytalan időből és a Titkos jelenések körülbelül 100-ból. Bizonyosnak látszik, hogy ezek a levelek mind csak azután íródtak, miután szerzőik neve az evangéliumokból ismeretessé lett.

Meg kell azonban még jegyeznünk, hogy a kánoni iratokon kívül vannak úgynevezett *apokrif* evangéliumok és levelek is, amelyek szintén Jézusról szólnak, szintén igen régiek, de a már megszervezett keresztény közösségek vezetőinek nem tetszetek. Ezeknek az apokrif iratoknak tanulmányozása azonban nem haszontalan!

A Jézusról szóló iratoknak sem szerzői, sem keletkezésüknek ideje nem olyan fontos, mint azoknak tartalma. Ez *a tartalom a döntő* abban a kérdésben, vajjon milyen természetű írásműveknek is tartjuk azokat.

Régezte a legtöbb írásmagyarázó a következőképen járt el. Elsősorban azon fáradozott, hogy kimutassa, hogy a biblia könyvei abban az időben íródtak, amelybe azokat helyezzük, és azoktól a szerzőktől származnak, akiknek azokat tulajdonítjuk. Az

után kimutatták, hogy ezek a szerzők tudhatták is azt, amit írtak; elő is akarták adni azt, amit tudtak. Tisztességes, becsületes emberek voltak, tehát — *igazat* írtak. Valóban pedig a szerzőkről úgyszólván semmit sem tudunk. És ha tisztességesek és becsületesek voltak is, attól még mindig írhattak a történelmileg igazon kívül akár művészileg igazat, akár bölcséletileg igazat is. Az igazságnak minőségét nem a szerzőnek becsületesége dönti el. A meséíró épen olyan becsületes lehet, mint a történetíró. Ellenben igenis *a műnek tartalma* mutatja meg, milyen fajta igazságnak csoportjába kell a művet sorozni.

Kezdjük az utolsón, a Titkos Jelenések könyvéén. Ennek tartalma annyira túlszigázott képzeletnek szüleménye, hogy még E. T. A. Hoffmann német író sem érte utól. Alig magyarázható, mi módon kerülhetett ez a mű a kánoni szent iratok közé, amikor voltak más könyvek, amelyek azt jobban megérdemelték volna. Bizonyára az érthetlenség nyűgözte le annyira a biblia szerkesztőit, hogy felvették az újszövetségi könyvek sorozatába! Mindenesetre arra jó ez a füzet, hogy felhívja figyelmünket arra, hogy nincsen írói fortély, amelyet fel nem tételezhetnénk ama kornak íróiról, amely korban az újszövetségi könyvek íródtak. Jelképezés, allegória, keretes elbeszélés, kulcsregény, dramatizált hasonlatok, elbeszéléssé formált közmondások nemcsak ismert, hanem ézerszer használt irodalmi formák voltak. Az pedig, hogy *személyeik ajkára költött beszédeket csempészték*, még a legkomolyabb történet-

íróknál is mindennapos szokás volt a nélkül, hogy művüknek címe alá azt írták volna, hogy az történelmi regény.

A különböző levelekről sincs sok mondanivalónk. Legnagyobb részük buzdítás és utasítás. Kisebb részük személyi adat és üdvözlések. Pál apostol levelinél csak sajnálatunknak adhatunk kifejezést a felett, hogy nem tartották meg mindenütt azt a könnyű és világos írásmodort, amellyel a Timotheushoz és Titushoz írt levelek dicsekedhetnek. Sem értelmük nem mindig átlátszó, sem okfejtésük nem mindig kifogástalan. A szó szoros értelmében nehéz szövegek.

Maradnak még az Apostolok Cselekedetei és a négy evangélium. Az Apostolok Cselekedeteinek és a harmadik evangéliumnak állítólag azonos szerzője van: Lukács. A két műnek tartalma azonban olyan, mint egy száraz krónikáé és egy virágos költeményé. Ha ugyanegy ember írta, akkor bebizonyította, hogy még történelmet is tudott írni, vagy — költeni. Mert kétségtelen történelmi adatnak csak azt lehet vennünk, amit legalább *még egy* más történelmi forrás is közöl velünk. Különösen akkor gyanús a *testimonium unius auctoris*, az egy szerző tanúsága, amikor az művének egyéb részeivel bizonyítékát adja annak, hogy költői tehetsége és képzelete is van. Az Apostolok Cselekedeteinek szerzője pedig ilyen.

A *négy evangélium* tudvalevőleg úgyszólván csak két evangélium. Az egyik az együtt nézetteké, a szinoptikusoké; a Márk-Máté-Lukács evangéliuma.

A másik János evangéliuma. Az első olyan, mint a virágos, zöld mező az erdőszélen; a másik olyan, mint a fölėje boruló kék égbolt bárány fellegekkel és ragyogó napsugárral. De különböző természetükkel nemcsak kiegészítik egymást, hanem a negyedik valami utolérhetetlen finomsággal szinte léptenyomon ellentmond az első háromnak; helyreigazítja, módosítja, ellensúlyozza őket. Ha az újszövetségi kánon szerkesztői nem nélkülözték volna azt a kiművelt szimatot, amely az ilyen ellentéteket szinte ösztönösen megérzi, nem vették volna fel negyediknek a János neve alatt ismert evangéliumot! Reánk nézve azonban kimondhatatlan szerencse, hogy fölvtették. Az ő segítségével ugyanis fényesen kimutathatjuk, hogy vagy a szinoptikusok Jézusa vagy János evangélista Jézusa nem történelmi, hanem csak irodalmi személy. Lehetetlenség ugyanis, hogy ugyanegy történelmi személy olyan is legyen, mint a szinoptikusoknál, és olyan is, mint Jánosnál.

Félreértések kikerülése végett azonban meg kell jegyeznünk, hogy a szépirodalomban szereplő személy nevének lehet történelmi személy is, amint a történelmi személy szerepelhet a szépirodalomban is, ha ez szorosan ragaszkodik a történelmi adatokhoz. Arany János és Ilosvai Selymes Péter Toldi Miklósa szépirodalmi személy; Pór Antal történetíró azonban megírja, hogy Nagy Lajos király idejében szerepelt Olaszországban egy Toldi Miklós nevű katona, mint történelmi személy.

Meglátjuk később, hogy Jézust is csak mint a vallásos irodalom személyét ismerjük a nélkül, hogy

teljesen meggyőző okot találnánk akár arra, hogy történelmiséget állítsuk, akár arra, hogy történelmiségét tagadjuk.

Meglátjuk azonban azt is, hogy ez, a kérdés nem is olyan fontos, mint azt neveltetésünknel fogva gondoljuk.

*

Az evangéliumok tartalmának megítélésénél perdöntő szerepe van a *csodák* kérdésének.

Nem fogadható el az, az okoskodás, hogy az evangéliumok történelmi művek, tehát a csodák történelmileg igazak. Hanem csakis az az okoskodás fogadható el, hogy a csodák költői művek, tehát az evangéliumok a szépirodalomhoz tartoznak.

Még ha elejétől végig történelmi munka foglal is magában csodás elbeszéléseket, akkor is azt kell mondanunk, hogy a munka ebben a részben — költészet. Mert *nem a könyv tanít* minket az igazságra, — az csak közvetíti azt, amit írója gondolt, vagy tapasztalt, — hanem *egyedül a természetnek megfigyeléséből táplálkozó józan ész* tudatja velünk, mi a valóság, mi a ráfogás, mi az álom.

Meg kell azonban ismerkednünk a csoda lényegével.

Ha csakis *alanyi* vonatkozását nézzük, akkor minden csoda, amin okkal-móddal csodálkozunk, mert az minket újszerűségével, rejtelmességével, megoldatlanságával meglep. Ezen az alapon a gondolkozó kutató ember előtt *az egész világ a maga minden jelenségével csupa csoda*. Ellenben a tunya szellemű ember előtt, aki mindent megszokik és

mindent természetesnek vesz, semmi sem csoda. Annak az elvetett mag kicsírázhatik, a rózsabimbó kiayíthatik, a madár fészkelhet és fiókait kiköltheti, az ember mesterműveket alkothat és új világokat teremthet, — a tunya ember előtt semmi sem csoda. Az ő értelme csak akkor mozdul meg, ha az, írásban *a lehetetlenség valósul meg*, ha a lehetetlenségnek megvalósulását adják neki elő. Azt ő nem fogja fel, hogy ilyképen a csoda önmagát emészti el. Ha ugyanis csak az a csoda, ami lehetetlen és *mégis* megvalósul: akkor semmi sem csoda, mihelyest megvalósul, mert máris nem lehetetlen, ha megvalósult! Vagy lehetetlen valamely történés, s akkor az leírva: csoda; vagy nem lehetetlen, s akkor az sem leírva, sem megvalósulva nem csoda.

Azt mondják erre, hogy a csoda tárgyi értelemben az, ami Istenen kívül mindenki *másnak* lehetetlen. A világnak teremtése nem csoda, mert akkor még nincs senki *más*. A világnak teremtése után azonban a világban érvényesülnek olyan természeti törvények is, amelyekkel szemben senki más sem cselekedhetik, csak az Isten, aki azokat a természeti törvényeket alkotta. Amikor tehát olyasmit tapasztalunk(?), amie^k ellen a természeti törvények ellen van, akkor annak csakis az Isten lehet az alkotója.

Angyal vagy ördög nem. Ha ezek valami rendkívülit művelnek, az nem csoda. Szentek vagy bűvészek sem. Amit ezek művelnek, vagy nem csoda, vagy ha csoda, akkor az Isten műve.

Ez gondolatnak nagyon szép; de vájjon a gya-

korlatban ki tudja azt ellenőrizni? — Nem. Ezen az úton kár tovább haladni!

Minden, ami a természetben megtörténik, nem lehetetlen, az teljesen a természetben leli okait és magyarázatát. De akkor nem is csoda!

Ha az irodalomban adnak elő valamit, ami lehetetlen, akkor az csoda ugyan, de nem történt meg. Nincs is a világirodalomban egyetlen egy csoda sem, amely történelmileg be volna bizonyítva. Ha pedig valami rendkívüli jelenség be van bizonyítva, az nem csoda, hanem *csodálatos eset*.

Münchhausen báró kalandos történetei épen úgy szépirodalom, mint a halottak feltámasztásáról, víznek borrá, ötnek vagy hétnek sokká változtatásáról szóló elbeszélések. A különbség csak az, hogy amazok mulattatók, emezek pedig komolyan dicsőítők, esetleg jelképesek.

Hogy halottnak fizikai és történelmi értelemben vett feltámasztása mennyire lehetetlen, mutatja a bölcséletnek az a része, amelyet metafizikának mondunk és legjobban a számtannal hasonlíthatunk össze. Hiszen a komoly halott az az ember, akinek *léte megszűnt. A lét és az egyediség azonban ugyanegy*. Amint két ikertestvért a térben két egyénné tesz a két ikerlét, azonképen az időben is két egyedé tesz bármit is a két *külön lét*. Befejezett színi, előadást nem lehet feltámasztani. A második előadás már *más* előadás. Talán lehetne egy megszűnt ember anyagából és formájából új embert alkotni, de az már nem volna azonos a megszűnt, vagyis komolyan meghalt emberrel. Ha azonban

mégis megtörténik, hogy meghaltnak látszó embert fölébresztenek, akkor az bizonyára nem volt a szó zoros értelmében vett komoly halott.

Hasonlóképen az ötből vagy hétből csak úgy lehet öt és felet, hét és felet alkotni, ha azt a felet az öthöz vagy héthez *hozzáadjuk*. És a víz is borrá csak úgy változhatik, ha annyi bort töltünk hozzá, hogy a víz benne szinte eltűnik.

Nyilvánvaló ezek után, hogy az evangéliumok azokban a részekben, amelyekben csodákat adnak ilő, szépirodalmi művek.

*

Az evangéliumok szépirodalmi művek azokban a részekben is, amelyekben az alap gondolatot más írótól veszik és az *amplificatio* néven ismert írói fortélyal *kibővítik*. Erre kiváló például szolgál Jézus származásának és kereszthalálának története.

Márk evangéliuma csak így kezdődik: „Jézus Krisztus, az Isten Fia evangéliumának kezdete...” 1, 1.

Máté kiveszi ezt a kifejezést: Isten Fia s alapul véve Izaiás (7, 14.) kettős értelmű mondatát: „íme a szűz — fiatal nő — méhében fogant és fiát szül” — megírja Mária és József eljegyzésének és házasságának történetét azzal a kijelentéssel, hogy „Mária, mielőtt egybekeltek volna, úgy találtak, hogy mellében fogant a Szentlélektől” 1, 18—25.

Lukács ebből kiveszi azt a mondatot, hogy Mária méhében fogant a Szentlélektől, s az egészet *dramai párbeszéd* alakjába foglalja. 1, 26—38. Valójá-

ban *ő sem mond többet*, mint Márk, azt tudniillik, hogy Jézus Isten fia és emberfia, de ezt az állítást művészi jelenetté bővíti. Hogy mennyire művészi alkotás ez, meglátszik abból, hogy a jelenetnél nemcsak senki nem volt ott Márián és az angyalon kívül, hanem egészen bizonyos, hogy Mária a fogadás pillanatairól sem Máté, sem Lukács evangéliumának szerzőjével, sem más emberrel nem beszélt.

A kereszten elviselt szenvedést mind a négy evangélium körülbelül egyformán mondja el. De mielőtt ezeket a leírásokat olvasnók, nézzük meg elejétől végig a 22. zsoltárt és Izaiás prófétának 53. fejezetét. Meggyőződünk róla, hogy *mielőtt az evangéliumok megíródtak volna*, a zsidó irodalom ismerői előtt ismerős volt az Úr Szolgájának helyetünk való szenvedése is!

*

Milyen jó volna, ha valaki kezdettől fogva figyelemmel kísérte volna, milyen embercsoportok, kisebb-nagyobb egyesületek támadnak a Jézus neve körül! És milyen irodalmi és társadalmi harcokat vívtak ezek az egyesületek egymás ellen! Sajnos, nem sokat tudunk róluk, mert a társadalmi harc rendszerint abban csúcsozott ki, hogy az erősebb csoport elnyomta a gyengébbet s a legjobb esetben ennek legalább is az iratait pusztította el. Pedig mennyit lehet tanulni az ellenzékektől, a kisebbségektől és a különvéleményekből!

Rendkívül nevezetes történelmi adat, hogy — ha nem előbb — mindenesetre az első három evan-

gélium és a negyedik evangélium között két homlok-egyenest ellenkező tanítás iparkodott elhívőket és vallókat szerezni: az *ebioniták* és a *dokéták* tanítása. Későbbben mindkettőt eretnekségnek nevezték el, ami azt jelenti, hogy *szakítás* a véleményekben. Mielőtt azonban valamely egységes véleményben *megállapodás* volna, nehezen lehet szakításról beszélni. Hisz mindenki egyformán vethet fel újabb és újabb kérdéseket !

Az ebionitákat és a dokétákat egyformán az a kérdés nyugtalanította, *ki az a Jézus*. Az *ebioniták*, akik teljesen zsidók voltak, azzal a különbséggel, hogy elfogadták Jézust lelki vezérnek, azt felelték, hogy ez a Jézus történelmi ember, József és Mária fia, aki épen úgy élt, evett, ivott, szenvedett és meghalt, mint bármely más ember. A *dokéták* ellenben azt valották és hirdették, hogy az a Jézus, akiről beszélnek és írnak, nem történelmi való ember, hanem látszat szerint való ember, eszmei ember, képzelt ember, ma azt mondanók, hogy *irodalmi személy*, aki tehát nem a valóságban élt, evett, ivott, szenvedett és meghalt, hanem csak a leírásban, az evangéliumban.

Ha manapság merülne fel ilyen kérdés, a hírlapok a helyszínre küldenék tudósítóikat, s ezek meghallgatván a különböző tanukat, néhány óra megállapítanak, történelmi személy volt-e Jézus, vagy irodalmi személy s ha történelmi személy volt, ki az atyja, anyja, hol és mikor született, milyen iskolába járt, miből élt, mivel vádolták, mire ítélték, mikor halt meg, hol és mikor temették el.

Mindennek megállapítása ma könnyű is volna, mert van vasút, sürgőyhivatal, repülőgép, rádió, s mindennapi újság. De a régi időkben a helyszínreemenés igen körülményes és drága volt, s azért az emberek a felvetett kérdésekre vagy úgy feleltek, hogy beleztek valami könyvbe, lehetőleg a könyvek könyvébe, vagy leültek és elmélkedtek, s *ami eszükbe jutott és megtetszett nekik*, azt menten leírták és nem ritkán „sugalmazott” igazságként hirdetni kezdték.

János evangéliumának szerzője mindjárt műve elején megfelel a két pártnak azzal, hogy igazi finom államférfi módjára *igazat ad mindkettőnek*. Igaz ugyan, hogy mielőtt Jézus megszületett volna, csupán eszme volt; az Isten eszméje vagy igéje: az embereszme. Tisztára eszményi ember volt s mint ilyen a világ tervezőjének és teremtőjének örök elméjében élt, sőt valójában egy volt magával az istenséggel. Az egész világ reá való tekintettel és ő érte lett. Hisz látjuk, hogy a legfőbb teremtmény az ember, az embernek szolgál minden, az ember pedig azért van, hogy az eszményi embert kövesse! De végül ez az eszményi vagy eszmei ember, akit Logosznak vagy Igének nevezhetünk, „testté lön és miközöttünk lakozók.”

Így a dokéták és az ebioniták is megnyugodhattak! Egyesek azonban nem nyugodtak meg a mai napig sem, mert még mindig fennáll a kérdés: Amikor az Ige *testté* lön, ez a test vájjon történelmi test-e fizikai anyagcserével, avagy *csak* irodalmi test-e, amilyen az evangéliumnak nevezett szépiro-

dalomban él, szenved, meghal és feltámad? Történelmi Jézus-e, vagy evangéliumi Jézus-e?

*

Ha nagyon tágan gondolkozunk, akkor azt is mondhatjuk, hogy minden szépirodalmi mű is legnagyobb részt történelmi adatokból áll. Különösen a regényírók azok, akik a legtöbb esetet az életből veszik és csak a személyeknek adnak más neveket, és az esetek részleteit keverik össze egymással különbözőképen. Hisz semmit sem tudunk még csak képzelni sem, amit valahogyan nem a tapasztalatból szereztünk!

De az ilyen tág gondolkozáson kívül a szépirodalmi művek szeretik a képzelt valóságokat *majdnem valóknak* mutatni azzal, hogy melléjük szorosan vett történelmi valóságokat állítanak s így a szépirodalmi művet szinte történelmi levegővel telítik meg. Mennyivel jobban hangzik az az elbeszélés, amely a Balkánnak valamelyik államában játszódik, mint ha az író őszintén megmondaná, hogy az egész az Óperenciás tengeren túl történt! Hiszen a szépírónak célja — és ha sikerül, legnagyobb dicsősége, — az olvasóknak vagy hallgatóknak áttelepítése a történelmi valóságból annak „égi másá”-ba, a *nem való valóságba*, más szóval: a valószerűségbe. Ezt azonban csak történelmi elemeknek közbevegyítésével tudja elérni.

Arany János „Toldi”-jában is vannak ilyen történelmi elemek: Nagy Lajos király, Laczfi Endre nádor, a Duna szigete, és talán még a cseh Holubár is.

Ilyen történelmi elemek vannak az evangéliumokban is!

Szaladjunk végig az evangéliumoknak valószerű adatain !

Lukács a második fejezet elején azt mondja, hogy a római kormány *népszámlálást* rendelt el azáltal a szinte hihetetlen utasítással, hogy ki-ki abba a városba menjen, amely az ő nemzetségének városa. Ez kitűnő írói fogás arra, hogy Jézus Názáretből, a virágok völgyéből, ahol fogantatott, Bethlehembe kerüljön, a kenyér házába, ahol meg kellett születnie. De ha igaznak kell is mondanunk, hogy a mi időszámításunk szerint a 6. évben volt egy részleges népszámlálás Szíriában Quirinus vagy Cirinus helytartó alatt, arról, hogy mindenkinek a saját nemzetségének városába kellett utaznia beiratkozásra, kellene valami történelmi adatnak lennie, mert ez a rendelkezés hallatlan felfordulást idézett volna elő az egész tartományban.

Máté második fejezete szerint Jézust Bethlehemben a „zsidók királya csillagának” vezetése mellett *napkeleti bölcsek* látogatták meg, s ezeknek eltávozása után József a — nem tudni, hány éves — gyermekkel és anyjával Egyiptomba menekült, és ott maradt addig, míg Heródes meg nem halt. Ez a Heródes Kr. e. 87—4-ig uralkodott. De Kr. e. 4-ben Jézusnak legalább is egy évesnek kellett lennie, hogy ez alatt az egy év alatt a napkeleti bölcsek is megláthatták legyen, és az Egyiptomban való tartózkodásra is maradjon idő. A mi időszámításunk e sze-

rint késik. Évszámunkat legalább is ötten kellene nagyobbítanunk!

Lukács harmadik fejezetében azt olvassuk, hogy Jézus *Tiberius császár* uralkodásának tizenötödik évében lépett fel, s ekkor mintegy harminc éves volt. Ez az egész előadás szinte történelmi adatok halmozása. Az író úgyszólván mutatni akarja, hogy van érzéke a hely- és időmeghatározások iránt. Csak az a kérdés, nem művészi fogás-e ez is. Nagyon feltűnő, hogy Jézus fellépése idején ugyanazt az Annást és Kaifást, — két! — főpapot szerepelteti, akikről János evangéliuma is szól, holott a zsidóknál mindig csak egy főpap volt s a főpapok évenként változtak.

Különben Lukácsnak ez. a harmadik fejezete mai *időszámításunknak alapja*. A római birodalomban az évszámítás a népek között igen rossz lábon állott. Hivatalosan Róma alapításának éve volt az első év, de a gyakorlatban volt zsidó, görög és sok más időszámítás. A legtöbb ember nem tudta születési évét, csak a hónapot és a napot, amelyen született. Elmúlt összesen egy fél ezredév, s csak akkor jutott eszébe Dionysius Exiguus apátnak Rómában (525), hogy visszamenőleg rendet teremt az. időszámításban. Lukács (3, 23) alapján először megállapította Tiberius császár uralkodásának 15. évét, ez 783 Róma alapítása óta. Ebből levonta Jézus állítólagos korát, a harminc évet s a 753. évet kinevezte elsőnek Kr. sz. után. Csakhogy az egész számítás inog. Először is Tiberius uralkodásának éve bizonytalan, másodszor pedig Jézus az ő fellépése idején

negyvenöt éves is lehetett. Hiszen Jánosnál ezt mondják neki: „Még ötven esztendő sem vagy és Ábrahámot láttad?” 8, 57.

Végül a legvalószerűbb adat *Poncius Pilátus* római helytartó, aki Jézust halálra ítélte, akit mind a négy evangélium bemutat, s akit *Josephus Flavius* és *Cornelius Tacitus* történetírók is említnek. Amaz Jeruzsálemben született 37-ben és Rómában halt meg 94-ben; emez pedig 58—116 között élt és működött. Eléggké közel voltak tehát a Kr. u. harmincas évekhez, sokat és igazat írhattak volna. Csak az a baj ezeknél a régi íróknál, hogy túlságosan messze esünk tőlük s ez alatt az idő alatt az ő írásaikat százezerszer is meghamisíthatták, megtoldhatták.

Pilátus nevével a Magyar Nemzeti Múzeum pénzgyűjteményében van két kis bronzpénz; az egyik egész, a másik töredék; az egyiken névtöredék van s egy madár jósnak képe bottal és harci kürttel, a másikon PONTIV névtöredék. Azt kérdezzük: Hát Pilátus még pénzeket is verethetett? S amikor tudjuk, hogy még hazánk területén is volt római pénzhamisító műhely, nem lehetetlen, hogy Pilátus neve alatt is készítettek érmécskéket!

Eusebius történetíró (270—338) szerint Pilátus, amikor a zsidók panaszai miatt 36-ban állásáról le kellett mondanía, Galliába vonult vissza s ott öngyilkossá lett. Kár, hogy Eusebius nem mondja meg, hogy ő ezt háromszáz év múltán honnan tudja. Hát ha ezt csak jól esett megírnia, hogy költői igazság-

szolgáltatással megbüntesse Pilátust, amiért Jézust halálra ítélte?!

Van tudós, aki esküszik a *napkeleti bölcsek csillagára*.

Nem veszi észre, hogy más az írás, más az égbolt. Az írásban lehet szó csillagról, az égbolton pedig megjelenhetik különböző csillag: üstökös, hulló csillag, bolygó csillag. Azután felmerül a kérdés, vajjon az írásban leírt csillag ugyanaz-e, mint az égen megjelent ilyen vagy olyan csillag.

A tudós megállapítja, hogy Quirinius császári biztos Kr. e. 10-től vagy 9-től kezdte végrehajtani a népszámlálási rendeletet és hogy Heródes Kr. e. 4 tavaszán halt meg (Dio Cassius). Jézusnak tehát Kr. e. 9 és 5 között kellett születnie.

Most keressünk e két évszám között valami fel-tűnő égi jelenséget.

Keresésünket megkönnyíti az, ha tudjuk, hogy a zsidók csillaga, amelyet nagyon kedveltek és sokszor idéztek, a Saturnus volt. (Arnos 5, 26. Apóst. Csel. 7, 43.)

A csillagászatból megtudjuk azt is, hogy Saturnus és Juppiter Kr. e. 7-ben a Halak csillagképében egyesültek, *coniunctió-ban* voltak. Különösen március végén és április elején gyönyörű volt ez az égi tünemény. Ilyen jelenség az előtt csak Kr. e. 126-ban és 66-ban volt. Tehát?

Tehát azt lehet mondani, hogy lehetséges, hogy amikor Máté Kr. u. 60—75 között írta evangéliumát,

olyan hagyományt kapott kézhez, amely a 7. év március és április havában lejátszódott égi tüneménynek emlékét őrizte meg. Ehhez a tünemény-emlékhez fűzték Jézus születését, a bölcsek megjelenését, a bethlehemi kisdedek megöletését és Jézusnak Egyiptomba menekülését. Juppiter és Saturnus ragyogása csillagászati adat, de nem okvetlenül történeti adat az, amit hozzá fűztek. De nem is fűzték hozzá! Máté egy szóval sem említi Saturnust! Sokkal valószínűbb, hogy Mózes IV. 24, 17. volt eszében, ahol Bálám azt mondja, hogy „csillag származik Jákobból”.

A tudós azonban annyira bízik a csillagászati jelenségben, hogy még a csillag elülmenését és a hely fölött való megállását is magyarázza. Babylon és Susa égboltján Kr. e. 7-ben március 19-én Izrael népének csillagzatában, a Halakban ragyogóan kelt fel Juppiter. A csillagjósok akkor feszülten várták társának, Saturnusnak felkelését, amellyel együtt életsorsokat döntött el. Végre április első hetében feltűnt. Ekkor születhetett Jézus. Saturnus tehát az ő csillaga. De nemcsak az övé, hanem az összes gyermekeké, akik akkor születtek! A bölcsek ezután útrakelnek. Jeruzsálemből Bethlehem felé délnek mennek. Október 10-től december 15-ig Saturnus keletről a délpont felé emelkedik (anatolé), és úgy látszik, mintha a oölcsek előtt menne. November 5-én már este háromnegyed hatkor láthatják, s két órai lovaglás után úgy tűnik fel, mintha a bethlehemi hegy ormán megállt volna „a hely fölött, hol a gyermek vala”. A következő év januárjában Saturnus

már a nyugati égbolton van s az elülmenés és megállás látszatát többé már nem kelti.

A tudós a csillagászatból sokat tud a csillagról, de a történelemből semmit sem mond a gyermekről. A csillag ragyogása nem bizonyítja gyermek születését,

Ugyanaz a tudós *Jézus halálának* évét és napját is meg akarja határozni.

Márk-Máté-Lukács pontosan megmondja, hogy a kovásztalanok első napján, mikor a húsvéti bárányt áldozták, amikor le kellett ölni a húsvéti bárányt ... megkérdezték a tanítványok, hol akarja az ünnepet megülni (14, 1. 2. — 26, 2. 5. 17. — 22, 7.) Jézus *t*, hát *megette* tanítványaival a húsvéti bárányt.

János ellenben azt mondja, hogy a lábmosás után Jézust Kaifástól a helytartóhoz vezették és akkor reggel vala és ők nem ménének be a törvényházba, hogy meg ne fertőztessenek és megehessék a húsvétot. (18, 28.) Ők tehát még nem ették meg a húsvéti bárányt!

Időmeghatározások még a következők.

Márk: „Mindnyájan megbotránkoztok énbennem az éjjel... És mindjárt reggel... megkötözvén Jézust, elvitték és átadták Pilátusnak... És mikor esteledett, (minthogy *készület napja* volt, azaz szombat előtti nap)... arimatiai József elkéré Jézus testét... Mikor elmúlt a szombat... korán reggel a hét első napján a sírhoz ménének napfelkeltekor... Feltámadván pedig reggel a hót első napján, meg-

jelenék először Mária Magdolnának.” (14, 27. — 15, 1. — 15, 42. — 16, 1. 2. 9.)

Máté: „Másnap pedig, mely *készületnap* után esik... biztosíták a sírt őrséggel, miután lepecsételték a követ. — Szombat végén pedig, mely a hét első napjára virrad, elméne Mária Magdolna _____ megnézni a sírt.” (26, 31. — 27, 1. 57. — 27, 62—66.)

Lukács: „Elkéré Jézus testét és kőbe vájt sírba hely ezé... És az *ünnepi készület* napja vala és szombatra alkonyodik. Szombaton nyugvának a parancsolat szerint. — A hét első napján pedig kora hajnalban a sírhoz ménének.” (23, 54. 56. — 24, 1.)

Tehát a mi vasárnapunk hajnalára teszi az evangélium a feltámadást. Az előző szombaton pihenőnap van. Pénteken a készületnap. Csütörtökön a húsvéti bárány evése.

János kissé megzavar minket. Szerinte ugyanis mintha Jézus egy nappal előbb, azaz szerdán este ette volna meg a húsvéti bárányt; a többi zsidó pedig a rendes napon, csütörtökön. Ezen a csütörtökön délelőtt íteltették Jézust halálra és csütörtökön az esti csillag feltűnése előtt már el is temették. így Jézus *teljesebb* három napon át feküdt a sírban: az egész pénteken, az egész szombaton, és a szombatvasárnapi éjjelen. — „A zsidók pedig (mivel készületnap volt), hogy ne maradjanak kereszten a testek szombaton, (mert ama szombatnap nagy vala), kérék Pilátust, hogy... vegyék le őket. — (Ha ezt már csütörtökön tették, akkor a testek a csütörtök este kezdődő készületnapon sem voltak a kereszteken!).

— Odatevék Jézust a zsidók készületnapja miatt,

mivelhogy a sír közel vala. — A hét első napján pedig Mária Magdolna reggel még sötétben a sírhoz méné.” (19,31. — 19, 42. — 20, 1.)

A húsvéti bárány vételének szertartását a zsidóknál a szinte babonáságig fejlesztett hagyománytisztelet és Mózes könyvei szabályozták. (Móz. II. 12., IV. 9. és 28., V. 16. fej.)

A Pesach, magyarul páska, az egyiptomi elsőszülötteket pusztító halálnak a zsidók házai előtt való „elvonulása”. Ez az elvonulás az első hónap, Abib, későbbben Nisan 14. és 15. között levő éjszakán volt. Ez az éjszaka lehetett vasárnaptól szombatig bármely két nap között!

A húsvéti bárányt Nisan 14-én megölték, délután elkészítették, este a közös vacsoránál elköltötték. Este kezdődött a kovásztalan napok sorozata: Nisan 15—21, Mazzoth, népiesen macósz néven. Nisan 14-én csak kovásztalan kenyér volt s így ez a nap kettős ünnep: a húsvéti bárány evésének napja és az első kovásztalan nap.

Melyik évben esett Nisan 14. csütörtökre¹?

A tudós figyelmeztet minket, hogy Tiberius császár uralkodásának 15. éve (Luk. 3, 1.) nem Augusztus halálától számítódik, hanem az „együtturalkodás” kezdetétől, Kr. u. 11—12-től. Akkor a 15. év a Kr. u. 26—27. év. Ekkor lépett fel a názareti Jézus, amint azt Lukács evangéliuma mondja. A következő évekből meg kell keresni azt az évet, amelyben Nisan 14-ike csütörtökre esik. Ekkor fogták el Jézust.

Valóban Kr. u. 30-ban Palesztinában az újhold

március 22-én este 8 ó 21 p-kor, szerdán volt. A következő napon jelent meg a holdnak első apadása, s utána pénteken, március 24-én volt Nisan első napja. Nisan 14-ike április 6-ra, csütörtökre esett és Nisan 15-ike április 7-re, péntekre. Ha tehát Jézus meghalt, ezen a napon halhatott meg. Keresztre feszítették pedig vagy délelőtt 9 órakor (Márk 15, 25.), vagy déli tizenkettőkor (Ján. 19, 14.).

A tudós szerint tehát a történelmi Jézus élt Kr. e. 7. április 2-től (Hippolytus) Kr. u. 30. április 7-ig, amint azt 150-ben az egyiptomi keresztények is vallották. Ezt az evangéliumok szerint eléggé könnyen tehették, ha a názáreti Jézus fellépésétől, 27-től kezdve három évet szántak az ő nyilvános működésére. (Lásd Forschungen und Fortschritte. Berlin, 1934. 9. és 10. számában dr. Gerhardt Oswald cikkeit.)

Mit felelünk erre? Azt, hogy nem lehetetlen, de nem is bizonyos. Ügy vagyunk, mint egy születési vagy halotti *anyakönyvi kivonattal* a kezünkben. Csakhogy elveszett az anyakönyv, amelyből a kivonat készült és elveszett minden egyéb egykorú jel és adat arról, hogy az anyakönyvi kivonatban szereplő személy valóban élt-e és meghalt-e! Az utolsó egy-két században ugyan csak nagyon ritkán hamisítanak anyakönyvi kivonatokat, hamis írással, hamis aláírással, hamis bélyegzővel; de régebben az ilyen okmány gyártás gyakrabban fordult elő.

Az evangéliumok azonban nem is okmányok, hanem csak irodalmi művek történelmi színezetű adatokkal. Itt tehát hamisításról szó sem lehet, legfeljebb valószínűsített szépirodalomról.

Szó sem lehet róla, hogy mi a történettudományhoz tartozó eseményeket akár költsük, akár pedig letagadjuk.

Nagyon örülünk, ha a názáreti Jézus történeti személy. Erre nézve minden bizonyítékot össze is akarunk gyűjteni. De ha egyetlen bizonyítékot sem találunk; ha azt kellene mondanunk, hogy nem lehetetlen ugyan, hogy az evangéliumi Jézus mögött történelmi Jézus is élt, de ezt szigorúan vett bizonyítékokkal alátámasztani nem tudjuk: *mi akkor sem akarunk kétségbeesni, mi abban az esetben is boldogulni akarunk.*

Rámutattunk arra, hogy az, amit valóságnak nevezünk, a mi életünkben nem is játszik döntő szerepet. Hanem igenis döntők a reánk gyakorolt hatások, döntők az általunk követett irányok, és döntők a tőlünk származó hatások.

Hisz voltak bölcselek, akik azt mondták, hogy minden képzetünk, ismeretünk és emlékünkhöz — álmok; amit pedig rendesen álomnak mondunk, az álom az álomban. A valóságot, akár van, akár nincs, sohasem ismerjük meg. S így is boldogulhatunk!

Vannak természettudósok, akik nem is foglalkoznak azzal, amit szeretünk anyagnak nevezni; hanem csakis erőkkel és erőhatásokkal törődnek. Érdekes, de nem túlságosan fontos, hogy a ragyogó csillag már nincsen, mert több millió évvel ezelőtt szétrobbant; az a fontos, hogy nekünk ez a csillag még mindig ragyog, s mi örülünk neki.

Aki természettudományos módon gondolkodik, már régen belenyugodott abba, hogy mi mindig le-

késünk a mi ismereteinkkel; soha sincs már az, amit látunk, hallunk vagy tapintunk, mert minden érzékeléshez idő kell, még ha a másodpercnek csak egy milliomodrésze is, de idő! De ha idő, akkor már mindegy, hogy egy másodperc-e, vagy tízezer esztendő. Ami nincs, nincs.

Csupa sírkereszt között járunk; a múlt időnek t betűi között!

És ha valami nem is volt? Akkor nem tudunk róla.

Akkor nem is beszélünk ró] a. Ha pedig beszélünk róla, akkor volt, mert — szerepelt. Hatott. Vannak, akik voltak, és nem hatottak. Ezeknél magasabbrendűek azok, akik a szónak mindennapi értelmében nem is voltak, de hatottak.

Minden annyira igaz, amennyire van. *Ens et verum convertuntur.*

Ha nem is kapjuk el soha az, igazi van-t, azért mégis különbséget teszünk jelen, múlt és jövő *van* között. A szerint van azután jelen, múlt és jövő igazságunk. Ha ezt szavakba foglaljuk, van leírásunk vagy helyszínen készülő riport-unk, vagy történelmünk; és van jövőmondásunk vagy jóslásunk, aminőt a természeti törvényeknek megfigyelése alapján ma már igen sok esetben fizikai bizonyossággal szerkeszthetünk. Ilyenek az úgynevezett prognózisok. Mindezeket azonban költeni is lehet. Ilyenkor a *van-t* a képzelet birodalmába tesszük át. Semmi mást sem kell tennünk, mint valószerűen beszélnünk vagy írunk, hogy az emberek úgy vegyék, *mintha* nemcsak valószerű, hanem igazán

való is volna, A különböző korok társadalmi tisztessége azonban megköveteli, hogy valami jelét adjuk annak, hogy nem egészen való igazságról van szó. Jelenleg a cím alá írjuk, hogy a mű történelmi regény, vagy elbeszélés, vagy hősköltemény. Sokszor a szöveg formája vagy a könyvnek kötése is mutatja, hogy nem történelmet írtunk. Régente a szövegbe szótt csodák vagy rendkívüli kifejezések jelezték, hogy az olvasó legyen résen. Ha azonban kis vagy nagy gyermekek engedték magukat beleszingatni a valóság szemléletébe, annak csak ők voltak okai, s az író örült neki.

Szép az, amikor a hallgatókkal vagy olvasókkal még a lehetetlent is lehetségesnek tudjuk elfogadtatni, s abból nekik nemcsak hogy semmi kárunk sincsen, hanem gyönyörük, sőt hasznuk! S a szónok vagy író szintén jól jár!

Sajnos, nem lehet tagadni, hogy ezen a téren olyan dolgok is történtek, amelyeket a tisztességnek mai fogalmával nem tudunk összeegyeztetni. Ezekért a ma élő emberek közül senkit sem lehet felelőssé tenni; legkevésbé pedig azokat, akik maguk is a megfélemlítettek közé tartoznak.

Azt azonban el lehet várni mindenkitől, hogy mihelyest meggyőződik róla, hogy valami tévedésen alapszik, azt nagylelkűen tegye félre és lehetőleg vegyen el minden alkalmat arra, hogy mások akár a tömegeket, akár a gyermekeket továbbra is széldítsék. Ha ilyenről nem győződik meg, akkor természetesen jóhiszemű. Világtalan vezető. De legálább tanuljon és nyissa ki a szemét.

Az igazság mindenek felett! Még a szépség, a kényelem, az érzelgősség és a haszon felett is! *Csak nem az emberiség felett!*

Nemcsak a hamis, de még a nagyon kétes történelmi emlékeket sem kell dédelgetnünk. Annyi igazságunk van, hogy nem szorulunk történelmi tévedésekre! Különösen amikor a történelmi igazságokat még kiegészíthetjük művészeti és bölcséleti igazságokkal is!

A názareti Jézusról Márk-Máté-Lukács bőven szolgálnak *valószínű* adatokkal. Csak mintegy repülőgépről nézzünk végig rajtuk!

Jézus eljőve a galileai Názáretből. Mert ama városban lakott, amelyet Názáretnek neveznek. Jánoshoz méné a Jordán mellé. Egyszer mondák neki: Íme anyád és atyádfiai odakünn keresnek téged. Anyja és atyjafiai nem juthatának hozzá a sokaság miatt. Sok hallgató csodálkozok az ő tanításán mondván: Honnét vette mindezeket!... Nemde ez az ács — Mária fia — Jakab, József, Júdás és Simon atyjafia? Nemde nővérei is itt vannak nálunk¹? (Márk 6, 2—3.) A sereg követé őt gyalog a városokból. Mikor pedig elvégezte Jézus a beszédeket, álmélkodának a seregek az ő tanításán, mert úgy tanította őket, mint akinek hatalma van, és nem mint az írástudók és a farizeusok.

Soha ember így nem szólott, mint ez az ember. János 7, 46.

Jézus istenvallása: Atyánk, ki a mennyben vagy!

Szenteltessék neved! Jöjjön el országod!

Legyen meg akaratod, mikép a mennyben, úgy a földön is! Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma!

Bocsásd meg vétkeinket, amint mi is megbocsátunk az ellenünk vétőknek!

Ne vigy minket kísértésbe, de szabadíts meg a rossztól. Máté 6, 9—13. Lukács 11, 2—4.

Jézus erkölcstana: „Szeresd uradat Istenedet teljes szívedből és teljes lelkedből és egész elmédből; felebarátodat pedig, mint tenmagadat. Ezt cselekedjed és élni fogsz.” Luk. 10, 27—28. — Nem szabad aprólékos, külsőséges és mellékes szabályocskákkal elhomályosítani és háttérbe szorítani az igazi istenes emberszeretetet lelkületét s az emberi életfenntartásnak alaptörvényét! Márk 7, 1—23.

„A szombat az emberért rendeltetett és nem az ember a szombatért.” Márk 2, 27. — Csak mérsékelten igaz tehát, hogy a világ a Thóra, a zsidó törvénykönyv, kedvéért teremtett! (Mózes mennybenemetele 1, 12.)

Jézus tragédiája az ő jellemének és viselkedésének összeütközése a nép vezéreivel és a népnek egy részével.

Jézus vezérgondolata: „Ne álljatok ellen a rossznak ... !” Máté 5, 38—48. Hadd lássuk, mire képes az egyetlen félelmetes jelenség: az emberi gonoszság!

Jézus vállalkozik ennek gyakorlati bemutatására: „Nagyobb szeretete senkinek sincs annál, mint ha valaki életét adja barátaiért.” Ján. 15, 13.

Szakadás lőn a zsidók között a beszédek miatt. Sokan ugyanis közülök azt mondták: Ördöge vagyon és megháborodott, minek hallgatjátok őt? Mások mondák: Ezek nem ördögösnek igéi. János 10, 20—21.

Még atyjafiai sem hittek őbenne. János 7, 5.

Mi azonban hittük és megismertük, hogy te vagy a Krisztus. Ján. 6, 10.

Kérdi őt a főpap: Te vagy-e a Krisztus, az imádtott Istennek fia? Jézus pedig feleli neki: Én vagyok... Erre a főpap monda: Mi szükségünk van még tanúkra? Hallottátok a káromkodást; hogyan ítélték? Azok pedig mindnyájan halálra méltónak ítélek őt. Márk 14, 61.

Megköztözvén Jézust, elvivék és átadák Pilátusnak.

És elkezdék vádolni, mondván: Azt tapasztaltuk, hogy ez félrevezeti nemzetünket és megtiltja, hogy adót fizessünk a császárnak és a Messiás- királynak mondja magát... Pilátus kimondá az ítéletet, hogy legyen meg az ő kívánságuk. Lukács 23, 1—38.

Kezükbe adá őt, hogy megfeszítsék... Címtáblát is ira Pilátus és a kereszt fölé tévé. Vala pedig 'írva: A nazóreus Jézus, a zsidók királya. János 18. és 19. fejezete.

*

Az evangéliumokban vannak oly valószerű vonások, hogy szinte erőszakot kell alkalmaznunk, ha azt akarjuk elfogadtatni, hogy ezek a vonások nem valódiak, hanem csak valószerűek. Hiszen az evan-

géliumok nemcsak azt örökítik meg, hogy evett és ivott (Márk 5, 43. — 14, 3. 12. 14. 22.), hanem azt is elmondják, hogy a vakon született ember előtt „a földre köpvn sarat csinála a nyálból és a sarat a vaknak szemére kéné” (Ján. 9, 6.).

Mínthogy azonban valószerűtlen adatok is vannak, és pedig ugyanazokban az írásművekben, amelyekből a valószerű adatokat is vettük, nem a valószerűek erősítik meg a valószerűtleneket, hanem megfordítva, a valószerűtlenek gyengítik meg a valószerűeket. Sokkal könnyebb ugyanis valószerű adatokat megírni, mint valószerűtlen dolgokat művelni!

Ezért kellenének a valószerűtlen adatoknak elensúlyozására és a valószerűeknek alátámasztására más írók, más könyvek, más adatok!

Azt mondják, vannak ilyenek. Nézzük meg őket!

Itt van *Tertullianus* (160—240). Azt mondja, hogy Pilátus helytartó Tiberius császárnak jelentést tett. De ennek semmi nyoma. Csak valószínű, hogy *ha* Jézust elítélte, ezt Rómába jelentette is. De jelentés nincs. Tehát lehet, hogy elítélte; lehet, hogy csak megírták, hogy elítélte.

Itt van *Justinus* (100—165). Azt mondja, hogy Jézus periratait Rómába küldték. Az evangéliumból nincs az a benyomásunk, hogy Jézus perében törvényszéki jegyzők is szerepeltek volna, Periratokról pedig a történelem nem tud semmit.

*

Luccában árusították Jézusnak azt a „valódi” képét, amely e könyvnek címlapja előtt látható. A.

Traldi adta ki Milánóban. A vallásügyi hatóságok sem jóvá nem hagyták, sem be nem tiltották. A szöveg olasz nyelven ezt mondja: „Ez másolata annak a képnek, amelyet Tiberius császár (!) smaragdköbe vésetett s amely a konstantinápolyi császári kincstár tulajdona volt. A törökök kezére került 1453-ban és II. Bajazet szultán VIII. Ince pápának ajándékozta azzal a szent lándzsával együtt, amely az Urnak oldalát járta át. Ajándékozta pedig öccsének a fogságból való kiváltására, miután Rhodus mellett a keresztény sereg fogságába került. Ehhez a drága képműlelkező csatlakozik irodalmi emlékül az a híres levél, amelyet P. *Lentulus*, Júdea prokonzula írt ugyanahhoz a Tiberius császárhoz.”

A levelezőlap másik oldalán van a levél: „P Lentulus levele Tiberiushoz. — Tiberius császárnak üdv! íme, Felség, az általad kívánt felelet. Ezen a vidéken megjelent egy rendkívüli hatalmú férfi, akit nagy prófétának neveznek. Tanítványai Isten fiának mondják. Neve Jézus. Valóban, oh császár, mindennap hallani ennek a Krisztusnak (!) csodás dolgairól; hogy feltámasztja a halottakat, meggyógyít minden betegséget és rendkívüli tanításaival bámulatba ejti egész Jeruzsálemet, Fenséges alakja van, és arca fénylik a jóságnak teljességétől annyira, hogy akik látják, egyszerre szeretik is, meg félnék is tőle. Azt mondják, hogy rózsás arca, középen elválasztott szakállal, páratlanul szép. Senki sem tud hosszabb ideig szemébe nézni arcának fényessége miatt. Kék szemével és sötétszöke hajával hasonlít anyjához, aki a legszebb szomorú alak, akit va-

laha láttak ezen a környéken. Határozott, komoly és megtámadhatatlan mondásaiban az erénynek és bölcseségnek oly tiszta kifejezése van, hogy az messze felülmúlja a legnagyobb szellemeket is; a feddésben és szemrehányásban rettenetes; a tanításban és buzdításban szelíd, szeretetreméltó, elragadó. Meztől jár, födetlen fővel, és bizonyos távolságból nézve sokan kinevetik, de közel hozzá remegnek és csodálkoznak. Senki sem látta őt nevetni, de sokan látták sírni. Mindazok, akik vele érintkeztek, azt mondják, hogy jótéteményeket és egészséget kaptak tőle. Mindamellett gonosz emberek zaklatnak engem, mondván, hogy ő Felségednek kárára van, mert nyilvánosan hirdeti, hogy király és alattvalók egyformák az Isten előtt. Adj nekem ebben az ügyben utasításokat, s készségesen engedelmeskedem. Jó egészséget! P. Lentulus.”

Ezt a levélalakban megírt jellemrajzot szent Anzelm püspök közölte először a XII. században. Elejétől végig jámbor költemény. Smaragdba vésett Krisztusképről, amely Bajazet szultánnak VIII. Ince pápához küldött ajándékai között lett volna, a történelem semmit sem tud. Lándzsáról igen. De ebből is két példány van. Meg kell jegyeznünk, hogy minden ereklye, amely a törökök által elfoglalt Konstantinápolyból származik, már eleve gyanús, mert a szétkergetett nyomorgó görögök annak idején nagyrészt ereklyekészítésből akartak megélni.

*

Azonban nagyon komoly történetíró a zsidó *Flavius Josephus* (37—94.). Népének történelmével fog-

lalkozik, de Jézusról nem mond semmit. Lehet azonban, hogy amint vannak benne Jézusra vonatkozó betoldások, épen úgy vannak benne kihagyások is. Nem lehetetlen, hogy műveiből kivágtak olyan részeket, amelyek Jézus követőinek későbbben nem tetszettek.

Híres *betoldás* a következő: „Ebben az időben élt Jézus, egy bölcs ember, ha egyébként őt embernek nevezhetjük. Ugyanis csodadolgokat végzett. Tanítója volt azoknak az embereknek, akik *szívesen hallgatják meg az igazságot*. Sok zsidót, de sok helént is megnyert. Ő volt a Krisztus. És mikor Pilátus a mi főembereink vádjára keresztalállal büntette, azok, akik őt előbb szerették, nem tágítottak mellőle. Mert ő harmadik napon élve jelent meg nekik, amint ezt róla az isteni próféták és számtalan csodajelenség előre megmondta. S a mai napig sem halt ki a keresztény nép, ahogy ezt a népet róla elnevezték.” (Antiquit. XVIII. 3. 3.). Ezt a zsidó Flavius Josephus nem írhatta! Ez nagyon is keresztény ízü!

Hasonló a másik *betoldás is*: „Annás főpap összehívta a bírák gyülekezetét s elénk vezettette Jézusnak, az úgynevezett Krisztusnak Jakab nevű fivérért és még néhányat, panaszt emelt ellenük, mint a törvény megszegői ellen, s átadta őket megkövezésre.” XX. 9, 1.

Sok fejtörést okoz azonban a következő részlet: „E közben a szamaritanusok is fellázadtak, miután egy *ember* feltűzelte őket, aki nemigazmondásokra

is könnyen kapható volt és minden eszközt jónak látott a nép kegyeinek elnyerésére. Ez felszólította a népet, hogy vele együtt menjen fel a Garizim hegyre, mely a szamaritánusoknak szent hegye volt és biztosította őket, hogy ott megmutatja nekik azokat a szent felszereléseket, amelyeket Mózes ázott el a földbe. E szavaknak a szamaritánusok hitelt adtak, fegyvert ragadtak és Tirabatha nevű faluban gyülekeztek, mindig több és több embert vonván maguk köré, hogy lehetőleg nagy számban támadhassák meg a hegyet. De Pilátus megelőzte őket, s az utat, melyet meg kellett tenniök, lovasokkal és gyalogosokkal megszállta. Ez a karhatalom megtámadta a vezéreket, többet közülök lekaszabolt, a maradékot megfutamította és sokat foglyul is ejtett. Ezek közül Pilátus a legelőkelőbbeket és legbefolyásosabbakat *halálra ítélte*. (Kr. u. 36.) (Antiquit. XVIII. 4, 1.)

Kik rejtőznek eme sorok fátyola mögött? Ki az az egy ember! Lehetséges-e, hogy ebben a történetben élt a történelmi Jézus? Lehetséges-e, hogy ennek a lázadásnak emléke húsz-harminc évvel később az evangéliumok szerkesztése helyén, Kis-Ázsiában, megtermékenyítette az evangéliumi Jézus elgondolót és leírót? A felelet nem túlságosan fontos. Az emberiségre nem közvetlenül a történelmi, hanem az evangéliumi Jézus *hatott*. Ahogyan a történelmi Ádámot sem ismerjük, — sa természettudósok is az ősembert csak elképzelik, — azonképen nem ismerjük a történelmi Jézust sem. De igenis tudunk Ádámról Mózes, Milton, Byron, vagy Madách szép-

irodalmi művéből és tudunk Jézusról az evangéliumokból!

Nagyon történelmi színe van a következő adatnak. „Jelen valának abban az időben (?) némelyek, hírt hozván neki ama galileabeliek felől, kiknek vétét Pilátus áldozataikkal összekeverte. És felelvén monda nekik: Véltetek-e, hogy ezek a galileabeliek bűnösebbek voltak minden más galileainál, mivelhogy ezeket szenvedték? Mondom nektek: Nem. De ha bűnbánatot nem tartotok, mindnyájan hasonlóképen elvesztek.” Luk. 13, 1—3.

Hogy lehet ezt magyarázni? Talán így.

Az evangélium íródott 62 táján. Pilátus büntető eljárásának híre eljutott az evangélium szerkesztőjéhez azzal a módosulással, hogy Pilátus nem számaritánusok, hanem galileabeliek ellen indult. Az evangélium írója az ügyet az *evangéliumi* Jézus elé terjeszti és azt mondatja vele, hogy hasonló baj éri az egyént és a társadalmat, ha bűnbánatot nem tart és nem fordul meg az eszményi ember felé.

Ha pedig a számaritabeliek között szerepelt a *történelmi* Jézus, akkor Lukács evangéliuma olyan irodalmi fogással szolgál nekünk, mint ha valamely színműíró a színdarabban Napóleonnal bírálatot mondatna a történelmi Napoleonról.

Híres *Cornelius Tacitus* (58—116) történetírónak adata a keresztyének* üldözéséről. Azonban mind ő,

* Kalán — kanál. Christmnus, krestian, keresztyén (Pázmány Péter) = keresztyén (Serédi Jusztinián).

mind pedig barátja, Plinius helytartó is a keresztényekről már mint meglevő felekezetről ír, de annak eredetéről és így Jézusról is majdnem semmit sem mond. Tacitus a keresztényekről szóló ismeretét állítólag Cluvius konzultól vette, aki Caligula császár alatt volt hivatalban. De már azt is állították, hogy Tacitusnak minden szava, mely a keresztényekről és Néro üldözéséről szól, szemén-szedett betoldás. De akár hiteles, akár nem hiteles ez a rész, a mi kérdésünkön nem sokat lendít.

Néro, „hogya a hírt, — mely szerint ő maga gyűjtötte fel Rómát — eloszlassa, vétkesekként azokat a gonosz tetteikért már amúgy is gyűlölt embereket állította oda, akiket a nép keresztényeknek nevezett, — s válogatott büntetésekkel sújtotta őket. *A Krisztus névnek viselőjét Tiberius uralkodása alatt Pontius Pilátus helytartó ítélte halálra;* de a pillanatokra elnyomott veszélyes babonáság ismét kitört, nemcsak Júdea vidékén, ahol a baj keletkezett, hanem magában Róma városában is, ahol különben az egész világból minden szertelen és gyalázatos dolog összegyűl és tetszésre talál”. Ann. XV. 44.

Gaius Tranquillus Suetonius államtitkár (75—160) a tizenkét császár élettörténetében egy helyen emlékszik meg Jézusról (?); „Claudius (25) a zsidókat, akik Chrestus lazítása folytán állandóan nyugtalan-ságot okoztak, Rómából kiűzte”. Erről az Apostolok Cselekedetei (18, 2.) ezt mondják: „Claudius (41—54) elrendelte, hogy az összes zsidók távozzanak Rómából.” Suetonius azonban annyira nem törődik a Chrestus név viselőjének adataival, mint amennyire

a mai államtitkárok sem túlságosan törődnek a mai spiritisztákkal. Lehet, hogy Suetonius Chrestus-a nem is az evangéliumi Krisztus.

Még rámutatunk *Celsus* bölcselőnek mondására. Műve nem maradt reánk. Azt valószínűleg egy szálig elpusztították. Pedig 178 körül íródott s alaposág látszatával foglalkozott a kereszténységgel. Csak töredékek vannak belőle *Origenes* egyházi írónak. (185—254) cáfoló iratában. Jézus származásáról ezt írta *Celsus*: „Josephus Pandora a kalábriai légiónak századosa, aki elcsábította bethlehemi Mirjámot, egy héber leányt és így lett Jézus atyjává.” Ez nemcsak valószínű, hanem szinte vaskos adat volna. Csakhogy *Celsus* nem mondja meg, honnan szerezte 178-ban ezt a 180 évre visszamenő emléket. Ha ugyan emlék, és nem gyalázkodás. Arra azonban a gyalázkodó nem is gondolt, hogy erőszak mellett egy leány szűztiszta lélekkel válhatik anyává, és nem gyalázatot érdemel, hanem szánalmat!

A csúfolódásnak és gyalázkodásnak külön bölcselete van. Majdnem azonos a komikum bölcseletével. Egyik sem magyarázható csupán fogalmi elemekből. Érzéki és ideghatások, sőt esztelenségek játszanak bennök főszerepet. Bizonyos fokú értelmetlenség nélkül nincs sem tréfa, sem gúny. Senkit sem csúfolunk azzal, ha, azt mondjuk neki: te gyomor-bajos, te elmebeteg. De ha azt mondjuk: te kehes gyomrú, te félkegyelmű, te agyalágyult, — ezen sokan mulatni, sokan bosszankodni és megsértődni szoktak. Ugyanazt mondjuk pedig, de sértő éllel.

Minden ember származása és születése egyforma.

De bizonyos társadalmi rend kedvéért sokan előre bejelentik, sőt beíratják, hogy gyermekeket akarnak világra hozni. Ezeket szabályszerű vagy törvényes gyermekeknek nevezik. Akik ilyen előzetes hivatalos bejelentés nélkül, — házasságkötésen kívül jönnek a világra, azokat törvényteleneknek mondjuk. Bizonyos, hogy a szabályszerűségnek és törvényességnek mint eszköznek sok előnye és nagy értéke van. De ezt az értéket annyira felmagasztalták, hogy az eredeti, szabad, még nem szabályozott családalapítást és származást, — amely pedig cél, — a lehető legnagyobb lebecsülésre méltónak ítélték és a szülők viszonyát vadházasságnak, ágyasságnak, cigányházasságnak, a gyermeket fattyúnak, Bankertnek és egyéb csúfnevének nevezték, sőt számos természetadta jogból ki is zárták. Az eszményi emberiség kedvéért embertelenné lettek, s az eszközt többre becsülték a célnál.

Hasonlóképen szégyenletessé, a közösség becsülését csökkentővé lett a szegénység is. Minthogy *jólrendezett társadalomban* csak az lehetne szegény, aki semmi hasznos munkát nem végez, a társadalom megfordítva a következtetést, és szegénységet látva, máris feltételezte, hogy az a hasznos munkától való ódzkodásnak következménye. Sőt a rosszul rendezett társadalom képes volt lenézni azt a hasznos munkát is, amely nem eléggé jövedelmezvén, az embert szegénységben hagyta. Mintha bizony igen sokszor nem maga a társadalom lett volna oka annak, hogy egyesek nemcsak munkához és jövedelemhez

nem jutottak, hanem ha munkát kaptak is, az igen keveset jövedelmezett!

Hogy egyes hasznos munkák keveset jövedelmeztek, azt azzal is okolták meg, hogy azok a munkák alacsonyrendűek. Ilyennek pedig azért tartották a munkát, mert „magasabb műveltség” *nélkül is* elvégezhető. Azt alig vették figyelembe, hogy viszont a magasabb műveltség a hasznos munkák nélkül fenn nem tartható, s hova-hamar összeomlik.

Ilyen bölceletből származik a „törvénytelen-ségének és a szegénységnek gyalázása.

Rendkívül feltűnő, hogy *a zsidó nép*, amelynek körében Jézus az evangéliumok szerint élt és működött, *semmiféle megbízható történelmi adatot nem őrzött meg* az utókornak. Pedig Jézus csodáinak hallatára — úgy hisszük — a fél világnak össze kellett volna futnia, s erről írni is kellett volna.

Csak abból az időből vannak zsidó adatok, amikor úgylátszik ellenséges érzület támadt a keresztényekben a Jézust vádoló zsidók utódai ellen. Ekkor ezek olyképp is védekeztek, hogy Jézust és rokonságát és azok foglalkozását lebecsülték.

Az általunk ószövetségieknek nevezett szent iratokon kívül a zsidók sok törvényt és törvényt magyarázatot is gyűjtöttek, amelyek az idők folyamán egyes híres rabbik mondásaival is bővültek. Az írásba foglalt tant *Misna*, az úgynevezett kiigazításokat *Gemara* néven őrizték meg. A leghíresebb Misna-gyűjteményt rabbi Jehuda szerkesztette Kr.

u. 200 körül. A Gemara csak Kr. u. 300 körül készült részben Palesztinában, részben Babilonban.

A. Misna és Gemara együttvéve alkotja a *Talmud* nevezetű s tizenkét ívrétű kötetből álló zsidó „tanulmány”-t. (Editio Princeps. Velence. Bomberg Dániel. 1520. — Talmud. Lazarus Goldschmidt. Jüdischer Verlag. Berlin. 1935.)

A Talmud ellen a történelem folyamán — sokszor épen a zsidóságból kitért rajongók uszítására — több ízben rettenetes hajszát indítottak, amelyek egyik eredménye az volt, hogy a művet százsámra elégették. A könyvégetés ugyan nem olyan értelmi munka, mint a cáfolás, de szintén igen hatásos. Az ellenkező véleményt az igazságra való minden tekintet nélkül szinte gyökerestül kiirtja! Ez, különösen azoknak hasznos, akik nem elég erősek ahhoz, hogy akár az igazságot, akár a nemigazságot hősiiesen elviseljék.

A XIII. századinál régibb Talmudkézirat alig található s a müncheninek kivételével minden kézirat csonka.

Mi van a Talmudban Jézusról? Néhány valószínű adat, amelyről lehetne komolyan beszélni, ha kissé alá volna támasztva és nem pusztá állítás volna. Azután van néhány gyalázkodó érzelmi kitörés, amely szóra sem érdemes. Ilyenek azok a részek, amelyek szerint Jézus és Mária a pokolban vannak és a legválogatottabb gyalázatot és kínokat szenvedik. Gittin 56. b. 57. a. — Chagiga 77. d.

Pusztá állítás ez: Jézus atyja Pandera vagy Bafosz, anyja pedig Mária, *hajfésülő nő*, Heli Beca-

lim leánya, — akinek Sztade nevet adtak, ami hűtelent jelent, mert hűtlen lett férjéhez. Sabbat 104. b.

Az a bizonyos férfiú törvénytelen gyermeke egy férjezett asszonynak. Jebemót IV. 13; 49. a. 49. b. El lehet képzelni, hogy egy tudósnak látszó rabbinak ilyen kijelentésére mennyire összezecsapták kezüket a korlátolt gondolkozású rajongók!

Nagyon történelmi színe van a következő adatnak: „Jézus Józsuanak, Parach fiának (90. Kr. e.) volt tanítványa (!) s vele (Kr. e. 87 táján) Egyiptomba, Alexandriába ment. Itt tanulta meg az egyiptomi varázslásokat. Amikor visszatértek, tanítója eltaszította magától” Szanhedrin 107. b.

Ez az adat igen alkalmasnak látszik arra, hogy időt nyerjünk azoknak a szónoki és irodalmi -műveknek, az úgynevezett evangéliumoknak keletkezésére, amelyeknek a mai evangéliumokban részint töredékeit, részint kiegészítéseit kaptuk. Az evangéliumi Jézus szavait, példabeszédeit és csodálatos tetteit ugyanis nem könnyen származtathatjuk abból a rövid időből, amely Kr. u. 30—60 között eltelt.

A Talmudban nem ritka az egymásnak ellentmondó adat. Így az egyik helyen azt olvassuk, hogy Jézust megkövezték, más helyen pedig azt, hogy felakasztották. Jer. Szanhedrin VII. 25. d. — 43. a.

Mit felelünk ezek után arra a kérdésre: mi a názáreti Jézusnak *történelmi igazsága*?

Ha őszintén akarunk felelni, azt kell monda-

nunk, hogy a názáreti Jézusnak történelmi igazságát nem ismerjük. De még Józsefét, Máriáét, az apostolokét, Péterét, Pálét, Jánosét, Júdásét, arimathiai Józsefét, Bar-Abbasét, az evangéliumi nőket sem. Még Pilátusnak történelmi igazsága is kétes.

Nem azt mondjuk, hogy a názáreti Jézusnak nincsen történelmi igazsága, hanem csak azt, hogy *mi nem ismerjük*. Nagyon örülünk neki, ha valaki ezt hitelesen bebizonyítja.

Így azonban három lehetőséggel kell számolnunk.

Az első az, hogy a názáreti Jézusnak megfelelő történelmi személy soha nem is élt. Akkor meg kell elégednünk azzal, hogy Jézus alakja egy gyönyörű eszme, amelyet az az első ember, aki elgondolta, Istentől ajándékkul kapott és isteni ajándék gyanánt továbbadott. Akkor minden, ami róla íródott, csak *meg van írva*. A hellenisztikus irodalmi korszakban gyakori műfaj volt az úgynevezett diatribe, exemplum, vagy mint a középkorban nevezték, moralitás. Képzelt személyekről készítettek lehetőleg mintaszerű, csodálatos és azért igen érdekes élettörténeteket. Ilyenek a mi evangéliumaink.

Lehetséges azonban, hogy az evangéliumi Jézusnak megfelelő valami történelmi személy élt ugyan, de a valóságban nem volt olyan magasztos személy, mint ahogyan az evangéliumok alapján gondoljuk. Arany János „Toldi”-jának is megfelel egy történelmi Toldi Miklós, de az nem volt eszményi hős,

hanem meglehetősen kifogásolható csapatvezér Olaszországban.

De lehetséges végül az is, hogy az evangéliumi Jézusnak megfelelő történelmi Jézus nemcsak élt, hanem kiválóan erényes ember is volt, s akkor az evangéliumok a nyilván valószerűtlen adatoktól eltekintve nemcsak valószerűek, hanem valódiak is, bőven vegyítve szépirodalmi és jóra buzdító elemekkel. Mindenkinek szabadságában van, hogy ezt a harmadik lehetőséget igaznak tartsa, ha erre megfelelő indító okot talál.

Ha valamely tónak sima felületén egyszerre egy középpont körül folyton nagyobbodó gyűrűk keletkeznek, még ha nem láttunk, nem hallottunk is semmit, rögtön megállapíthatjuk, hogy valami beleesett a vízbe.

Időszámításunk kezdete körül a görög és latin irodalomban oly fogalmak és szavak kezdtek feltűnedezni, s egyes városokban olyan egyesületek és gyülekezetek kezdtek érvényesülni, amilyenek előbb nem voltak, és ezek a jelenségek nemcsak nem múltak el, hanem ellenkezőleg térben és befolyásban mind tágabb gyűrűket írtak le és ma már az egész emberiségre és annak minden életnyilvánulására is kiterjednek szelvében-hosszában az egész Földön.

Nem lehet tagadni, hogy a kezdetek gyakran picinyke mustármaghoz hasonlítanak, s ez a mustármag nem is mindenkor igazság, hanem elég gyakran tévedés, sőt megtévesztés is lehet. A kezdetnek azonban mindig *valami történésnek kell lennie*, hogy abból történések sorozata származhassék.

A názáreti Jézus neve körül gyűrűző történések elseje vagy egy ember volt, aki gondolt és *beszélt*; vagy egy ember, aki gondolt és *írt*. Az első esetben a kereszténység kitűnő *szervezésnek* sikerült eredménye; a második esetben páratlan *könyvsiker*, s ennek nyomán fejlődő szervezkedés.

Ügylátszik mindörökre izgató kérdés marad, mi volt az a gyakorlati cél, amely végett ez a szervezkedés megindult, folytatódott, s amely végett jelenleg is fennáll. Új Zsidóországot akartak-e, vagy a római birodalom ledöntését? A zsidó papi uralomnak eloszlatását vagy csak az istenvallás szertartásainak egyszerűsítését? Az, élettől szerettek volna menekülni vagy az emberiséget akarták oltárra emelni? Avagy hol ezt, hol meg amazt akarták? Mindenből valamit? És ezek a célok részben ma is megvannak, részben holt célokká váltak? A szervezet csak fönnt akar maradni, avagy kitűzött maga elé valami állandó célt? Vagy pedig vannak időről-időre változó céljai?

Mindennek ki kell derülnie az evangéliumi Jézus rendeltetéséből.

II.

Mit akart elérni az, aki az evangéliumi Jézust *elgondolta*, lett légyen az Isten vagy ember, avagy pontosan szólva *Isten az emberek által*?

Megfelelnek-e az evangéliumok mint irodalmi művek annak a célnak, amelyet íróik maguk elé tűztek?

És tökéletesen vagy kevésbé tökéletesen felelnek-e meg ennek a célnak?

Az ilyen kérdéseket akkor tesszük fel, amikor nem a valóság, a jelenség vagy történéis van előbb, — mint a történelmi^ igazságnál, amelyet csak le kell írni, el kell mondanunk, — hanem amikor előbb van az eszme, a gondolat, a terv s azután következik a műremek, amellyel amazt ki kell fejeznünk.

A műnek egyezése a tervezőnek gondolatával, tervével és céljával — *a művészi igazság*.

Ez a feltalálók és művészek igazsága!

Mínthogy a feltalálónak és művésznek értelmébe és alkotó képzetébe nem látunk be, az ő eszméjéről és céljáról vagy külön szóbeli-írásbeli nyilatkozataiból, vagy már kész művéből szerzünk tudomást.

Az evangéliumok írói külön nem nyilatkoztak.

Az ő tervükről és céljukról tehát csakis kész művékből, a mindenki által ismert evangéliumból értesülünk.

Az evangéliumokat tehát végig kell olvasnunk s akkor megállapíthatjuk, hogy az írók egy kiváló, egy magasrendű, egy eszményi embernek képét akarták megrajzolni. Ennek a képnek vonásai: eszményi szavak, eszményi cselekedetek, eszményi életmód, eszményi származás, eszményi életsors. Az evangéliumok tehát általában megfelelnek annak a célnak, amelyet írók maguk elé tűztek.

Mínthogy azonban emberek írták az evangéliumokat is, sőt az összes szent iratokat is, előre megfelelhetünk a harmadik kérdésre is. Nem mindig tökéletesen felelnek meg az, evangéliumok annak a célnak, amely eléjük volt tűzve. Semmiféle emberi munka nem olyan tökéletes, hogy azon más ember hiányokat ne vehetne észre!

Egy hírneves magyar író az olasz Riviérán üdült Porto Fino közelében. Jóllehet nagy nyelvismerete volt és olaszul is tudott, valahogy Porto Fino helyett Porto Fine lehetett az eszében, s mint-hogy ez a Vég kikötőjét jelenti, gyönyörű elmélkedést írt a mindnyájunk végének kikötőjéről, a halálról. Az elmélkedés szép és megható, de a kiindulási pontja téves. Az nem Porto Fine, hanem Porto Fino, ami finom kikötőt jelent, vagy ha csonkításból ered, Porto Delfinó-ból, akkor Delfin-kikötőt jelent.

Íme, téves alapon is nagyszerű művek épülhetnek!

S minden művész, főleg zeneművész, néha-néha „félrefog” a hangszerén.

Nem szabad csodálkoznunk, ha ezt a szent iratok íróinál is tapasztaljuk!

A művészetnek és általában az emberi iparkodásnak, iparkodásnak lényege az *alkotás*. Az alkotó gyarapítja a természeti valóságok leltárát. Azokon

a tájképeken, embereken és jeleneteken felül, amelyek vannak, — s amelyeket mi tulajdonképen nem azért érzékelünk, mert vannak, hanem mert reánk hatnak, — az alkotó megvalósít új tájképeket, embereket, jeleneteket, amelyeket szintén csak reánk gyakorolt hatásaik útján élvezünk, de amelyek az alkotónak saját módszerei folytán bizonyos tartóságot, majdnem örökkévalóságot nyernek. A virág elhervad, de a lefestett virág századokig eltart; a villám feltűnik és eltűnik, de elektromosságot bármikor termelhetünk. Sőt az alkotó sok olyan művet is teremt, amilyen a természetben nincsen. Vannak ugyan zörejek, zajok, dörgések, csiripelések, de a zeneművész rendezett hangfolyamatokat alkot, s a *valóságok világát operákkal, szimfóniákkal, dalokkal gazdagítja.*

Legdúsabb a művészek alkotása az irodalomban. A való emberi élet és történelem szinte eltörpül ama rendkívüli bőség előtt, amelyet a világ könyvtárai verses és prózai szépirodalmi művekben élénk tárnak. Hány ember jött már a világra a szépirodalomban! Hányan éltek, örültek, cselekedtek, szenvedtek és meghaltak, s mindamellet ma is élnek a számtalan elbeszélésben, regényben, hősköteményben, drámában!

Ne hivatkozzunk arra, hogy mégis csak van különbség a való emberek és a szépirodalmi emberek között! Hogyne volna. A való emberek sejtekből állanak, esznek, isznak, alusznak, járnak-kelnek, beszélnek és dolgoznak. A szépirodalmi emberek nem lélekzenek, anyagot nem cserélnek. De vájjon hatás-

ban kik állanak magasabb fokon? Ki nem ismeri a „Nürnbergi mesterdalnokok”-at az egész világon azóta, hogy Wagner Richárd életre keltette őket! És ki ismeri az államföket és a milliós városok lakosait? Sokan könyv nélkül tudják a Faust-opera minden személyének minden kottáját és ezeket még ezerén és ezerén tanulják majd, amikor a jelenleg való emberekből már por és hamu sem lesz, Mit ér a való ember azon a kis körön kívül, amelyet betölt!! És mekkora ezzel szemben a szépirodalmi embernek hatásköre, jóllehet nem sejtekből álló lény, hanem a művész termékeny képzeletének alkotása! Mit ér az a csillag, mely semmiféle sugarat sem bocsát a Földre, és mily gyönyörű az a csillagsugár, mely már évezredek óta olyan égitestről hull reánk, amely égítést már nincs, mert a messze távolságban régen elpusztult!

A názáreti Jézus is született, élt, működött, szenvedett és meghalt, sőt harmadnapon fel is támadt — az evangéliumokban. Ha ez mind a valóságban megtörténik, de az evangéliumok velünk nem közlik, semmit sem érünk vele. Viszont ha az evangéliumok mindezt közlik velünk, az akkor is letagadhatatlan hatásoknak forrása, h a a valóságban semmi sem történt.

Igen, mondja valaki, a hatások csak azért voltak, mert az emberek hitték, azaz igaznak tartották a történelmi valóságot. Csakugyan; *azok* a hatások, amelyek ennek a hitnek alapján mutatkoztak, csakis úgy mutatkozhattak, hogy sokan a történelmi valóságot tartották igaznak. E nélkül *más* hatások mu-

tatkoztak volna. Színházban is csak úgy lehet sírni, ha az ember a színdarabról legalább is feledi, hogy nem valóság. De azért gyönyörködünk a jó színdarabban akkor is, ha állandóan eszünkben tartjuk, hogy az „csak” műretek. Az írónak azonban külön dicsősége, ha ezt velünk el tudja feledtetni!

*

Jézusnak viszonyát az Istenhez a következő mondattal írták körül: Jézusban az isteni és az emberi természet, tehát az istenség és az emberség *egy, személyben* egyesült. Ennek alapján mondhatjuk, hogy Jézus isten. Ez egy logikai állítás és logikai következtetés, amely a szavak használatát igazgatja. A valóságot azonban láthatóvá nem teszi, és nem is változtathat rajta.

Azt azonban mindenkor fenntartották, hogy Jézus embersége nem istenség. Ha ped^g nem istenség, akkor Istennek műve, mert mindaz, amit nem Istennek nevezünk, az Istennek műve. A feltétlenül szükséges lénynek megnyilatkozása a feltételesben, az ideiglenesben, a végesben. A korlátlan létnek önutánzásai a korlátozott létekből.

Mert mindennek Isten adja a létet a saját képére és hasonlatosságára. És ne zavarjon meg senkit az, hogy az egyik dolog a másikból vagy másiktól „származik”: a rügyből bimbó, a bimbóból kinyílt rózsza lesz; a folyadékból pókháló, a virágporból lép, a csírsejtből növény, vagy állat, vagy ember. Az csak úgy lehetséges, ha mindegyik minden pillanatban a *valóság és létezés adományában részesül* s ez

által a való jelenben *van*. A másodrendű hatóokok (causae secundae) csak indítanak a lét felé. Amit megindítanak, *útközben*, az átmenetben elpusztulhat; a rügyet fagy érheti, a pókot eltaposhatják, a méhet zivatar a falhoz csaphatja, a megtermékenyített csírsejtet féreg rághatja meg, betegség támadhatja meg, és hiába vannak a hatóokok, vagy szülők, a létnek adományában nem részesül. A labdarugó teljesen szabályszerűen irányíthatja a labdát a kapu felé; de ha a kapus útközben félrelöki a labdát, az a kapuban ezúttal nem *van*, és nem lesz.

Akár csak eszmei létet adott Isten Jézusnak, akár ezen felül természettudományi létet is, mind az evangéliumi, mind a történelmi Jézus Isten művei, és amennyiben az emberiségnek javára vannak, Isten adományai. A történelmi Jézust Isten öröktől fogva elgondolta s az időben megvalósította; az evangéliumi Jézust öröktől fogva elgondolta, az íróművészek elméjében megvalósította és az írók, művészek által az evangéliumokban kinyilatkoztatta és az emberiségnek ajándékozta.

Hogy vagyunk az *igazmondással, a nemigazmondással és a hazugsággal?*

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy nem minden nemigazmondás hazugság, hanem csak a *tiltott* nemigazmondás nevezhető annak. Azt kell tehát keresnünk, mi az igazán tiltott nemi gazmondás.

Ki tiltja meg nekem, hogy amikor egyedül va-

gyok, annyi nemigazat mondjak vagy írjak, amennyi nekem tetszik? Ez csak csupa szó, amelyekkel én kedvem szerint játszom.

Tiltott nemigazmondás csak emberek között lehetséges, vagyis ott, ahol van, aki a nemigazmondást megtilthatja, vagy akik között vélelmezhetjük, hogy az meg van tiltva.

A társadalom nemcsak nem tilt meg minden nemigazmondást, hanem egyes nemigazmondásokat elnéz, szeret, divatba hoz, elvár, sőt megkövetel. Elnézi a mentegető, szereti a művészi, divatba hozza az udvarias, elvárja a tapintatos, megköveteli az emberiség javát szolgáló nem igazmondásokat. Hazugságnak csak azt a nemigazmondást lehet minősíteni, amely akár magának a nemigazmondónak, akár pedig másoknak, esetleg az egész társadalmi rendnek jelentékeny kárt okoz. Ezt az emberiség mindenesetre tiltja, vagy legalább is joggal vélelmezzük, hogy tiltja.

De tegyük fel, hogy egy nagyon ügyes író egy igen-igen valószínű regényt ír. Megadja a helyet, az időt, lerajzolja a kort és mindenben úgy tesz, mint a történetírók, és semmiféle jelét nem adja annak, hogy az egész az ő költeménye. Szabad ezt tennie? Ki tiltja meg? Sőt. Tapsolnak neki. Néhányan szórói-szóra történelemnek tartják művét. Ezek mindinkább szaporodnak. Már egész pártot alkotnak. A kisebbség ellentmond. Még veszekedésre is sor kerül. Néhányan meg is halnak. Győznek pedig azok, akik a regényt történelemnek tartják. Mint-hogy pedig a többségnek vonzó ereje van, közibe

mennek olyanok is, akik bensejükben az ellenkezőt hiszik el.

Kiket lehet okolni? Az író? Nem. ő saját jogával élt s a következményekről nem tehet. Azok részben dicsőségére válnak! A történelempártiakat? Azokat sem. Ők gyermekkoruktól abban nevelődtek ott-hjoin is, de főleg az iskolában is, hogy a szóban lévő történelmi regény történelem. Ők ezért sem helyt nem állhatnak, sem felelősségre nem vonhatók. Ők mindig mondják is, hogy ezt az állítást a mögöttük levőktől, az elmaradottaktól, szüleiktől és nevelőiktől vették. Amit kaptak, azt adják tovább.

Hasonlóan állunk az evangéliumokkal. Csak-hogy ezek nem történelmi regények, nem is verses elbeszélések, hanem a legkevesebb valószínűséggel rendelkező, de csodás vonásokban bővelkedő istenvallásos műreemek. Kötetlen beszédben írt drámai költemények.

*

Az emberek gondolkozásmódjában kétféle irányzatot, kétféle modort különböztethetünk meg. Az egyik a felszínes, *eszmélkedő*, spekulatív irányzat; a másik a behatoló, *tapasztalati*, empirikus vagy pozitív irányzat. Amazon az az elv uralkodik, hogy ismeretünknek egyik forrása maga *az emberi értelem* is; ebből magából is lehet igazságokat meríteni, nem kell okvetlenül a külső világból vett tapasztalatokhoz fordulni. Emebben a főelv az, hogy semmit sem tudunk, amit nem a *tapasztalatból* merítünk. A tapasztalásnak pedig pontosnak, szigorúan ellenőrzöttnek, minden részletre kitérj eszkezőnek

kell lennie. Amit látszólag csak az értelemből merítünk, mint a tér, idő, okság, azonosság fogalmát, az axiómákat vagy sarkigazságokat, az analitikus vagy azonossági mondatokat, azt is alapjában véve a tapasztalatból vesszük, Semmi mondatot sem szabad leírni, semmi mondatot sem szabad elfogadni, amelyet a tapasztalat nem igazol!

Az eszmélkedők nagyon könnyen megnyugosznak az ilyenfajta mondatokban: Isten mindenható, tehát mindent megtehet. Istennél minden lehetséges. (Máté 19, 26.) Egy kivétellel! *A lehetetlent még az Isten sem teheti meg.* De ember leírhatja!

Az eszmélkedők nagyon könnyen hajlanak arra, hogy amit szépnek és arányosnak tartanak, azt valónak is vegyék. A középkorban divatos volt az ilyen okoskodás. Vannak lelketlen testek, kövek; vannak lelkes testek, emberek; tehát vannak testetlen lelkek is, angyalok. Vagy az újkorban: Az ember embriója kezdetben puhányhoz, aztán halhoz, végül majomhoz hasonlít; *tehát* az emberiség az egysejtű, puhány-, hal- és majomalakokból származik.

Abban az időben pedig, amikor alig volt természetismeret és természetkísérlet, az emberiségnek legnagyobb része felszínes elmélkedésekkel elégedett meg.

Az ókorban a pontosságot úgyszólván csak *Demokritosz* (460—370) atomizmusa és *Arisztotelész* (384—322) empirizmusa képviseli. Az induktív bölcsélet a középkorban *Roger Bacon* (1242) nevéhez fűződik, aki a kísérleti tudományok fontosságát

emelte ki, azután *Leonardo da Vinci*hez (1452—1519), aki minden sokoldalúsága mellett is a tudomány-nak egységét képviselte. Az újkorban a természet-bölcséletnek határoszlopai: *Antoni van Leeuwenhoek* (1600), aki a parányi szervezeteket, *Harvey Vilmos* (1649), aki a vérkeringést, *Hammen Lajos* (1677), aki az ember hímsejtjeit és *Bauer Károly Emil* (1827), aki az emberi nősejtet fedezte fel.

Hogy Pál apostol, hippói Ágoston, Albertus Magnus, aquinói Tamás, Duns Scotus János és számtalan más lángész a természettudományos fel-színesség korában élt és él még ma is, nem hibájuk; amint nem is érdem, ha valaki a természettudomá-nyos pontosság korában él, bármilyen kis szellem legyen is. Mindkettő sors, isteni végzés, előreelren- delés.

*

Az nem újság, hogy az emberiség kezdettől fog-va állandóan jobbra törekszik, nemcsak jólétre, ha- nem jobblétre. Ez természeti adottság. Hiszen be- lénk van oltva nemcsak a szükségleteinknek ellátá- sára való törekvés, hanem a kényelemnek, az élvez- zeteknek, a gyönyörű életnek szeretete is.

Ha pedig az emberekben élő vágyakat mintegy *összegezzük*, akkor röviden azt mondhatjuk, hogy az emberiség a saját eszménye: az eszményi ember felé törtet.

Az emberiségnek tehát legközelebb álló művészi feladata az, hogy az eszményi embert szemé elé ál- lítsa, leírja, megrajzolja, jellemezze. Ilyen művészi

törekvések minden népnél találhatók. A zsidóknál Mózes, József, a zsoltárok istenfia, Izaiás szenvedő embere, Dániel emberfia; a görög-római vallás fél-istenei és olimpuszi istenei, s a hellenisztikus kornak mintaemberei és Szókratészutánzatai tulajdonképpen *irodalmi eszményi emberrajzok*, amelyeket a szobrászművészeinek alkotásai mintegy szemléltetően kísérnek.

A művészet az eszményi embert *kiváló ember* alakjában képzelte el és úgy is képezte. Ami jó tulajdonságot csak elgondolt, azt neki tulajdonította, sokszor kiváló ízléssel, néha bizony ízlésbeli túlzásokkal vagy hiányokkal is.

A kiváló ember minden elgondolható szép mondatot mondott, vagy legalább is mondhatott. A kiváló ember minden elgondolható nemes cselekedetet véghezvitt, vagy legalább is véghezvihetett. A kiváló ember minden csodát is vagy megtett, vagy legalább is megtehetett.

Valamely írónak, vagy szónoknak értelmében — nem tudjuk, történeti személy behatása folytán-e vagy a nélkül — megfogalmazott az eszményi embernek oly képe, amelyet a Krisztosz, vagyis Fölkent görög névvel díszített fel, zsidóul a Messiás névvel. Ugyanazt elnevezte a Jehosua, rövidítve Jesua, kedveskedve Jesu, magyarul Jézus névvel, amely szabadítót vagy megváltót jelent, aminthogy a kiváló embernek követése csakugyan felszabadítja az emberiséget tökéletlenségeitől és a kiváló embernek utánzása megváltja az emberiséget a halál szolgálatából az élet szolgálatára.

Valószínű, hogy kezdetben Jézusnak csak bizonyos *szavait* terjesztették. Ennek lehet emléke az, amit *Papias*, hierapolisi püspök 140 körül ír: „Máté leírta az Úr beszédeit, a Logiát, héber nyelven, s kiki a legjobb tehetsége szerint magyarázta azokat.” Talán ettől a gyűjteménytől kapta az egyik evangélium a „Máté szerint” címet.

Nagyon régi a Jézus elf ugatásának, elítélte tésének, kivégeztetésének története is. Forrásul a zsol-tárok és Izaiás próféta írásai szolgáltak.

A megkapó szavakat és a még megkapóbb tragikus halált már néhány évtizeden át hirdették, azoknak tiszteletére a római birodalom területén számos helyen szövetkeztek is, és csak azután gondoltak az evangéliumnak, a jó hírnek papírra vetésére, illetőleg megszerkesztésére. Szerkesztették pedig többen, különböző városokban. Egymástól csak egyes részeket vettek át, azokat is inkább emlékezetből, amint abban a korban az emlékezés egyáltalában sokkal edzettebb volt, mint a mai koré, mert jobban volt reá szükség.

A régi részletekhez azonban újakat is csatoltak, sokszor olyanokat, hogy azokat a hivatalos vezetők el sem fogadták.

Mielőtt 382-ben *Damasus* pápa alatt a római zsinaton *Jeromos* szellemi irányítása mellett végleg megállapodtak abban, mely könyvecskéket fogadjanak el újszövetségi könyvek gyanánt, és melyeket zárjanak ki ezeknek sorából, heves irodalmi csaták folytak az evangéliumok kiválogatása és tekintélyüknek elfogadása érdekében. Ezeknek a csatáknak

egyik legrégebbi emlékét *Tertullianus* (160—240) őrizte meg *Marcion* római pap és szentíráskészítő ellen írt művében.

Ezek az élénk irodalmi csaták azonban már feltételezték a mi négy evangéliumunkat, mert ezeknek nyomában támadtak. Arról az irodalmi tevékenységről azonban, amelyből a mi négy evangéliumunk került ki, sajnos, egyetlen egy azonos korú történelmi emléket sem tudunk felmutatni.

A mi evangéliumaink egymagukban beszélnek.

Márk a legrégebbi köztük és a legvékonyabb.

Máté körülbelül harminc sornak kivételével magában foglalja az egész Márkot. Elébe teszi azonban a Jézus gyermekkorára vonatkozó részeket és közbeiktatja a hegyi beszédet, az apostoli küldetésről szóló beszédet, a „Jaj nektek” beszédet, a tíz, szűzről és a talentumokról szóló példabeszédet. (5—7, 10, 18, 23, 25. fejezet.)

Lukács is magában foglalja Márkot, de egyrészt újabb részleteket tesz -elébe Jézus gyermekkoráról, másrészt különösen sok példabeszéddel bővíti a „nagy közbeiktatásának” nevezett részben. (9—18. fejezet.)

Híres példabeszédei a következők: Az irgalmas szamaritánusról, az esztelen gazdagról, a mustármag-ról és a kovászról, a visszatartott vacsoráról, az elveszett juhról és drachmáról, a tékozló fiúról, a hűtlen sáfárról, a dúsgazdagról és a nyomorult Lázár-ról, a vonakodó bíróról és az özvegyasszonyról, a farizeusról és a vámosról, a minákról és a lázadók-ról.

Máté hegyi beszéde helyébe Lukács a mezei beszédet tette 6, 17—49.

János úgyszólván teljesen eltér a három első evangélistától. Az ő Jézusa nem úgy beszél, mint a nép embere, hanem mint valami bölcselő, sőt mint Isten fia, ahogyan az író elgondolta. Szokása ugyanegy gondolatnak többszörös ismétlése, a felvetett nehézségek elől való titokzatos kitérés. Többször mintha óvni akarná olvasóit és hallgatóit téves felfogásoktól. Néha még életében is úgy beszél, mintha már sírjából lépett volna ki; egészen szellemszerű.

Hogy bármely könyvnek értékét megbecsülhesük, meg kell ismerkednünk írásmódorával. Az evangéliumoknak az egész világirodalomban különálló, *sajátos írásmódoruk* van. Ez az írásmódor nagyrészt a zsidó irodalom emlékein nevelődött, de vannak sehol másutt nem tapasztalt jellegzetességei is.

Azt mindenki tudja, hogy lehet elbeszéléseket írni, amelyekben a *szereplők megszemélyesített állatok*. Ezeket az elbeszéléseket meséknek mondjuk. A legtöbben azonban azt hiszik, hogy ilyenek csak , gyermekek számára készülnek. Tévedés. A művelt felnőtt is élvezettel olvassa a meséket. A különbség csak az, hogy a gyermek ideig-óráig elhiszi, hogy állatok is beszélhetnek; a felnőtt pedig gyönyörködik ebben a szép, bár természettudományilag nem igaz formában.

A keletiek azonban a mi írásmódorunknál külön b írásmódorokat is kitaláltak.

Szerintük lehet *jelző helyett elbeszélést* írni. Nem elégszünk meg ezzel a mondattal: Salamon bölcs király volt. Ellenben a bölcs jelző helyett ki-gondoljuk és leírjuk azt a hosszú elbeszélést, amely az egy élő és egy holt gyermek fölött veszekedő két anyáról szól. (I. Királyok 3.) Elég egy fogalom, egy indíték, egy dallamfoszlány, s megszületik a történet, megszületnek a mellékalakok, megszületik a regény, a zenemű. Időnk van sok; a csillagos esték hosszúak; azokat nem lehet betölteni egy-egy lakonikus tömondattal, ahhoz kiszínezett, hosszabb elbeszélések kellenek — ázsiai írásmodorban.

Legyünk rá elkészülve, hogy másféle írásmodorok is vannak. Olyanok is, amelyeket meg tudunk magyarázni, s olyanok is, amelyeket még ma sem tudunk megfejteni! Például a talányos írásmodorok.

A kiváló ember mindenekelőtt kitűnik *értelmével és bölcseségével*. Átlát a szitán és minden élet-körülményre van egy-egy magvas mondása. Nincs is az a csiszolt drágakőhöz hasonló kijelentés, amelyet a kiváló ember nem mondhatott volna; azért bármelyiket lehet neki tulajdonítani, ő, az egyén, csak azért nem mondta a valóságban, mert vagy nem volt rá ideje és alkalma, vagy környezete meg sem értette volna. De bármi szépet mondtak is valaha, vagy fognak is mondani, ő, a típus, az általános „kiváló ember” az, aki mondta, vagy fogja mondani.

Íme, kiszedünk az evangéliumokból, mint valami délafrikai patak medréből, néhány gyémántsze-mecskét.

Nem az egészségeseknek van szükségük orvosra, hanem a betegeknek.

Csak nem böjtölhet a násznép, mikor vele van a vőlegény!

Senki sem varr ócska ruhára nyers szövetből foltot és senki sem tölt ócska tömlőbe új bort. Márk 2. fej.

Hogyan üzheti a sátán a sátánt?! 3. fej.

... A magvető igét vet... 4, 3—20.

Arra való-e a gyertya, hogy véka alá tegyék, vagy az ágy alá¹? 4. fej.

Ami kívülről megyén az emberbe, nem szennyezi be őt, hanem ami az emberből kijön, az szennyezi be az embert! 7. fej.

Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, de lelkének (életének) kárát vallja? 8. fej.

Aki nincs ellenetek, mellettetek van. 9, 39. — Máténál ez a gondolat már türelmetlenebb fogalmazásban olvasható:

Aki nincs velem, ellenem van, és aki nem gyűjt velem, szétszór. Máté 12, 30.

Az ember fia ura a szombatnak is! Máté 12, 8.

Ha a só sótalanná válik, mivel adtok neki ízt? Márk, 9, 49.

Amit Isten egybekötött, ember el ne válassza! Márk 10, 9. — Azt is mondhatta volna: Amit Isten elválasztott, ember össze ne kösse!

Sokan lesznek elsőkből utolsókká és utolsókból elsőkké. 10, 31.

Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené! 12, 17.

Jobb adni, mint kapni! Ap. csel. 20, 35.

Viseljétek egymás terhét! Gal. 6, 2.

Isten nem a holtak Istene, hanem élőké. Márk 12, 27.

Mindenkinek mondom: Ébren legyetek! 13, 37.

A közmondásnak is beillő szép mondásnál szebb a *példabeszéd*. Következőleg még jobban ékesíti a kiváló embert.

Az evangéliumi példabeszédek világhírűek és örökéletűek.

Ne gondolja azonban senki, hogy azok nem viselik magukon annak nyomait, hogy emberek voltak kigondolói és leíróik. A feltétlenül szükséges lény megnyilatkozik a villámban és a szent jánosbogárkában; de azért a villám villám és a bogárka csak bogárka. Lehet tehát a példabeszédekre észrevételeket is tenni.

Itt van mindjárt a magvetőről szóló példabeszéd. (Luk. 8, 4—14.) Kiméne a magvető elvetni az ő magvát, A mag az Isten igéje. Most megbomlik a hasonlat rendje! Az útszélre esők *azok, akik hallgatják* (az igét), de azután jön az ördög és kiveszi az igét szívükből, nehogy hívéen, üdvözüljenek. Azt kellett volna írni, hogy a mag, mely útfélre esik, az az ige, amelyet egyes szerencsétlenek befognak ugyan, de azután jönnek különböző körülmények, amelyek az igét eltapossák vagy elkapkodják. E helyett a szerző az ördögöt állította be, mintha a mag-

vető munkáját teljesen önállóan megíúsíthatná! Sőt az igehallgatók üdvözülését is lehetetlenné tehetné! Nyilvánvalóan szónoki ijesztés. Lukács rendesen javítani szokott a szövegeken. De itt nem simított eleget.

Márk és Máté (4, 1—20. és 13, 1—23.) előbb közölték a szöveget, de annyira el vannak ragadtatva a példabeszéd szépségétől, hogy úgy beszéltek el Jézussal, mintha *csakis a kiválasztottak érthetnék meg*. Pedig egy cseppet sem nehéz a hasonlat. Minden gyermek is megértheti. De természetesen, amikor megéri, ő is kiválasztottnak képzelheti magát! Erről a kedves szónoki fogásról azonban Lukács lemondott.

A hűtlen sáfár (Luk. 16, 1—18.) és a szőlőművesek (Máté 20, 1—16.) példabeszéde is olyan, hogy mai jó író kissé másképp írná meg azt.

A hűtlen sáfárt gazdája el akarja bocsátani tékozlása miatt. A sáfár ennek neszét veszi, s hamar elmegy gazdája adósaihoz, s mindegyiknek adólevelén kisebb összegre hamisítja az eredeti kölcsönösszeget. Azt reméli, hogy állásának elvesztése után ezek az adósok a kölcsönösszegnek csökkentése fejében befogadják őt házukba. — A tanulság az akar lenni, hogy mi is legyünk olyan okosak, mint a hűtlen sáfár, és ha már — talán nem is egészen tisztesség útján — vagyont szereztünk, — vagy inkább csak kezelünk, — adjunk belőle a szegényeknek, hogy ezek, úgyszólván megvesztegetve, szívesen fogadjanak be minket az örök hajlékba. — Igaz ugyan, hogy a vagyonnak nem emberséges eloszlása körül

nagy bajok vannak, s a gazdagok bölcsen teszik, ha ezeket a bajokat enyhítik. De sem a sáfárnak hűtlensége, sem az adósoknak cinkossága nem példás! Az pedig egyáltalában nem bizonyos, hogy a szegények az örök hajlék felett rendelkeznek. Először nekik kell oda bejutniok!

Hasonlóan túlló a célon a szőlőművesek esetének előadása is. Az író ki akarta emelni az Istennek korlátlan uraságát, amelynél fogva bármit tesz is, az bensőleg jó; nincs senki, akiőt felelősségre vonhatná; nincs semmi, ami neki zsinórmértéke volna. Istennek értelme és akarata a saját maga zsinórmértéke. Az ember zsinórmértéke azonban az eszményi ember. Az író ott hibázta el a példabeszédet, ahol Istent egy magát korlátlanak képzelő, de valójában mégis csak igazságtalan szőlőgazdához hasonlítja. Jókor reggel, azután három, hat és kilenc óraker szőlőmunkásokat szerződttet mindenkor csakis egy-egy dénár napibérrel. Természetes, hogy az egész napon át dolgozók zúgolódnak amiatt, hogy ők is csak egy dénárt kapnak épen úgy, mint azok, akik utoljára jöttek. A gazda azzal utasítja el őket, hogy ő mind-egyikkel külön szerződött, s amiben megalkudtak, azt megadta. Igen ám! Csakhogy épen ezek a szerződések csalfák és a megalkuvások igazságtalanok. Istent ilyen szőlőgazdához csak igen nehezen lehet hasonlítani!

Van néhány elbeszélés, amelyben maga Jézus is szerepel. Kerek történetecskék, amelyeket az evangélista *először adott ki*, azért anekdota.

Ilyen az *adófizetésről* szóló. Máté 22, 15—22. Jézust meg akarják fogni: hazafias-e vagy lázadó. Feladják a kérdést: szabad-e a császárnak adót fizetni. Jézus kér egy pénzdarabot és kérdi, kinek a képe van rajta. Felelik: a császáré. Jézus azt mondja nekik: adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené.

Visszavágásnak ez a felelet meglepő és kitűnő; s vitáknál ez a fő, ha sikerre törekszünk. Az alapkérdést azonban nem oldja meg. Hiszen épen azt kérdezik, van-e vagy legyen-e valami a császáré. Kötelesek-e contributio-val a császár elnöksége alatt álló közösségnek költségeihez hozzájárulni ők, a jó zsidó hazafiaki? Erre nem lehet felelet az, hogy a császár képével ellátott pénzek a császáréi. A császár képe csak dísz és hitelesítés, de nem bizonyít tulajdonjogot!

Túllő a célon a *szegény asszony* két fillérjéről szóló anekdoton is. Luk. 21, 4. Aki a megélhetésre szükséges utolsó két fillért a templom kincstárába dobja, nem dicséretet érdemel, hanem kitanításra szorul. Helyesen azok tettek, akik fölöslegükből adtak.

Az írás hevében az író az anekdoton végén meglepedkezett annak elejéről és következetlenné vált. Luk. 7,42.47. Az elején azt mondja, hogy akinek többet engedünk el az adósságából, az jobban szeret minket. A végén pedig azt mondja, hogy sokat bocsátanak meg annak, aki nagyon szeret. Az elbeszélés is azt mutatja, hogy a *bűnös asszony* nagy szeretetet mutatott, azért sok bűnére nyer bocsánatot. A gon-

dolatmenetet már nem ütötte helyre az a hozzátétel, hogy „akinek kevés bocsáttatik meg, kevésbé szeret”. Ezt a történetecske nem igazolja.

Nagyon elhamarkodott okoskodást ad az író Jézus szájára akkor, amikor vele a *feltámadást* bizonyítja. Márk 12, 18—27. Két mondatot állít fel. Az egyik ez: Istenünk Ábrahám, Izsák és Jákob Istene. A másik ez: Istenünk nem a holtak Istene, hanem az élőké. Mit következtet ebből? Azt, hogy Ábrahám, Izsák és Jákob élnek. Tehát feltámadtak! Csakhogy az első mondat nem mond ám többet, mint azt, hogy Ábrahám, Izsák és Jákob, *amikor még éltek*, ugyanazt az Istent imádták, mint mi. S *akkor* Istenük valóban élők Istene volt. Hiába mondatja az író Jézussal, hogy az ellenfelek tévednek. Mert az igazság az, hogy az író tévedett.

A kiváló ember nemcsak szépen beszél, de minden elképzelhető *emberi erénnyel* is ékeskedik.

Ismeri saját értékét, de nem gőgös, hanem szelíd és alázatos szívé. Nemcsak nem húz ujjat a hatalmasokkal, hanem hagyja őket működni s legfeljebb — kitér előlük.

Az adófizetést nem ellenzi még akkor sem, ha a hatalmon levők idegenek, hódítók, zsarnokok. Márk 12, 13—17.

Pilátusnak ezt mondja: „Semmi hatalmad sem volna felettem, ha onnan felülről nem adatott volna neked. Ján. 19, 11.

Tanítványainak ezt mondja: „Tudjátok, hogy a

népek fejedelmei leigázzák a népeket és a nagyok hatalmaskodnak felettük. Ne így legyen köztetek; hanem aki közületek nagyobb akar lenni, legyen a ti szolgátok, és aki első akar lenni, legyen a ti rabotok. Máté 20, 25—27.

A papi tekintélyt sem támadja meg.

A templomi adót megfizeti. Az ugyan a meggyőződése (!), hogy adót vagy vámot csak idegenektől kellene szedni és nem a családtagoktól. De a botrány elkerülése végett Péterrel halat fogat, azt valószínűleg eladatja és az eladási árral megfizeti a saját és Péter adóját, *Máté* persze sokkal költőibb módon mondja el az esetet: „Menj a tengerhez, vess horgot és az első felbukkanó halat fogd ki és felnyitván száját, találsz egy statert, egy négypengőst!” 19, 26.

Csak az írástudókat támadja meg, de azokat is csak általánosságban és elvi alapon. Kifogásolja, hogy az ő iskolai hagyományaik érdekében készek sokszor az Isten törvényét, az emberiséget megsérteni. Máté 15, 1—20.

Telve van Isten- és emberszeretettel. Az Istenes emberszeretetnek ő a leghatásosabb mestere.

Bízzatok az Istenben! Ha annyi bizalmatok van, mint a mustármag, mondjátok ennek a hegynek, kelj fel és menj oda, és felkel; és semmi sem lesz nektek lehetetlen! Isten országa különben tibennetek van! Ne félj, csak bízzál! Ha bízol, mindened meglehet! Márk 9, 23 stb.

Sznereti a gyermekeket. Márk 9, 34—36. Gyógyítja a betegeket. Megtisztítja az Ördögösöket. Felébreszti a halottakat.

És minden ember az ő testvére. „Ami — jót vagy rosszat — eggyel e legkisebb atyámfiak közül cselekedtetek, *nekem cselekedtetek*, és ami — jót vagy rosszat — nem cselekedtetek egynek e legkisebbek közül, *nekem, sem cselekedtetek*. Máté 25, 40, 45.

Lépjünk be néhány percre *az evangélium író-művészenek* dolgozószobájába és figyeljük meg munkáját.

Kis-Ázsiában vagyunk. Időszámításunk szerint már túl vagyunk az ötvenedik éven. Rómában, mint halljuk, Clemens Romanus a püspök. Írásaiban megvan a nyoma Pál apostol leveleinek. Ismeri a korinthusbeliekhez írt első levelet, az eiezusiakhoz, a zsidókhöz írt levelet, sőt Péter első levelét is.

A nazóreas-keresztény hívők gondolatvilágában nagy változás történt. Jézusnak istenvallása mellé került a gyülekezeteknél Jézusvallása. Azon az imán kívül, melyet Jézus tanított: Atyánk, ki a mennyben vagy, István vértanú így is imádkozik: Uram, Jézus, vidd magadhoz lelkemet! (Ap. csel. 7, 59.) És sokan utánozzák. Erre tanította őket a szent lelkesedés, a „lélek”. S abból a mondatból, hogy Isten mindannyiunknak atyja, tehát Jézusé is, kiemelkedik az a mondat, hogy mindannyian Isten gyermekei vagyunk, tehát Jézus is. Sőt Jézus elsősorban! Ő az Isten Fia,

És mennyire elszaporodtak az ő tanítványai és hívei! Jeruzsálemben, Caesareában, Antiochiában, Ephesusban, Korinthusban, Athénben, Rómában né-

pes gyülekezetek vannak. Mindenütt idősebb vezérek, preszbiterek, mindenütt kiségitők, diakónusok. Jézus igazságát nem kell a köveknek hirdetniük, hirdetik azt eléggé az ő tanítványai. Minden nagyobb helységben kivetették beszédeiknek hálóját. Híven megfeleltek Jézus szándékainak, szavának, hívásának. A történelmi idő folyamán igen eredményesen töltötték be hivatásukat.

Gyönyörű hasonlat! A szónokolás, a rábeszélés — halászás. De a történelmi időben ez a hasonlat nagyon szétfolyik. Jó lesz megrögzíteni, megörökíteni. Vetítsük vissza Jézus életrajzába; a történelmi időből csináljunk helyet, sík lapot; a hosszú eseményt alakítsuk át néhány perces mozgó képpé!

Mikor pedig Jézus a galileai tenger mellett járt, látta Simont és testvérét, Andrást, amint hálót vetettek a tengerbe, mert halászok voltak; és monda nekik: Jöjjetek utánam és emberek halászaivá teszlek titeket. És azonnal elhagyván hálójukat, követték őt.

„Evezz a mélyre és vessétek ki hálójukat a halfogásra ... és a halaknak oly bő sokaságát rekesztek be, hogy — most pedig a hasonlat kedvéért és annak valószínűsítésére valami igen szépet kell mondani, — hogy szakadoz vala hálójuk.”

És látjuk a kék eget, a csillogó vizén himbálódzó csónakokat, az erőlködő halászokat és a napsugárban ragyogó, ezüstösféher hasú halaknak nagy-nagy tömegét.

A történetíró helyett festőművész alkotott itt egy feledhetetlen költői képet. És ha ez jól fejezi ki

a népes keresztény gyülekezeteknek alapítását, akkor — művészileg igaz, Márk 1, 16—20. — Máté 4, 18—22. Luk. 5, 1—11. — Lásd Jan. 21, 1—23. is!

*

Hasonlóan szép a következő kép is: *Jézus a háborgó tengeren.*

Mit akar az íróművész elérni? Azt, hogy az emberek ne legyenek kicsinyhitűek, hanem bízzanak Istenben és Jézusban. Azt írhatná: Jézus az Úr, Jézus segít, Jézus meghozza a nyugalmat, bízzatok Jézusban! Mennyivel művészebb munka azonban az, ha ezeket a felkiáltásokat egy elbeszéléssel helyettesítjük!

Jézus tanítványaival hajóba száll. Fáradtságában elalszik. Nagy vihar támad. A tanítványok megijednek és felébresztik Jézust. Egy pillanat alatt lecsendesíti a vihart. Márk 5, 35—41. — Máté 8, 18. 23—27. — Luk. 8, 22—25.

Ha mindenáron valami művészi hibát akarunk találni, rámutathatunk arra, hogy az író ezt mondatja a felébredő Jézussal: Mit csüggedtek úgy el! Még mindig nincs bizalmatok? Nem gondol rá, kedves művész, hogy a tanítványok épen azzal mutatták meg bizalmukat, hogy Jézust felkeltették?! De hát értsük meg az író! Ő itt buzgóságában az olvasókra gondol és Jézus dorgáló szavait alattomban ezeknek címezi. A tanítványoknak szól, hogy mi értsünk belőle!

Ennél a kis hibánál azonban sokkal nagyobb baj is történt! Nagyon emberi dolog az, hogy ami tet-

szik, azt ki akarjuk élvezni. A szép regényt elolvassuk háromszor is. Jó operát annál jobban élvezünk, minél többször halljuk. Egyes dallamokat eldúdolunk, s aki ért hozzá, változatokat is költ belőlük, írásművekből is készültek változatok. Csakhogy nem mindig sikerültek.

Aki valamely műremeket javítani akar, rendszerint ront rajta. Laokoón szoborcsoportja három személlyel és két kígyóval szép; négy személlyel és három kígyóval aligha.

Jézus a háborgó tengeren Márknál és Máténál megvan változatban is (6, 45—56. és 14, 22—23.). Lukácsnak műízlése nem engedte meg, hogy ilyen változatokról egyáltalában tudomást vegyen. Volt rá oka.

Márk a tanítványokat Jézussal "bekényszerítetteti a hajócskába. Mialatt Jézus a hegyen imádkozik, ellenkező szél támad és a tanítványok küzködnek az evezésben. Jézus erre hozzájuk megy „a tengeren járva”, de „el akar (!) menni mellettük”. Erre a tanítványok felkiáltanak, Jézus beszáll hozzájuk a hajóba és a vihar elcsendesedik. Csupa rontó javítgatás!

Máté azonban még ennyivel sem elégszik meg, hanem tovább told és bővít. Amikor a tanítványok meglátják Jézust, amint kísértetszerűen a tenger színén jár, Péter arra kéri, hogy parancsolja meg neki, hogy lépjen ki a hajóból és menjen hozzá. Jézus erre magához hívja: Jer! Péter azonban a vizén megijed és merülni kezd. Jézus megdorgálja kishitúségéért, beszáll vele a hajóba és a szélvihar eláll.

Mindezek a toldások csak azért készültek, hogy az olvasók még jobban és még jobban csodálják Jézust. Az írók azonban megfeledkeztek róla, hogy a csodálkozásnak is vannak határai.

*

Az evangélium íróművésze naponként látja maga körül, hogy a Jézusról szóló elbeszéléseknek és főleg a neki tulajdonított szavaknak rendkívül nagy a keltjük. Az *emberek szinte éheznek* egy-egy jó szóra, egy-egy emberséges cselekedetnek legalább a hírére. A legtöbbször nem is kell más, minthogy Jézus ígét hallják, egy-két jámbor éneket elénekeljenek, bajukat valakinek, mint Isten vagy Jézus helyettesének elsírassák, és megnyugosznak, megbékülnek, új bizalomra gerjednek.

Hogyan lehetne ezt a megállapítást művészi formában, elbeszélés alakjában visszavetíteni Jézus életrajzának síkjába! A következő evangéliumi korban.

Először is, mint rendesen, valahol az evangélium szövegében el kell rejteni egy-egy kulcsot, amellyel a színes elbeszélés titkát meg lehet nyitni. Jézus tanítása elvetett mag vagy kenyér; a példaadás olyan, mint a kovász. (Máté 23, 2.) Jézus kenyérét együk és ne másét; Jézus kovászát fogadjuk el és ne a farizeusokét, vagy Heródesét! Legyünk értelmes és nyílteszű emberek és lássuk be, miről van szó!

Azután elmondjuk, hogy Jézus sok embert táplált.

Amint az azonban gyakran megtörténik, a mellékes körülmény jobban fogja meg az ember figyelmét, mint a lényeg. A lényeg az, hogy Jézus tanítása, mint valami jó házikenyér bőven kielégíti az éhes emberiséget, A mellékes körülmény az, hogy *csak egy* kenyérünk van, a Jézus kenyere és sem Piatóné, sem Arisztotelészé. Ne aggódjunk, ez a kevés csodákat művel! S az író nem a hasonlatot dolgozza ki, hanem a súlypontot a csodálatosra veti,

íme a csoda! Csak 5 kenyér és 2 hal, s eszik 5000 ember, s marad 12 kosár morzsa! Márk 6, 31—44. — Máté 14, 13—21. — Lukács 9, 10—17. — János 6, 1—15. — Nagyon kedves elbeszélés; mind a négy evangélista közli. Sőt változata is van: csak 7 kenyér s eszik 4000 ember s marad 7 kosár morzsa. Márk 8, 1—10. — Máté 16, 1—12. — De Máté csak megemlíti ezt a változatot, Lukács és János ellenben nem tudnak róla!

*

Az evangélium íróművészei mesterek ugyan az úgynevezett biblikus írásmodorban, de azért nekik sem sikerül minden; sőt néha elég gyenge munkát végeznek. Lássuk ennek is egy-két példáját.

Első legyen a *fügefá elátkozása*. Márk 11, 12—14. és 20—26. — Máté 21, 18. 19. és 20—22. — Lukácsnál nincsen; de 13, 6—9. szám alatt művészi szemszögből kifogástalan példázatot ad azonos eszmekörből. Érdemes elolvasni!

A természettudományos erkölctan arra a kérdésre, hogy én miért legyek erkölcsös, tisztességes, becsületes, röviden azt feleli, mert különben előbb-

utóbb elpusztulsz. Hogy pedig a társadalom miért legyen erkölcsös, tisztességes, becsületes, arra is csak azt mondhatja, mert különben hova-hamar elpusztul. Ha ez egyetlenegy esetről nem látszik is meg, ez csak kivétel s ha van kivétel, kell szabálynak is lennie. Ne éljünk vissza a kivételekkel, mert akkor a szabály megmutatja a maga erejét.

Ha jó hasonlatot akarunk, ezt mondhatjuk: Minden fa, mely rothadni kezd, előbb-utóbb teljesen elrothad.

Az evangélium írói azonban beleszerettek abba a hasonlatba, amely a jó gyümölcsöt és rossz gyümölcsöt termő fákról szól. Máté 3, 10. — Lukács 3, 9. — Ügy látszik, nem ismernek más fát, mint nemes gyümölcsfát és tűzifát. Arra nem gondolnak, hogy a cserfa nem hoz ugyan jó gyümölcsöt az ember számára, de haszonfának kitűnő és gyümölcse a sertéseknek nagyon tápláló és ízletes. Az ő felosztásuk tehát nem tökéletes, még ha tekintetbe vesszük is, hogy disznót nem volt szabad enniük, és fűteniük sem igen kellett.

Arra sem igen gondoltak, ki legyen az a favágó, aki a „rossz” gyümölcsöt termő fát kivágja és tűzre veti. Talán maga az Isten, aki a fát ültette? Talán valami megbízott? Hatóságok, pártvezérek? Magát az egész zsidó népet is tartották rossz gyümölcsöt, vagy semmi gyümölcsöt sem hozó fának. Kr. u. 70-ben aztán a rómaiak voltak a favágók. A keresztény pártok között pedig mindig az volt az ellenpártnak favágója, amelyik erősebb volt és győzött, még ha nem is volt mindenben igaz.

Arról van tehát szó, hogy az evangélium írójának idejében bizonyos egyéneket, vagy egész embercsoportokat rossz vagy meddő fának tartottak. Megakarták őket fenyegetni azzal, hogy pusztulásba rohannak. Ezt a fenyegetést azonban Jézus által szeretnék volna végrehajtatni. Költöttek egy elbeszélést.

Márk azt mondja, hogy Jézus a fügefafa felé ment, „hogy talán valamit találna rajta”. Máté azt mondja, hogy Jézus *megéhezett* és azért ment a fügefához, hogy valami mást is találjon rajta, mint leveleket. A fa tehát meddő.

Most az írónak a fát ki kellene vágatnia és tűzre dobátania. De érzi, hogy ezt Jézussal nem végeztetheti el; az nagyon körülményes volna. Azért a fát Jézussal inkább megátkoztatja.

Márk szinte meghökken. Ő maga mondja, hogy nem is volt a fügeérésnek ideje. Az átkot pedig így szövegezi meg: „Senki rólad többé gyümölcsöt ne egyék mindörökké!” Hát lehet ezt például a zsidó népre mondani? Hisz mindenki előtt nyitva kell hagyni a megtérésnek útját! Rettenetes zavarba került itt az evangélium írója! Meg is szakítja az elbeszélést s az átkot valahogyan igazolni akarja. Elmondja, hogy a zsidó nép megfeledezett temploma szentségéről s azt latrok barlangjává tette. Csakugyan rossz fa, de az átok mégis nagyon erős.

Szinte látható, mennyire vergődik az író a saját maga által kötött hurokban. Az elbeszélést nem lehetett végleg abbahagyni. „Midőn reggel elmentek a fügefafa mellett, láták, hogy tövéből elszáradott.”

Az átoknak tehát van foganatja. De az író hirtelen elejti a hasonlatot s az időn kívül gyümölcstelen, de dúsan leveles szegény fügefának elszáradását — a bizalomból fakadó imádság eredményének tekinteti. De hát kedves íróművész! Az átok imádság volt és nem parancs? És lehet olyasvalamiért imádkozni, mint az ártatlan fának hirtelen elszáradása? Nem. De igenis be kell vallani, hogy az egész fogalmazás nem sikerült. Máté sem javíthatott rajta azzal, hogy a templomi kereskedőket kihagyta. Lukács és János okosan tették, hogy a fügefával nem foglalkoztak.

*

Nem nehéz elképzelni olyan népszónokot, aki körülbelül a következőket mondja:

Szomorú dolog, hogy van ember, akiről szinte azt állíthatjuk, hogy nem is egy, hanem ezer, kétezer gonosz lélek lakozik benne. Istenkáromló, erőszakos, igazságtalan, gógös, kapzsi, dőzsölő, parázna, vérfertőző, rabló, tolvaj, sikkasztó, gyűjtogató, valószínűs disznóelkek lakóhelye. Milyen jó volna, ha Jézus eljönne és gonoszságait kiűzné, disznóólba költöztetné, a tengerbe rohantatná és mindörökre ott veszejtené.

Az evangélium íróművésze ebből a szónoklatból elbeszélést készít.

Történt, hogy Jézus valami *gerazénusok*, gadarénusok, vagy gergensek földjére érkezett tanítványaival együtt. Történet- és földrajztudósoknak érdekes kérdés, kik voltak és hol laktak azok a gerazénusok, de szépirodalmi szemszögből ez teljesen mel-

lékes. Jézus ott egy tisztátalan lelkű emberrel találkozott. Talán eszelős is volt. Jézus ugyanis megkérdezte tőle, mi a neve. Azt felelte: Sereg az én nevem. Erre Jézus parancsára a légiónyi tisztátalan lélek beleszállt az ott levő sertésekbe, a mintegy kétezernyi nyáj a meredekről a tengerbe rohant és belefűlt a vízbe.

Sajnos, ez az elbeszélés nem igen felel meg sem ízlésünknek, sem értelmünknek. Kisebb műveltségű emberek talán csodálkoztak rajta. Eszükbe sem jutott, hogy azon a vidéken kétezer sertés nem igen lehetett. És hogy a sertéstulajdonosok kártérítési pert is indíthattak volna Jézus és tanítványai ellen!

*

Nagyon szép gondolat az, hogy Jézus a bátorlanokat bátrakká, a tompaeszüeket érdeklődökké és az értelmetleneket bölcsekké teszi. Átvitt értelemben azt is mondhatjuk, hogy a némákat beszédesekké, a süketeket hallókká és a vakokat látókká változtatja. Elbeszélés alakjában lehetett volna Jézus ujjával megérintetni a hibás testrészeket, és így igen megkapó evangéliumi történeteket fogalmazni.

Sajnos, az evangélium íróművészei néha az ízlés rovására is túloztak.

Márk szerint Jézus elé hoznak egy *süketnémat* s ő elvezeti a tömegeből, fülébe dugja ujját, köpetével illeti nyelvét, s azt mondja: *effeta*, nyíljál meg, s a süketnéma kezd hallani és beszélni. Majd egy *vakot* hoznak Jézushoz, s ő kivezeti a helységből, *szemére köp*, s a vak előbb homályosan lát; Jézus

azután kezét teszi a vak szemére, s az már tisztán lát mindent. 4, 31—36. és 8, 22—26.

Máté és Lukács nem ismerik ezeket a történetcskéket. De Jánosnál a vakonszülöttnak gyógyítása igen nagy szerepet játszik. Alkalmul szolgál egész vitának kidolgozására. Jézus lát egy vakonszülöttet, s kijelentvén, hogy ő a világnak világossága, földre köp, a nyálból sarat csinál, ezt rákeni a vaknak a szemére és elküldi őt, hogy Siloe vagyis a Küldött tavában mosakodjék meg. Erre a vak látó szemmel tér vissza. (9. fejezet.)

Kimondhatatlan szerencse, hogy ezeket az elbeszéléseket, amelyek a kiseszű embereket szinte megdöbentették, általában véve nem használták ki babonás kuruzslásoknak meghonosítására. Nem is maradt ezeknek az elbeszéléseknek egyéb emléküik, mint hogy a keresztelésnél a pap megnyálazza mutató ujját, hamuba dugja, s aztán megérinti a megkeresztelendőnek szemeháját és fülcimpáját ezzel a szóval: effeta, azaz nyíljál meg.

A Márk—Máté—Lukács evangéliumától teljesen elüt a *negyedik evangélium*. Egészen sajátos írói műhelyben készült.

Célgelzésül János neve van írva. Eégóta folyik a vita arról, hogy ez János apostol-e, vagy János preszbiter-e, vagy egy harmadik János. Ez a vita ránk nézve nem túlságosan fontos, mert elsősorban az örök gondolatokat keressük és mellékes, hogy azokat milyen esedékes körülmények között írják le.

Csak azt jegyezzük meg, hogy az első három evangéliumot inkább költői, a negyediket inkább bölcselkedő lelkületű író írta. Amazok olyanok, mint a mezei virágok, emez pedig hasonlít a nagyítóüveg alá vett növény szeletekhez. Sőt mintha a negyedik az első hármat néha ki akarná oktatni! Ahogyan a növénytudós is azt mondja a nép emberének, hogy a virág és a növény között nagy különbség van és nem lehet virágnak nevezni azt a növényt, amely ez idő szerint nem is virágzik.

A negyedik evangéliumnak saját külön eszméi vannak. A bevezetőn kívül, amelyet az író a Példabeszédek (8, 2—31.) alapján készített (Ján. 1, 1—12.), van benne szó a mennyből való származásról, 3, 13—21. — 31—36., az élő vízről, 4, 10—15., az isteni küldetésről, 4, 31—38., az Atya és Fiú viszonyáról, 5, 19—47., az élet kenyérééről 6, 26—31., a megdicsőülésről, 7, 28—36., az önmaga hitelesítéséről, 8, 12—19., a jócselekedetek bizonyító erejéről, 10, 26—38., a világ világosságáról, 12, 35—36., 44—50., az egyenlőségről 13, 16—20., 34—35., az új lakóhely készítéséről, a kérések meghallgatásáról, a vigasztalásról, a békéről, a szőlőtőről, a szeretetről, a világ gyűlöletéről Jézus és tanítványai ellen, a szent lélek bizonyosságáról, az Atya szeretetéről, a tanítványok hitéről (14—16. fej.). Ide sorozzuk Jézusnak úgynevezett főpapi imáját is a 17. fejezetben.

Ezek a Jézus ajkára adott beszédek az istenvalásban elmerült értelem előtt igen becsesek. Néha sok bennük az ismétlés, néha nem világos az okfejtésük, sőt néha nem is erős. De általában igen mé-

lyek, és olvasásuk sok lelki haszonnal jár. Nem lehet teljesen bizonyító erővel mondani, hogy aki jót cselekszik, annak igaza van (10, 37—38.). Hiszen az is tehet jót, aki jóhiszeműen téved. Sőt nem lehetetlen, hogy még a csaló is jót tesz legalább is azért, hogy csalását fedezze. De azért mégis kitűnő figyelemztetés az, hogy a szépen beszélőknek nézzük meg a tetteit is!

A negyedik evangélium beszédei formában meg sem közelítik Démoszthenész vagy Cicero beszédeit. De az emberek igen csodálatosak! A klasszikus beszédeket nem igen olvasták, János evangéliumát milliók elragadtatással hallgatták és olvasták.

Az evangéliumok nemcsak tartalmukkal elégtették ki az embereket, hanem titokzatosságukkal és érthetlenségükkel le is kötötték őket; érdeklődésüket állandóan izgalomban tartották. Nagyon szerencsés írásművek!

Vannak a negyedik evangéliumnak saját elbeszélései, amelyekben semmi csoda sincs: Jézus és Nikodémus, 3, 1—12., Jézus és a szamariabeli asszony, 4, 1—42., Jézus és a házasságtörő asszony, 8, 2—11., a lábmosás, 13, 2—15. — 33—37.

Van azonban Jánosnak két olyan csodás elbeszélése is, amelyekről Márk—Máté—Lukács nem tud: a kánai menyegző és Lázár feltámasztása, Nézzük meg ezeknek szerkezetét.

Aki már lelkesedett valamiért, tudja, milyen könnyen lehet a lelkesedést részegséghez hasonlítani.

Valóságos mámor. De azt is, ami a mámort okozza, bornak mondhatjuk. Különösen ha az valami tanítás, személyes befolyás, szónoki beszéd. S érdekes az ázsiai irodalomban, hogy amikor valami jó hasonlatot találnak, nem azzal foglalkoznak, amit hasonlóknak látnak, hanem azt a képet részletezik és bővítik, amelyhez a fő tárgyat hasonlították.

Így Márk azt mondja: Senki sem tölt új bort ócska tömlőkbe, ... és foglalkozik a borral és tömlőkkel a helyett, hogy beszélne az új tanról és a keretekről, amelyek közé az már nem fér be. Az új tanak ugyanis új emberek, új intézmények kellenek. A régiak nem bírják az új gondolatot, új szellemet. A régi keretek között a megszokás, az unalom, az új-tól való görcsös félelem búvik meg; s ami egykor élet, harci jelvény, bor, tűz és szellem volt, az ma már csak szertartás, elavult jelképezés, víz és üres formáság.

Jézus úgy lelkesíti fel követőit, mintha bort osztana ki közöttük. Nem fontos az a sok üres forma és vizenyős szertartás, őszinte istenvallás kell és melegszívű emberiség! El a vízzel, ide a borral! Jézus a vizet borrá változtatja. Ján. 2, 1—11.

S hogy el van rejtve ennek az elbeszélésnek kulcsa! Ott van a 6. versben. „Vala pedig ott hat köveder elhelyezve a zsidók — szertartásos — tisztulására! íme tehát megkövesült szertartás és benne — víz. Jézus pedig e helyett adja a legfinomabb bort!
Ez Jézus első csodatette — János evangéliumában.

Kimondhatatlanul érdekes *Lázár feltámasztásának* elbeszélése!

Márknál és Máténál azt olvassuk, hogy Betániában Jézus a bélpoklos Simon házában asztalnál ült, s odajött egy ismeretlen asszony és drága nárduszolajat öntött Jézus *fejére*, 14, 3—9., illetőleg 26, 6—13.

Lukács már csiszol az elbeszélésen. Azt mondja, hogy Simon nem farizeus, a nő Jézusnak *lábát* keni meg s az ez alkalommal elhangzott beszélgetés nem Jézus halálára, hanem a bűnbocsánatra vonatkozik. 7, 36—50. — De Lukács tud egy faluról is és a faluban egy Márta nevű nőről, akinek Mária nevű nővére is volt s tudja azt is, hogy Jézus ezekhez betért. 10, 38—42.

Lukácsnak van azonban egy gyönyörű példabeszéde is a dúsgazdagról és a nyomorult Lázárról. 16, 19—31. A dúsgazdag arra kéri Ábrahámot, hogy Lázárt küldje el a még élő rokonokhoz a földre és figyelmeztesse őket, hogy életüket javítsák meg, mert különben ők is a másvilági szenvedések helyére kerülnek, ahol most ő sínylődik. Ábrahám ezt feleli neki: „Ha Mózesre és a prófétákra nem hallgatnak, akkor ha valaki a holtak közül feltámad, annak sem fognak hinni.” Tehát mi lesz! Nem küldünk a másvilágról senkit sem a végett, hogy az élőknek hitet és bűnbánatot hirdettessünk.

János ezt a feleletet túlzottan tartja. Mi az? Nem küldünk a másvilágról senkit! És ha Isten akarja? Lukács talán megköti az Isten kezét? Nem, ez lehetetlen. íme egy elbeszélés, amely megmutatja,

hogy Isten küld a másvilágról is halottat, ha arról van szó, hogy Jézushoz szegődjünk. Olvassuk a 11. fejezetet!

Betániában élt Márta és Mária, a két ismert nővér. Most azonban megtudjuk, hogy egy Lázár nevű fivérük is van. Mária pedig ugyanaz, aki — a 12. fejezet szerint — saját házuknál megvendégelte Jézust és *nárduskenettel* kente meg az ő lábát. Lázár megbetegedett, sőt meg is halt. A perzsák és zsidók véleménye szerint a meghalt emberek lelke három napig a hulla mellett tartózkodik és rendkívüli esetekben a hullába vissza is térhet. Azért Jairus leányát és a naimi ifjút csak fel kell ébreszteni. A hullát a harmadik napon eltemetik. Lázár már a sírban feküdt és negyednapos volt, de Jézus eljön és feltámasztja, S ime, Jézusban olyanok is hittek és — halljátok, ti olvasók és hallgatók? — *ma is hisznek*, akik Mózeset és a prófétákat nem ismerték!

Az elbeszélés írója elérte célját. Jézus elismertetését az írói feltalálás és az írásművészet kiváló eszközeivel és fortélyjaival sietteti. Művét megkapó erőben és szinte elbódító varázsban alig múlja felül a világirodalomnak bármely remeke. Lázár feltámasztása mai nyelven szólva elsőrendű elbeszélés hirdetői és hír terjesztési célokból.

Most csak az a kérdés, szabad-e ilyen írói eszközöket használni! Magyarán mondva, nem úgynevezett kegyes csalók írták-e az evangéliumi elbeszéléseket? Nem tudták-e ők, hogy számtalan ember készpénznek veszi az ő költészetüket? Volt-e, lehetett-e bennük csak egy szemernyi jóhiszeműség is?

Én teljesen jóhiszeműeknek tartom őket. Tudni kell ugyanis, hogy a régi időben számos író abban a meggyőződésben élt, hogy ami ötlet neki eszébe jut és neki tetszik, az egyúttal igaz is; mert véleményük szerint isteni sugallatból származik, amely a tapasztalat mellett szintén igaz ismereteknek forrása. Sőt sokszor többet ér, mint a tapasztalat!

Istennek pedig hálát lehet adni, hogy ezeket a jóhiszemű megtévesztéseket megengedte. Hiszen az emberiség általában oly tompa eszű, hogy a legfenségesebb igazságokra fel sem figyel, ha a régi időben szemet kápráztató csodával, a mai időben pedig, piros, kék és zöld neoncsöves betűkkel hirtelen meg nem állítják!

A szépirodalomnak és az erkölcsbölcseletnek gyöngye a Jézusról és *a házasságtörő asszonyról* szóló drámai elbeszélés. Ján. 8, 2—11.

Voltak idők, amikor egyes papok ezt a részletet nem merték felolvasatni. Attól féltek, hogy Jézus nagylelkűsége a bűnös asszony iránt megbotránkoztatja az erényeseket, meglazítja az erkölcsi felfogást, a bűnre hajlamosakat pedig könnyelműekké teszi.

A súlypont azonban nem Jézus nagylelkűségén van, és nem is azon a kérdésen, vajjon mit is írhatott Jézus a porba, és csakugyan az írástudók és farizeusok bűneit vagy büntársaiknak neveit jegyezte-e föl. A súlypont ezen a mondaton van: Aki közületek bűn nélkül van, az vesse rá először a követ. Ez nem azt jelenti, hogy aki büntet, annak büntetlennek kell

lennie, hisz Jézus büntelen és mégsem büntet. Hanem azt jelenti, hogy senki se büntessen, mert mindenki bűnös; azonos körülmények között mindenki gyenge, esendő, bűnöző.

Itt a zsidó felfogás, a bűn és büntetés fogalma és elmélete megrendül és kivirul a görög felfogás, mely szerint a bűn nem annyira gonoszság, mint inkább szerencsétlenség, baj és betegség. Elmúlt bűnt büntetni nem okos dolog, jövő bűn elhárítására büntetni igazságtalanság. Isten büntethet a cselekmény következményeivel; de *ember csak tegye és tétesse jóvá a bűnt*, a bűnöst pedig gyógyítsa, nevelje, irányítsa. „Menj el és többé ne vétkezzél!” Ebben segít neked, ha kell, akár erőszaknak alkalmazásával is.

Megjegyezzük még, hogy a zsidóknál a házasságtörés büntetése nem a megkövezés, hanem a megfőjtás. (Talmud. Synhed. 52. h.). Ennek nem mond ellent sem Mózes III. 20, 10., sem Mózes V. 22, 23., sem Ezékiel 16, 40. Az evangélium írója tehát ebben a pontban nem egészen ismerte a zsidó jogszolgáltatást.

*

János evangéliuma a 20. fejjel 31. versével fejeződik be. De van egy utóiratja, a 21. fejezet. Ez az utóirat valóságos iskolapéldája az evangéliumi írásmódnak. Tárgya a *csodás halfogás* új változatban.

Ha azt nézzük, hogy Jézus tanítványainak célja az emberek halászása, akkor helyeselnünk kell, hogy

Lukács Jézus pályájának elejére tette a csodás halfogást. Hiszen ezzel a céllal fogadta fel Jézus a munkásait. De ha azt nézzük, hogy az igazi halászat nagyban csak akkor indult meg, amikor az evangélium hirdetésében hangsúlyozni kezdték, hogy Jézus nemcsak szenvedett és meghalt, de meg is dicsőült; sőt egyesek Pál apostol farizeusi meggyőződése alapján azt hirdették, hogy Jézus anyagiás értelemben, csontokból, húsból és vérből álló teste szerint is feltámadt halottaiból: akkor végtelenül bűbajosnak kell találnunk az íróművésznak azt az ötletét, hogy a feltámadt Jézussal szoríttatja fel a tanítványokat, hogy vessék ki hálójukat halfogásra. S hogy ne is lehessen kételkedni Jézus fizikai valóságában, Jézus még arról is gondoskodik, hogy égő parázs legyen a tó partján, amelyen a halat megsüthetik; pontosan 153* nagy halat fognak. Másrészt azonban Jézus mégsem él úgy, mint aki igazán él. Bár előbb ő maga érdek lődött az enivaló iránt, s később ebédre hívja a tanítványokat, ő mégsem eszik. Éreztetni velünk, hogy inkább eszmény ő, mint valóság.

Azt azonban még a gyermek is észreveszi, hogy az evangéliumok íróinak és szerkesztőinek rendkívüli szívügye Péter apostolnak elsősége. Az eszményi embernek, vagyis a Krisztusnak fogalma természetesen leelőször valakinek eszméje volt. De mielőtt az evangéliumi elbeszéléseket kigondolták, elmondták, leírták és egybefoglalták volna, a helyi

* Nagyon igaza lehet a dunaharaszti tudós Bernáth Lajos ny. tanárnak, amikor azt mondja, hogy a 153-as szám alatt Efezus városának neve rejtezik. („1800 éves titkok feltárása”.)

gyülekeztek az egyes városokban már régen meg voltak szervezve. Sőt az egyik gyülekezetnek vezetője — bizonyára a róniai felügyelő — mindjárt a legelején egy kézbe kezdte összefogni a gyeplőket. Ennek a központi irányzatnak segítségével készültek azok az evangéliumi részletek, amelyek az egyik tanítványt már a Péter névvel is az elsőségre emelik. Tehát nem az evangéliumok alapján lett valaki elsővé, hanem akit már néhányan elsőnek ismertek el, annak elsőségét terjesztették és támogatták az evangéliumok által.

Az elsőség hívei persze buzgóságukban elköveték azt a műhibát, hogy a központi hatalom képviselőjét kissé sok hasonlattal emelték ki. Nemcsak állandóan elsőnek szerepeltetik, hanem elnevezik sziklának, kulestartónak, kötözőnek-olozónak (Máté 16, 13—20.). János pedig kinevezi főpásztornak. Minden gondolati összefüggés nélkül hozzáfűzi a halfogáshoz azt a megható jelenetet, amelyben Jézus háromszor kérdezi Pétert, vájjon szereti-e. A három feleletre háromszor teszi őt meg főpásztornak. Az író megfélekedezett róla, hogy Péter egész életében, sőt csak az imént is halász volt s egyszerre megtettségnek neki az a hasonlat, hogy Péter legeltesse a bárányokat és juhokat, amelyeknek igazi jó pásztora Jézus.

Az evangéliumoknak nemcsak egyes részletei hol jobban, hol kevésbé sikerült műalkotások, hanem a négy evangéliumnak együttes tartalma is megfelel egy drámai műnek, Igaz, nincs kidolgozva,

nincs jelenetезve, nincs színpadra előkészítve, — s ez a szerencsége! — de egyébként megvan benne a *tragédiának minden eleme*.

Miről van szó? Elképzeljük és megrajzoljuk a kiváló embert. Azután behelyezzük őt a valóságok világába, a mindennapi élet harcaiba, a jóra-rosszra hajló emberek, a hivatásukat majd teljesítő, majd megcsúfoló intézmények, a társadalmi, papi, állami intézmények közé. Milyen sorsa lesz itt a kiváló embernek? Megbuktatja-e őt a rossz, vagy vele együtt győz-e a jó? Mindkettő történik vele: megbukik és győzedelmeskedik.

A jónak és rossznak azt a keverékét, mely vele szemben áll, nevezzük *világnak*. Ezt a világot, mint valami fejedelemben, megszemélyesítjük az ördögben.

A világ fejedelmével való tragikus összeütközést művészi jelenetben tárja elénk Lukács evangéliuma a Jézus megkísértésében. 4, 1—13. Az ördög elbizakodottá akarja tenni Jézust többnyire „az írás” alapján és a testnek kívánsága, szemek kívánsága és élet kevélysége, vagy az éhség, a hatalmi vágy és a gőg irányában. Mai nyelven a hármás kísértést így jellemeznők: etesd az embereket, hízelegjél nekik és ejtsd őket bámulatba „önreklámozással”, — és a világban boldogulsz!

Jézus mind a három boldogulási módot megveti.

Ellenben *eszményi ember módjára akar élni*: a törvényt és annak szellemét tartja szem előtt s a legnagyobb mértékben gyakorolj a az Isten- és emberszeretetet. Egyébként pedig *nem áll ellen a go-*

nosznak. Rábízta magát az emberek igazságérzetére és becsületére. Ezzel azután pórul jár. Ez az ő vétke a világ szelleme ellen. Az ő „oktalansága” a világ „okosságával” szemben. Ez okozza bukását és vesztét.

A világban kavargó rossz olyan ügyesen tudja ellene fordítani a világban kavargó jót, olyan ügyesen tudja ellene irányítani épen azokat az intézményeket is, amelyek az eszményi ember szolgálatára és védelmére vannak hivatva, a papságot és az állam tisztviselőit, hogy minden forma megtartásával — halálra ítélteti.

Ami azonban az egyik oldalról az evangéliumi Jézus tragédiájának másik oldalról a világ tragédiája is, illetőleg a halálnak és a rossznak, mely a világ felett — részben — uralkodik. Nemcsak Jézus bukott meg, hanem az egyének és a világnak bünei is.

Mors mortua tunc est, in ligno quando mortua Vita fuit. Akkor halt meg a halál is, amikor a keresztfán az Élet kiszenvedett. Jézus meghalt, — de harmadnapra megdicsőült, feltámadt,

A tragikus hatás teljes. Az evangéliumi Jézus szegénysége és emberséges gondolkozása, cselekvése fölkelte rokonérzésünket. A gyermekek, betegek és bűnösök iránt tanúsított jószívéért megszeretjük. Kifogástalan magatartása a dúslakodást, hatalmat és dicsőséget kínáló ördöggel szemben tiszteletünket vívja ki. Az ellenféllel támadt vitáit s a cselvetőkkel folytatott küzdelmeit részvétellel kísérjük. A hatalmas papi fejedelmeknek támadása és az államha-

talom ingadozó képviselőjének meddő védelme között sorsát félteni kezdjük. Különösen féltjük akkor, amikor látjuk, hogy ő nem tesz semmit a saját védelmére, jóllehet sokat tehetne, hanem kiszolgáltatja magát annak az ártatlanul gyermeked gondolatnak: hadd lássuk, *mire képes az emberi gonoszság!* Eszményi törekvéseinek bukásáért őszintén sajnáljuk. Az általa megbántott világias önhittségnek rajta kitöltött bosszúja miatt vele együtt szenvedünk. S amikor végül a világban kavargó rossz és jó a nemcsak ártalmatlant, de igazán ártatlant — minden hivatalos forma szemmeltartásával — keresztfára szögezi és ő meghal, — akkor mi is megdöbbenünk, bensőnkben megrázkódunk és már-már kétségbeesünk ... Csak akkor térünk magunkhoz és ismét csak öhozzá, amikor meggyőződünk róla, hogy eszméi s az eszményi ember — habár *az evangéliumi Jézus élete és vére árán*, — de mégis *diadalmaskodnak*, a világot képviselő zsidóság pedig elpusztul és Jeruzsálemben, a béke várában kő kövön nem marad.

Elhatározzuk, hogy újra felépítjük Jeruzsálemet, a béke várát, mind önmagunkban, mind pedig a társadalomban.

*

Végezetül foglalkozzunk két nehéz kérdéssel, vagyis az evangéliumi *Jézus születése és feltámadása* kérdésével.

Mielőtt azonban valami kérdéshez hozzányúlunk, lehetőleg azon legyünk, hogy lábunk alól ne vesszük a talajt, vagyis ne tévesszük el szem elől sem

a helyet, amelyen állunk, sem az időt, amelyben élünk. Ha kinézünk az ablakon, látjuk a fölénk boruló égboltot, a körülöttünk elterülő várost a maga sok házával, kertjeivel, embereivel, állataival. Hol van itt Jézus születése vagy feltámadása? Nincs. Ha pedig meggondoljuk, hogy 1939-et írunk, azonnal szemünkbe ötlük, hogy itt olyan három evangéliumi füzetéről van szó, amelyeket tizenkilencszer száz év előtt szerkesztettek s amelyekről most azt kell eldöntenünk, vajjon újságolvasó vagy pedig művészi szemmel nézzük-e azokat.

Miután pedig napi megélhetésünket biztosítottuk és a jelen kötelezettségeitől egy kissé szabadultunk, a mai nyugalmas estén *kijelentjük*, hogy senkit sem tiltunk el attól, hogy az evangéliumokat újságolvasó szemmel nézze és azokat történelmi iratok gyanánt kezelje. *Mi fenntartjuk a magunk számára azt a jogot*, hogy Jézus születésének és feltámadásának elbeszélését művészi szemmel olvassuk.

Mindenekelőtt pedig gyönyörűnek találjuk, hogy az evangéliumi Jézusnak élete ebbe a keretbe van foglalva: Istentől jött, Istenhez ment. Csak gyermekek szoktak aziránt érdeklődni, hogy valamely regénynek főszemélye milyen családból származott és miután a regény végén megnősült, kik voltak a gyermekei és unokái, és ezekkel mi történt. *A művész képeket ad és a képeket be szokás keretezni.* Csak a való élet folyik tovább.

A való életben persze nagyon fontos a származás is, az utódkérdés is. Különösen a régi népek sokat foglalkoztak azzal, ki milyen családból ered, ki-

vel alapít családot és gyermekeit az ősi hagyományok szellemében neveli-e. Sőt értékesebb foglalkozást nem találván, sokszor fontosabb érdekek mellőzésével némelyek túlzásokba is estek a családi ügyeknek örökös hánytorgatásával. Először is csak az lehetett előkelő, aki leszármazási táblával, családfával rendelkezett. Neve mellett fel kellett tüntetnie a *ben* vagy *bar* szócskával, a magyarban a -fi vagy -fy szótaggal, kinek a fia; Bánfi-e, Pálffy-e, vagy Dessewffy-e. Csak aki rá tudott mutatni nemére, lehetett nemes. Ha pedig faluja is volt. nemesi előnevet is használhatott. Természetes, hogy a zsidók sem maradtak el a leszármazási táblák hatványozásában. Szent irataik telve vannak velük. Valóságos megrökönyödést keltett, ha valakit említettek a nélkül, hogy megmondták volna, kinek ia-fia,

S valóban megtörtént! Mózes I. könyve 14. fejezetében (18—24.) fellép Melkizedek, egy király, egy pap, akiről nem tudjuk, honnan van, ki hívta, hanem egyszerre csak hoz kenyeret és bort és megáldja a zsidók ősapját, Ábrámot. Hallatlan dolog! Egy ember *sine nobilitate!* Egy snob! Ez azonban megkapta a római keresztény zsidókhöz címzett levél írójának képzeletét (Zsid. 6, 20. és 7.); a dolog megtetszik neki s áradozva hirdeti, hogy Jézus Melkizedek módjára lett főpap mindörökké, többi között azért is, mert „*atya nélkül, anya nélkül, nemzetségtábla nélkül való; napjainak — az írás szerint — nincs kezdete, sem életének vége*”, — azaz nem tudjuk, kik a szülei; hol, mikor született; hol, mikor halt

meg; sőt tudjuk, hogy örökké él. Származására nem is gondolunk. Hiszen ő Krisztus, az eszményi ember!

Igen ám, ha az embereknek ezt meg lehetne magyarázni; ha az embereket meg lehetne nyugtatni; ha az emberek érdeklődésének gátat lehetne vetni!

Igaz, hogy minden társadalmi érintkezésnél első a bemutatkozás, minden hivatalos eljárásnál elsők az úgynevezett személyi adatok. De a mindennapi életben is vannak esetek, amikor ezeket a kérdéseket *a végére tesszük*. Amikor hajótörött hölgyet kell a vízből kimenteni, a bemutatkozás igazán későbbre maradhat! Amikor valaki meghal, az első pillanatban a legközelebbi családtagok nem igen képesek arra, hogy az elhaltak személyi adatait közöljék. Hagyjatok békében! Most az a szomorú, hogy meghalt. Bizonyára született is valamikor, valahol, de jelenleg az igazán mellékes; néhány évvel előbb vagy később, itt vagy ott, teljesen egyremegy. Ilyenekkel csak azok törődnek, akiknek sok az idejük. És bizony megesik, hogy az ilyen irányú érdeklődés már olyan későn jön és talán oly messzeeső vidékekről, hogy akkor már a helyes úton járni szinte lehetetlen, s az emberek megelégszenek téves módszerekkel szerzett kétes adatokkal.

Pál apostol leveleinek íróját az érdekli, vajjon Jézus-e az Isten embere, Jézus-e az Isten fia, Jézus-e a Messiás. Eme főkérdés mellett egy cseppet sem érdeklődik az iránt, hogy Jézus hol és mikor született, kik családjának tagjai, mikor és hogyan halt

meg. Ő az örök eszmét keresi és nem a múlandó történelmet.

Egészen más a történések, az okok és okozatok láncolata, és más a formák és eszmék különbözősége, rangfokozata, eredete. Emezekben a feltétlenül szükséges lénynek értelmi fénye hol egész meglepően, hol kevésbé meglepően nyilatkozik meg. Az okok és okozatok láncolata merő gépiség; protonok, elektronok, atomok összeműködése.

Legmelepőbben nyilatkozik meg a, feltétlenül szükséges lény azokban az embereken, akiket megillet az Isten embere, az Isten fia elnevezés. Ilyenek a próféta, a főpap, a király és hozzátehetjük: a lángész, a feltaláló, a tudós, a költő, a művész, a szabadsághős, a nagy államférfiú. *Ezeket különösen megilleti az Isten embere, az Isten fia elnevezés.* Ezeket *különlegesen* alkotja meg az Isten és küldi bizonyos koroknak és nemzeteknek áldásául. Azt lehet mondani, hogy ezeket maga az Isten támasztja az ő népében. Ily értelemben ők az Istennek kiváló fiai. Ily értelemben ők az Istennek kiválasztottjai. Persze, hogy emberi anya hozza őket a világra, az ő parányaik szerkezetének az anyai test parányainak szerkezetétől kell lendületet vennie; de bármely anya is utóvégre legfeljebb egy-egy átlagembernek szülésére jogosult, rendkívüli gyermekre a természetnek mindennapi rendje szerint nem számíthat. Ilyet csak Isten alkothat olyképen, hogy az egyik vagy másik anyának gyermekét rendkívüli célokra már eleve kiválasztja.

Hát nem minden teremtmény, nem minden for-

ma az Isten gyermeke? De igen. Csakhogy az ibolya inkább, mint a moha; a pálma inkább, mint az ibolya; a fülemile inkább, mint a pálma; az ember gyermeke inkább, mint bármely fülemile, és a kiváló ember inkább, mint bármely más tucatembernek fia. Sőt a tucateberről ne is beszéljünk, amikor a kiváló embert nézzük!

Hát akkor mit köszönünk szüleinknek*? Mint Isten eszközeinek, mindent. Tudniillik szüleinknek és mindannak, ami őket körülveszi. Ma azonban már pontosan tudjuk, hogy a férfi csak termelője és szállítója a hímsejteknek; de hogy a millió és millió hímsejt közül melyik termékenyít, milyen petét termékenyít meg, és hogy a csírasejtek milyen minőségűek, s ennél fogva milyen gyermeki testalkatnak és milyen tehetségeknek válnak alapfeltételivé, — vájjon mindebben melyik szülő és mily mértékben tehet valamit! Annyi tényező játszik itt közbe, amely tényezők mind nem „a test akarata” és nem „a férfiú akarata”.

Igaz ugyan, hogy szüleink is épen úgy a feltétlenül szükséges lénytől függenek, mint származásunk minden egyéb tényezője. De ha szüleinket szembeállítjuk ezekkel az egyéb tényezőkkel: a táplálékkal, a nevelés, tanulás, életsors ezerféle körülményeivel, amelyek szintén Istentől függnek, de nem a szülőkétől: akkor bizony ezeknek az egyéb tényezőknek többet köszönünk, mint szüleinknek. Az értelmes szülőknek tehát kevesebbet, mint az egyéb tényezőket elrendező értelmes Istennek. S ez áll minden emberre! De akkor mit mondjunk a prófétáról, király-

ról, főpapról, bölcsről, művésztől, feltalálóról, államférfiúról és szabadsághősről? Vájjon melyikük származik a maga minőségében épen az — atyjától? Hiszen az atyának alig pillanatnyi szerepe s a régi időben jelentőségére nézve nem is ismert szerepe van az ember, származásánál! Az anya más. Az előtt, hogy az anya kilenc hónapig hordta azt a gyermeket, aki később király, főpap, bölcs vagy művész lett, senki sem hunyhatott szemet!

Őseinket illetőleg sokszor igen nagy elfogultságot tapasztalunk. Sok ember még ma is őseiből akar megélni! Nem állíthatjuk ugyan, hogy az semmi, ha valaki uralkodó, főnemes, előkelő, vagy nem nemes, nem előkelő családból származik, Nem semmi az; de nem is túlságosan sok! Mert hátha nem nemes fajú embernek *adtak* nemesi levelet, és nemes fajú embernek *nem adtak* nemesi levelet!! Vagy akinek volt nemesi levele, elvesztette; akinek nem volt, egy kis hadi szállítással, vagy egy féloldali ha-zaárulással megszerezte!! S hány apa ismeretlen vagy bizonytalan abban a nemes ősi sorban?! Szép a származási tábla: de különösen akkor ne hozakodjunk elő vele, amikor magasztos gondolatokkal ékeskedő, nemes érzelmekkel telített eszményi jellemet, eszményi embert keresünk! De ha ti mindenáron nemzetségtáblát követeltek, ime, a mai természettudományos felfogás szerint kimondjuk, hogy minden ember az elmúlt millió év alatt a majmoktól nem sokban különböző ősemberektől, azután uraktól, szolgáktól, rablólovagoktól, jobbágyoktól származik; — evangéliumi felfogás szerint pedig ki-

mondjuk, hogy pásztoroktól, gyilkosoktól, királyoktól, szeretőktől származik, szentektől és cselédektől, akiknek még csak nevét sem ismerjük; de ha nagyon akarjátok, utólag neveket is adhatunk nekik — lehetőleg jelképes értelemmel. Pásztor helyett mondjuk: Szét; király helyett mondjuk: Dávid; szerető helyett: Raháb vagy Bethsabe, Uriás felesége. — Máté 1, 5. Héb. 11, 31. Jak. 2, 25.

Márk azzal kezdi az evangéliumot, hogy Pál apostol felfogásának megfelelően teljesen mellőzi Jézus származásának és gyermekkorának kérdését. Röviden csak azt mondja, hogy Jézus Krisztus, az Isten Fia evangéliumának az volt a kezdete, hogy Keresztelő János előkészítette az ő útjait. Később ugyan megemlíti Jézus anyját és fivéreit, de kijelenti, hogy Jézus meglehetősen elszakadt tőlük, s neki minden ember anya és fivér, ha az Istennek akaratát cselekszi. 3, 31—35. Ezzel a családi kérdések végleg elintéződtek. Hiszen Jézus világhivatásáról van szó! Mit számít a mellett holmi kis családi jelenet?! Az érzelmességét alá kell vetni a nagy eszményeknek !

Máté nem tud ellentállni az emberek érdeklődésének. Nem mindenki tud olyan magasan szárnyalni, mint Pál apostol. Az emberek szeretik a részleteket, a kis vonatkozásokat. Ilyenek után kutatnak. Ha volnának újságok, vagy postán családi értesítőt lehetne kérni, vagy Zsidóországba utazni! De ezek nélkül csak *művészi megoldásról* lehet szó. Bizonyos, hogy Jézus test szerint különböző elődöktől származik; de okvetlenül zsidó vérből és előkelő rokonok-

tól is. Tehát írunk különböző elődöket, zsidó vérből, több előkelő névvel, bár a nevek nagyon mellékesek. Itt a nemzetségtábla! És hadd örüljenek a zsidók! Kedvenc hetes számuk is benn van. Háromszor *kétszer-hét* ős, két nyugvóponttal: Dávid idejével, a legnagyobb zsidó nemzeti dicsőségnek és a babiloni fogság idejével, a legnagyobb nemzeti szomorúságnak emlékével. 1, 1—17.

Lukács is ad nemzetségtáblát. 3, 23—38. De neki nem az a fontos, hogy Jézus a zsidóktól származik, hanem az, hogy Istentől származik. Ezért Jézustól visszafelé megy egészen az első emberig. Mindannyian az Isten teremtményei vagyis gyermekei vagyunk. Ádám az Isten fia, tehát Jézus is az. Sőt majd meglátjuk, hogy még kiválóbb 'értelemben is az!

János már magát a Jézus-eszmét is az Isten eszméjének mondja, amely az idő folyamán megvalósult, — testet öltött, — úgy, ahogyan az az evangéliumban meg van írva. 1, 1—18.

Az embereknek érdeklődése azonban nem könnyen nyugszik meg. *Újabb kérdések vetődnek fel.* Ezeket a kérdéseket vagy elnyomjuk, megtiltjuk, vagy pedig — úgy, ahogy — felelünk rájuk. De honnan merítsük a választ? Attól függ, mikor élünk. Ha ma élünk, akkor a tapasztalatból, mint minden ismeretünk forrásából. Ha a középkortól visszafelé eső korban, akkor legfőképpen a — *könyvből.*

Aki Leobenban jár, annak szemébe ötlük, hogy a városnak címere a strucc, amely csőrében is, egyik lábával is patkót tart. Hogyan jutott a strucc a pat-

kóhoz és hogyan jutott Leoben a strucchoz? Nem épen könnyű kérdés. De menjünk el a stájer városka múzeumába és megkapjuk a szükséges felvilágosítást. A bányaváros a középkorban olyan címert keresett, amely kifejezze a vastermelést. Honnan vegyék a jó ötletet? Azt olvasták valami meseszerű természetleírásból, hogy a strucc olyan madár, mely még a vasat is bekapja, sőt meg is emészti. Rajzoltak tehát sasalakú madarat, mert személyes tapasztalatból a struccot ugyan nem, de a sast már ismerték, és patkót adtak a csőrébe és a lábujjai közé. Így tisztelték akkor mindazt, ami „meg volt írva”.

Mi történt tehát addig, amíg „eljöve Jézus a galileai Názáretből és megkeresztelé őt János a Jordánban”! Márk 1, 9.

Megtudjuk a legtekintélyesebb ismeretforrásból, a zsidók szent könyveiből!

Talán Jézus születési évét akarjátok? Nem; ez akkor szokatlan kérdés lett volna. Alig volt ember, aki tudta, mely évben született. A születésnapot többé-kevésbé tudták. De az évet nem. Az évszámítás nagyon zavaros volt. Zsidó hagyományok szerint, olimpiászok szerint, Róma alapítása óta számították, vagy valami nevezetes esemény óta. Senki sem tudta, hányadán van. Ezért nem hiányzott senkinek Jézus születési éve sem!

Ki volt Jézus anyja! Ezt már megmondja Izaiás könyve: „Íme, a szűz — fiatal nő — méhében fogan és fiát szül és Emmánelnek fogják hívni, amit így értelmeznek: Velünk az Isten.” 7, 14. — Máté 1, 22—23.

Anyjának neve: Mirjam, úrnő; atyjának neve József, Jehoseph, növekedés. Az irónak bizonyára emlékében volt Mirjam, Áron és Mózes nővére (Mózes II. 15, 20. — IV. 26, 59. — V. 12.) és az álomfejtő egyiptomi József. (I. 30, 23.)

Hol született Jézus? Bizonyára Betlehemben, Kenyérházán. *Hiszen* Mikeás próféta *körülbelül* ezt írja: „És te, Betlehem, Júda földje, épen nem vagy a legcsekélyebb Júda nagyjai között; mert belőled származik a Vezér, ki kormányozni fogja népemet, Izraelt. (Mik. 5, 2.) Az író bizonyára könyv nélkül idézett s emlékezete néha kihagyott!

Mint a legtöbb ókori életrajzban, Jézus életrajzában sem hiányozhatik a születésénél mutatkozó égi csodajel. Különbén Mózes (IV. 24, 17.) szerint is Bálám próféta ezeket a titokzatos szavakat mondotta: „Látom, de nem most; nézem őt, de nem közel. Csillag származik Jákobtól és királyi pálca támad Izraelből.” Ezért Jézus születésekor is „látták csillagát napkeleten”. Máté 2, 1—12.

Sőt „a könyv” azt is megmondja, hogy Jézus Egyiptomban is volt. *Hiszen* Ozeás próféta ezt írja: „Egyiptomból hívtam az én fiamat.” Máté 2, 15. — Oz. 11, 1.

Mialatt pedig Jézus távol volt, történt az, a szörnyű eset, hogy Heródes megölette a betlehemi kisdedeket. *Hiszen* Jeremiás próféta szerint: Szózat hallatszik Rámában, nagy sírás és jajgatás; Rachel siratta fiait és nem akart vigasztalódni, mert nincsenek. Máté 2, 18. — Jer. 31, 15.

Úgy látszik, hogy az írók annyira meg voltak

győződve róla, hogy a szent könyvek *igazolják* költészetüket, hogy teljes őszinteséggel elárulják azokat a mondatokat, amelyek őket képzelődésre indították! *Különösen Máté jeleskedik ezen a téren.*

Egyszer azonban rajtavesztett. Szerinte az törént, hogy amikor Heródes meghalt, József családjával visszatért Izrael földjére, de nem mert Betlehembe menni, hanem Názáretbe, Virágfalvára vonult, „*hogy beteljesedjék*, ami meg volt mondva a próféták által, hogy názáretinek fogják hívni”.

Ebben a kedves Máté tévedett. Ilyet soha semmiféle próféta nem mondott. Az író nagyon bízott emlékezetében. Vagy csak felszínesen emlékezett valamire. Talán a nazireusokra, az elválasztottakra, akikről azonban nem próféta, hanem Mózes beszél. IV. 6. — Talán másra gondolt. Mert az ő korában igen nagy a zavar a nazoreus, nazareus, nazarénus nevek körül. Kezdetben Jézus híveit is ilyenformán nevezték és csak Antiochiában adták nekik a christianus, krisztyán, keresztyén, keresztény nevet. (Apóst, csel. 11, 26. — 24, 5.). Jézusnak neve elé a nazoreus jelzöt tették, de elég korán mondták názáretinek is, ami a Nazareth község fogalmából származhatott, mintha magyarul virágfalvinak nevezték volna. Csakhogy ilyen nevű községet sem a szent iratok, sem Flavius Josephus, sem a Talmud nem ismer, pedig 63 galileai helységet sorol fel. A mai Nazira csak a VI. században épült. A lorettói szent házat már akkor mondták názáreti háznak, amikor a XII. században Názáretben az állítólagos szent házat még mutogatták. Valószínűnek látszik,

hogy valaki még az evangéliumok megírása előtt összetévesztette a neveket, s ezzel évezredekre szóló tévedésnek vetette meg alapjait. Szerencse azonban, hogy az emberiségnek nem ez az egyetlen tévedése, és a világ mégsem megy tönkre!

Lukács evangélista azt írja önmagáról, hogy ő „mindennek elejétől fogva gondosan végére járt.” 1,3. El is hihetjük, hogy ő mindenesetre annyit tett, amennyivel ő maga egyénileg meg volt elégedve. De ha mi vele lehattunk volna, rámutattunk volna a mai újságírókra és felvilágosítottuk volna *Lukács* evangélistát arról, mit is értünk rajta, ha valaki valaminek ig a ζ an gondosan a végére jár! A mai újságíró mindenekelőtt elmenne a „názáreti” Jézus születési és lakóhelyére és megtudakolná a pusztát, száraz, mindennapi igazságokat. *Lukács* azonban nem ment oda, hanem elővette azoknak elbeszéléseit és előadásait, akik szerinte kezdet óta „szemtanúi és szolgálói” valának — nem a valóságoknak, hanem — az ígének. Ezeket az előadásokat azután — bemutatkozás és a források megjelölése nélkül — „rendbeszede”.

Hogyan fest egy ilyen „rendbeszedés”?

Máténál olvashatta, hogy Mária „méhében fogant a szent lélektől”, fiát a Jehosua, Jesua névből rövidítve Jézusnak hívták, ami azt jelenti, hogy „Isten, a szabadító”, vagy Emmanuel, velünk az Isten. Látta, hogy Máté felhasználja Izaiás szavát, mint „jövendölés”-t: „íme, egy fiatal — szűz — nő méhében fogan . . .”

Mit csinált ezekből a szavakból *Lukács*?

Dramai elbeszélést. Küldetek Gábriel, az „Isten ereje”, romé, nevű hírnök... egy szűzhöz. És a szűz neve Mirjam. És a hírnök monda: Kedvességgel teljes, áldott vagy a nők között. íme, méhedben fogansz és fiat szülsz és az ő nevét Jézusnak hívod. És nagy lesz *éés* a Magasságbeli fiának fog hívatni. És a szűz fogalmának körülírásául: „A szent lélek száll tereád és a Mag ássa gbelinek ereje megárnýékoz téged és azért a Szent is, ki tóled születik, Isten fiának *íog* hívatni.” Monda pedig Mária: íme az Urnak szolgálóleánya, legyen nekem a te ígéd szerint. És elméne tőle a hírnök.

Vájjon többet mondott-e Lukács, mint Máté, vagy akár mint Márk (1, 1.)? Nem. Csak több szóval és költött párbeszéd alakjában. A művészi szépségű jelenetnek azonban ugyanegy az, alapgondolata: Jézus Máriának fia, tehát ember. De mint Megváltó a Magasságbelinek erejéből támadt, ő emberfia, Isten teremtménye, tehát Isten fia is. De ő eszményi ember is, Isten gondolata, tehát különösképen is az Isten fia.

Az egész írásműremeken meglátszik, hogy az írónak főgondja, hogy Jézust kiválóan isteni származású és küldetésű embernek mutassa be. Ha azonban Istentől származik, el kell távolítani az emberatya fogalmát. Ha pedig nincs emberatya, akkor az anya Isten előtt szűz. Jézus emberségének fogalmát megmenti az anya, Isteni származását pedig igazolja rendkívüli küldetése. Az evangélium ebben a részében szépen fejezi ki ezeket az eszméket. Az evangélium tehát ebben a részében művészileg igaz.

A „csak törvényes” atyának töprengései és az Úr angyalával való társalgása (Máté 1, 18—25.), amikre Lukács nem vetett súlyt; továbbá Mária látogatása Erzsébetnél és hálaéneke, a Magnificat, amely változata Sámuel anyja, Anna hálaénekének (Sám. I. 2, 1—10); végül a betlehemi születésnek angyal jelenéses éjszakája, amelyet ismét csak Lukács tartott alkalmasnak a megörökítésre (2, 8—20.): — ez mind csak *a művészi fõgondolatnak művészi módon díszítõ függeléke*. Megemlítjük még, hogy az író, aki Annától vette Mária gyönyörû hálaénekét, nem feledkezett meg az Anna névrõl, hanem egy öreg prófétaasszony személyében emléket állított neki. (Luk. 2, 36—37.)

Mindennél érdekesebb azonban, mi lett Máriának szûzanyaságából késõbb, egészen a V. század közepéig. Majdnem fizikai és történelmi szûz-anyság, csak szerencsére nem ezekkel a szavakkal.

A költõt úgy vették, mintha történetíró, vagy természettudós volna. Pedig az evangéliumi Máriának szûzanyasága a nõnek azokból a legtitkosabb pillanataiból áll, amelyek még ma is csak igen ritkán tárgyai a történetírásnak, vagy a természettudományos kísérleteknek. Hát még abban az idõben, amikor az ember származásának kérdését csak nagyon felszínesen érintette a megismerõ értelem, s inkább babonás sejtelmek borították azt sűrû homályba!

Nemcsak azt hirdették széltében-hosszában, hogy a történelmi Mária a férfi hímsejtje nélkül, *sine semile viri*, lett anyává (Denzinger 113., 204.), hanem

hogy minden testi elváltozás nélkül, *sigillo incorrupto*, hozta a világra Jézust és kívüle több gyermeke nem is volt soha. Ennélfogva azután azokat a személyeket, akiket a Biblia Jézus atyjafiaiának és nővéreinek nevez (Márk 6, 3.), Máté 13, 55. 56.), le kellett fokozni az ő unokatestvéreinek rangjára. Mit szóljunk ehhez?

Mindenekelőtt azt jegyezzük meg, hogy a fizikai jelenségeknek, különösen amikor már nincsenek is, nem szabad túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítanunk. Vájjon kit bánt az különösképen, ha a történelmi Máriának egy vagy két gyermeke volt? Senkit. Sőt minden nő, aki több gyermeket szül és nevel, több tiszteletet is érdemel. Az irodalomban a fizikai jelenségek annyit érnek, amennyi eszmét hordanak, vagy legalább is keltenek. A szokatlan jelenségek felkeltik az emberek figyelmét. A lehetetlen jelenségek mehökkentik az embereket. S bár az evangélium korholja a csodahajhászatot (Máté 12, 38—42. 16, 1—4. — Luk. 11, 29—32), maga is élesztgeti azt, mert hát az olvasók annyira szeretik, és mert ősrégi — sokszor politikai — fogás az, hogy amit nem helyesen tenni akarunk, azt másnál korholjuk, hogy ne vegyék észre, hogy mi is ugyanazt tesszük. Csakhogy észreveszik!

Meg kell jegyeznünk továbbá, hogy különbséget kell tenni a felszínes természetismeret korszakai és a pontosabb természetismeret korszakai között, valamint a felszínes természetismeret műveltségi emberrétege és a pontosabb természetismeret műveltségi emberrétege között. Az evangéliumi Máriá-

nak szűzanyaságán a felszínes természetismeret korszaka és műveltségi emberrétege még elcsodálkozhatik; a pontosabb természetismeretnek korszaka és műveltségi emberrétege azonban már csak *a benne rejlő eszmei tartalmat méltányolhatja*, de ellenáll a valósítási törekvéseknek, mert azok lehetlenségre vezetnek. Amit ugyanis *csak két* bizonyos minőségű tényező vihet véghez, azt nem végezheti el *csak egy* a kettő közül, ha ugyanabban a minőségben marad. Ha ember csak férfitől és nőtől származhatik, csak hímsejt és petesejt egyesüléséből, 48 őstestecskéből alakulhat, akkor nem származhatik *csak* nőtől, nem alakulhat *csak* a petesejtből 24 őstestecskével. Azt pedig nem lehet mondani, hogy a hiányt pótolja az Isten mindenhatósága. Mert képtelenségre még az isteni mindenhatóság sem képes! Fából vaskarikát Isten sem teremthet! Bárki mondta is a „*Credo, quia absurdum*” híres mondatot, — hiszem, *mert* képtelenség, — azt soha komolyan elfogadni nem lehet; hacsak az emberiség nem dobja el magától istenadta értelmét és gondolkodásának örök törvényeit!

Quod non est intelligibile, non est ens; ami nem, érthető, az tudományosan szólva, nincs. Kár vele foglalkozni.

Arra a kérdésre tehát, elfogadjuk-e Jézus anyjának szűzanyaságát, azt kell felelnünk, az evangéliumi Jézus evangéliumi anyjának szűzanyaságát *igen*; a történelmi Jézus történelmi anyjának szűzanyaságáról pedig inkább nem is beszélünk. Ugyanolyan ez a kérdés, mint az, hogy a Pillangó kisasz-

szony öngyilkos lett-e. A dalműben szereplő Pillangó kisasszony igen; a történelmi Pillangó kisasszonyról pedig nem beszélünk. A különbség a két kérdés között mégis az, hogy a történelmi Pillangó kisasszonyról némelyek tudnak valamit; a történelmi Jézusról és a történelmi Máriáról azonban senki sem tud semmit. Vagy ha mégis tud valamit, a mai napig vagy nem mondta meg, vagy ha megmondta, tévedett.

Ha tehát valaki mellünknek szegzi azt a kérdést, igaz-e Mária szűzanyasága, azt kell felelnünk, igaz; de csak átvitt, azaz művészi értelemben, mint az eszményi ember isteni származásának kifejezője; nem azonban fizikai és történelmi értelemben, még ha századokon át sok millió jámbor ember úgy gondolta is. Egyszerűen: tévedtek.

Ez azonban ebben az esetben nem óriási baj. Sőt az evangéliumi Mária szűzanyaságának eszméje nagy nyeresége volt a művészetnek és az erkölcsnek. Sarki fényként világította be a nemi életnek évezredes éjszakáját. Szinte először, de mindenesetre a leghatásosabban eszméltette rá az egész emberiséget arra, hogy a nő lelki szüzességének minden sérelme nélkül lesz anyává, ha Isten akarata szerint bűn, vagy legalább is büntudat nélkül válik azzá.

*

Az írásmodornak szépségei az *írásban* megvalósított lehetetlenségek: a csodák, és az *írásban* állított képtelenségek: a paradoxonok. Szépek és megkapóak mindaddig, amíg valaki a történelemben, a

természettudományba, a bölceletbe nem ülteti át őket. Mihelyest ezt valaki mégis megteszi, elfogadhatatlanokká válnak.

A Jézus nevéhez fűződő eszmeesoportokban különösen két paradoxon ragadta meg az emberiség figyelmét; az egyik ez: Jézus Isten; a másik: Mária az Isten anyja.

Bizonyos idő múlt el addig, amíg a keresztények ez a két mondatot nyíltan és fenntartás nélkül vallani kezdték. Az első evangéliumok idejében erről szó sem volt.

Az evangéliumokban Jézus ember. Sokszor hangoztatják, hogy ő „ember fia”. De minden emberrel együtt az Istent atyjának vallja, s ezért tanítja, hogy mindannyian úgy kezdjük imánkat: Atyánk, ki a mennyben vagy! Mindannyian tehát Isten gyermekei, Isten fiai vagyunk; de Jézus elsősorban az, mert ő az eszményi ember, az elsőszülött, sőt a maga minőségében egyszülött. Azt azonban az evangéliumnak első írói nem merték volna megkockáztatni, hogy bárkivel is Jézus szemébe mondassák: Te Isten vagy! Csak azt mondatták: Te Krisztus vagy, az élő Istennek Fia. És még ez is vádpontul szolgált Jézus elítéltetésénél!

Az íróművész, mielőtt az evangéliumi Jézus jellemét, szavait, tetteit és sorsát papírra vetette volna, előbb természetesen fogalmat alkotott magának róla. Ez az evangéliumi Jézus eszméje. De mielőtt bármely íróművész ezt az eszmét akár egészben, akár pedig inkább részletekben megfogalmazta volna, az eszme az Isten elméjében már öröktől

fogva úgyszólván megfogalmazódott. Azt lehet tehát mondani, hogy az evangéliumi Jézus ennek az isteni eszmének irodalmi, a történelmi Jézus pedig, ha ilyen volt, ennek az isteni eszmének történelmi megvalósulása, megtestesülése. A negyedik evangélium már ebben a gondolatkörben íródott. Máténál az Atya, Fiú és Szent Lélek, három gyakorlati *vezérfogalom*, mint amilyen volt az „Isten, király, haza”. Jánosnál azonban már elmélet szövődik e fogalmak köré. Ő Jézusban az Istenatyá eszméjét vagy igéjét látja, amely maga is Isten és az emberiségben megnyilatkozó jó lelkiület, mely mint benső tanítás, bátorítás és vigasztalás *az Istenatától az eszményi ember útján származik*, isteni működésnek nézi, amely szintén maga az, Isten.

János evangéliumában már azt a vádat olvassuk, hogy az evangéliumi Jézus káromlást követ el, mivelhogy ember létére istennek teszi magát (10, 33.), és azt az elragadtatott vallomást halljuk, amelyet Tamás apostol mond neki: „Én Uram és én Istenem!” (20, 28.)

A paradoxon tehát kiéleződött: az embert istennek mondták. A paradoxont tehát lehetett folytatni is: Jézusban Isten beszélt, tanított, gyógyított, szentvedett és meg is halt.

De a paradoxon csak irodalmi alak. A bölcsélet nem ismeri el. Hogy béke legyen, több százados vitatkozás után megállapodtak abban a megoldó tételben, hogy az emberi természet ugyan sohasem isteni természet; de az isteni természet és az emberi természet „egy személyben” egyesülhet s ennél fogva

mondhatjuk, hogy Jézus ember és isten, de nem azt, hogy Jézus embersége istenség. Mondhatjuk azt, hogy Tisza István gróf ember és miniszterelnök, de nem azt, hogy Tisza István grófnak embersége miniszterelnökség.

Az előadás teljessége kedvéért végül meg kell még említenünk, hogy az irodalmi paradoxonalkotás nem állapodott meg az evangéliumoknál, hanem továbbhaladt az istenelméletben. A zsidók” által egy természetűnek és egy személyűnek vallott Istent egy természetűnek és három személyűnek kezdték hirdetni azzal a megokolással, hogy az Istenben minden egy ugyan, kivéve a benső viszonyok ellentétét. Az atyaság és fiúság és a belőlük származottság viszonya pedig kölcsönösen *három személyiséget* alkot a nélkül, hogy az egy isteni természetet hármassá természetűvé hasítaná. Ezzel a görög bölcselkedés elérte úgyszólván csúcspontját.

Hogy mindezek alapján *Jézus anyja* Isten anyjává lett, s ezt a címet bölcséleten alapuló joggal viseli, könnyen érthetővé válik, ha meggondoljuk, hogy beszédünkben minden anya *ia személynek* anyja, de a természet szerint. A miniszterelnöknek, a tudósnak, a művésznak van anyja, de nem mint miniszterelnöknek, tudósnak, vagy művésznak, hanem mint embernek. Jézus anyja istennek anyja, de nem mint istennek, hanem mint embernek.

*

Az evangéliumi Jézus az emberek értelmi világában *felkelt halottaiból*, mert *volt olyan első em-*

her, aki leírta vagy kimondta, hogy Jézust keresztre feszítették ugyan, s meg is halt, el is temették, de a harmadik napon feltámadt.

Most azt kellene tudni, hogy ez az első ember hogyan értette Jézus feltámadását, hogyan szövegezte meg a feltámadásról szóló elbeszélését. Fizikai és történelmi értelemben-e, vagy jelképes és művészi értelemben-e, vagy bölcséleti értelemben? Hogy már az evangéliumi időben igen sokan valószínűs fizikai feltámadást értettek rajta, bizonyítja az az aránylag sok mellékelbeszélés, amelyek már az evangéliumokban az evangéliumi Jézus megjelenéseiről szólnak.

Mindenesetre szabad gyanítanunk, hogy az evangéliumi Jézus feltámadásáról szóló első fogalmazványnak megfelel az a beszéd, amelyet az Apostolok Cselekedetei Péter apostolnak ajkára ad: „Tudja meg tehát Izrael egész háza teljes bizonyossággal, hogy az Isten *Úrrá is, Krisztussá is őt tette*, vagyis azt a Jézust, akit ti keresztre feszítettetek! 2, 36. Ezt pedig magyarázatul mondja arra, amit Dávid „a jövőbe látva beszélt Krisztus feltámadásáról”.

Ha tehát Jézus feltámadása azt jelenti, hogy *az evangéliumi Jézus az Úr és a felkent*, — mai nyelven szólva: az eszményi ember, — akkor ez a „feltámadás” máris gyönyörű művészi kifejezés az emberiség erkölcsi törekvéseinek célmegjelölésére. De ez a feltámadás még csak képes beszéd.

Művészileg tökéletesebb az elbeszélés, vagy párbeszéddé, vagy cselekménnyé átalakított képes beszéd. Ha azt mondom, hogy szent Erzsébet jóté-

konyságával a felebaráti szeretet rózsáit hintette szét, képes beszédet használok, hasonlatot vagy rövidített hasonlatot, azaz metaforát. De ha elbeszélésben vagy drámai jelenetben mondom el, hogy szent Erzsébet kötényében ételeket vitt a szegényeknek s amikor férjének megmutatta, ez rózsákat látott, irodalmilag megvalósított képes beszédet használok.

Ilyen irodalmilag megvalósított képes beszéd az evangéliumokban sejtetett fizikai feltámadás.

Ez után már csak egy lépés van hátra. A hallgatók vagy olvasók a fizikai feltámadásnak irodalmi előadását talán történetírásnak vagy történetmondásnak veszik. Akkor aztán a művészi felfogás helyét elfoglalj tudományos tévedés.

Azt lehetne kérdezni, vajjon baj-e az? Sok esetben nem baj, sőt nyereség; sok esetben baj. Dugonics Andrásnak szerencséje volt, hogy Etelka című regényét úgy olvasták, mint igazi történelmet, s a drámaírók ma is örülnek, hogy nézőiket bele tudják ringatni abba a hiedelembé, hogy a színpadon előadott darabjuk történelmi valóság. És ha nem kívánatos is, de nem nagy baj az sem, ha a gyermekek hisznek a Mikulásban és a Jézuskában, és a felnőttek hisznek száz és száz történelmi tévedésben. Sőt egyik-másik történelmi tévedésből mellékesen még haszon is származhatik, bár művelt ember nem igen kér belőle. Baj akkor származik a tudományos tévedésből, ha akár az emberi értelmet lenyűgözni, akár az emberi életmódot erőszakosan ír-

nyítani törekszik a józan belátás és a józan boldogulnivágyás ellenére.

Az a korszak és azok az emberek, akiket a felszínes természetismeret jellemez, aránylag igen könnyen fogadták el történelemnek a Jézus fizikai feltámadásáról szóló evangéliumi előadást. Csodálatosnak látták ugyan, de nem lehetetlenek. A hulla meglehetősen hasonlít az alvó emberhez. A zsidók felfogása szerint az elszállt „lélek” három napig a hulla mellett tartózkodik. Az élet és halál ura könnyen ráparancsolhat a lélekre, hogy költözzék vissza az általa elhagyott testbe. Hogy pedig ez megtörtént, arról kezeskednek mindazok, akiknek a feltámadt Jézus megjelent! Arra a jámbor hívők nem gondoltak, hogy ezek a megjelenések is csak meg vannak írva, s bizonyítékul csak akkor szolgálnának, ha maguk is be volnának bizonyítva.

Viszont azonban hálásak lehetünk azoknak a jámbor hívőknek azért, hogy ilyen kétséget termelő gondolataik nem igen voltak. A felszínes természetismeret korszakában a legéletbevágóbb eszmék — Isten, az eszményi ember, a jó lelkiület — művészi foglalatának a történelemben való — bár téves — átvittele európai műveltségünknek s ennek segítségével majdnem az egész emberiség műveltségének valóban nélkülözhetetlen feltétele volt. A XIX. és XX. század természettudósainak akkor kellett volna élniük, amikor az evangélium íródott; csak úgy vehették volna a művelődés olyan irányt, amilyent ma szeretnénk, hogy vett legyen!

A pontos és beható természetismeret által jellem-

zett korban és emberekben a Jézus feltámadásának fizikai és történelmi értelemben való magyarázata épen olyan elfogadhatatlan, mint szent Erzsébet ételleinek illatos rózsákká változása. Hisz pontosan szólva a halál nem elalvás vagy elájulás és a feltámadás nem csupán felébredés. Az élő ember olyan szervezet, amelyben harminc billió sejt táplálkozik és szaporodik; amelyben köbmilliméterenként ötmillió piros vértestecske kering, több millió idegsejtcske áramokat közvetít; amelyben az anyagrészek pillanatonként úgy váltakoznak, mint a rohanó folyó közepén alakult örvényben: egységes irányzattal, cserélődő elektronokkal. *Az életnek lényege* a folyton cserélődő elektronoknak összedolgozása, együttműködése az egyéni szervezet irányzatának megtartásában. *A halál* az élő szervezet anyagrészei összedolgozásának, együttműködésének teljes megszűnése. Idegen, ellenséges anyagok vagy élő szervezetek — mikrobák — megrohanják az összeműködő anyagrészeket s ezt az összeműködést előbb csak megzavarják, — s ez a betegség, végül teljesen megbontják, halál. A fizikai feltámadás

az volna, ha ezt a megbomlást ismét együttműködéssé lehetne változtatni. Ilyet azonban, amióta a világ áll, nem sikerült igazolni, épen úgy, mint ahogyan nem sikerült igazolni, hogy vén ember ismét bement volna anyja méhébe. Ján. 3, 4.

Ha valaki feltámadott, nem volt egészen komoly halott; mert ha egészen komoly halott volt, nem támadhatott fel. Hiszen a halál az élő egyén *léteinek megszűnése*. Ha valami megszűnt lenni, nincs. Ami

pedig nincs, többé már nem is lehet. Ha alkotórészeiből újra összeállítják, az már nem a régi, hanem egészen új egyed. Amint a budapesti Lánchíd már nem Széchenyi István lánchídja, mert ezt 1915-ben szétszedték, épen úgy a lebontott és újra teljesen az eredeti állapotba visszahelyezett épület, még ha a habarcsot is sikerülne visszatenni, pontosan szólva nem a régi épület. Mert *ahány lét van* térben vagy időben, annyi egyed vagy személy is van térben és időben. Az ember akkor szűnik meg, amikor meghal; és sohasem temetnek embert, királyt, apát, anyát, gyermeket, hanem ezeknek csak hulláit. Az lehetséges, hogy az ember nem hal meg egészen, hanem átalakul, de akkor ezen a síkon — az átalakulások síkján — nem lehet szó feltámadásról. A tavaszi fű és a pillangó nem támad fel, hanem átalakulásból keletkezik. Az ember visszatér a feltétlenül szükséges lénybe (Ján. 16, 5—28. — 17, 8—11.), s ennél fogva még ha *meghal is, él.* (Ján. 11, 25.)

Az evangéliumi Jézus tehát jelképes és művészi értelemben, valamint való bölcséleti értelemben igenis feltámadott, s ennek mély értelme van; de a fizikai és történelmi értelemben vett feltámadás fizikai és metafizikai lehetetlenség.

Ha azonban valaki úgy vélekedik önmagáról, hogy ő ennek a lehetetlenségnek elfogadása nélkül nemcsak boldog nem lehet, de embertelenné válik, ám, fogadja el igaznak ezt a lehetetlenséget. Többet ér az emberséges hívő, mint az embertelen hitetlen. Az eszményi ember mindenesetre az, aki nem hisz, hanem tud; nem remél, hanem élvez; de akár hit-

ben, vagy tudásban, akár reményben vagy élvezetben egyaránt — emberségesen szeret. (I. Kor. 13. fejj.)

*

Az íróművész a maga módján ki akarta fejezni azt a gondolatot, hogy az eszményi ember — az evangéliumi Jézus — kiválósága ellenére is szenvedhet, sőt meg is halhat a való és gyarló emberek között, de az Istenatya jóságából újra csak eszményünkké válik. Ezt azzal fejezte ki, hogy feltámasztotta halottaiból. A feltámadást pedig irodalmilag megerősítette a megjelenések történetkéivel. Érezzük belőlük, hogy Jézus él, bár nem úgy, mint a többi ember a halála előtt. Váratlanul megjelenik, hirtelen eltűnik. Zárt ajtók nem akadályozzák. Kertészhez hasonlóan megjelenik Mária Magdolnának, de nem engedi, hogy megérintse. Megjelenik a hitetlen Tamásnak, és megengedi, hogy sebhelyeit megérintse. Az Emmausba vándorló két tanítványhoz csatlakozik, de nem engedi meg, hogy azok ráismerjenek, csak az elbeszélés végén a kenyérszegésről. Az egyik alkalommal még halat és lépesmézet is evett tanítványai előtt, és vévén a maradékot, nekik adá. Tanítványait a Tiberiás tavánál megebédeltette, de ő maga nem evett.

Oly szépek ezek a megjelenési elbeszélések, annyira rejtlemesek, más világiak, tavasziak, hogy bizonyára igen kapósok voltak, és ezerszámra íródtak volna. Ezt azonban nem lehetett sokáig folytatni. A sorozatot művészileg be kellett fejezni. Alig lehetett volna jobbat kitalálni, mint azt, hogy Jézus feltáma-

dása után a negyvenedik napon *mennybe ment* és most ott ül az Istenatyának jobbjára felől.

De amint az evangéliumokban nem egyszer találjuk, ennél a pontnál is van egy kis ellentét. Lukács az evangéliumban azt írja, hogy Jézus megjelent tanítványai előtt Betánia, Bánatháza közelében és felemelvén két kezét, megáldá őket és lőn, hogy áldás közben eltávozzók tőlük és mennybe vettek. (24, 50.) De ugyancsak Lukács azt írja az Apostolok cselekedeteiben, hogy mindez Jeruzsálem, Békevára közelében, az Olajfák hegyén történt (1, 12.), tehát azon a helyen, ahol Jézus a halálfélelemmel tusakodott, amint azt az alvó apostolok mellett, tehát minden tanú nélkül lefolyt, de művészi kézzel megrajzolt magánjelenet megörökíti. Luk. 22, 39—46.

De nemcsak Jézus sorsát kellett lezárni, hanem az összes személyekét, akik az evangéliumban szerepelnek. A történelmet szerető s a művészetet nem értő emberek idővel ostromolni kezdték az evangélium hirdetőit. Mi lett Máriával? Néhány századdal később szintén azt felelték, hogy a mennybe ment, s ott megkoronázták. Sírját az apostolok felkeresték ugyan, de már csak virágokat találtak benne. Az augusztus 15-iki Mária-ünnep számára gyönyörű festői gondolat.

Mi lett Jézus törvényes atyjával, Józseffel? Mi lett az apostolokkal, a tanítványokkal? Mi lett unokatestvéreivel? Mi lett az első pápának, Péternek feleségével és családjával? Nem maradt-e valami emlék Péter, Pál, Jakab apostolok sírjában? Érdeemes volna megnézni. Megérné a költségeket!

Dehát minek? Ha irodalmi személyek, nem találunk semmit. Ha pedig történelmi személyek, találunk egy maréknyi port és hamut. Csakhogy nem ez kell nekünk; hanem élet, gondolat és irányok!

*

Abban az időben, amely a názáreti Jézus eszméjének első megfogalmazása és a mi első három evangéliumunk megíratása között telt el, könnyen elképzelhetünk a következőhöz hasonló beszédet.

„Emberek! Csak egy kissé figyeljétek magatokat és részben már elhalt, részben veletek együttélő embertársaitokat! Nemde magatok is, embertársaitok is állandóan a jobbra töreksztek; a tökéletlen emberi állapotból a tökéletes emberi állapokra. Az éhes ember jóllakott ember akar lenni, a szegény jómódú, a beteg egészséges, a szomorú vidám, a társtalan társas, a tehetséges tehetős, a boldogtalan boldog. *Minden egyes ember* akarja ezt, minden egyes ember törekszik erre, minden egyes embernek ez a célja és eszménye. Ez tehát *közös* cél, közös eszmény. Nemcsak az egyiké, hanem a másiké is. Erre a célra és eszményre kétféleképpen lehet törekedni: vagy úgy, hogy a magunkét tartjuk szem előtt s a másiknak hasonló törekvését *legázoljuk*; vagy úgy, hogy elismerjük a cél és eszmény közös-ségét és a magunk törekvését a másiknak hasonló törekvésével *összeegyeztetjük*. Mert nem áll az, hogy csak úgy lehet jóllakni, hogy a másiknak kezéből vesszük el a falatot. Lehet ezen kívül más falatot is szerezni, vagy az egyetlenegy falatot megfelezni.

Nem az a baj tehát, ha ki-ki a saját egyéni javát és jobblétét keresi, hiszen *más érdek nincs is, csak egyéni érdek*; hanem az a baj, ha egyéni javát másnak kárával keresi, holott minden egyes ember keresi a saját javát, s így *az egyéni érdek közös érdek*, és a közösséget éppen az sérti, hogy az egyik ember a saját érdeket önmagánál elismeri, embertársainál azonban semmibe sem veszi.

Ha egy ember egyedül volna e Földön, az ő célja és eszménye volna: ő maga a jobb lét állapotában. Más szóval, azt tehetné, ami neki igazán jól esik.

Ha több ember van együtt a Földön, akkor kinek-kinek célja és eszménye: szintén ő maga a jobb lét állapotában, de azzal a korlátozással: ha ez a jobb lét másnak jólétét vagy jobblétét nem sérti, nem akadályozza, nem rontja.

Az egész emberiségnek tehát eszménye: az az ember, aki által mindenki a saját egyéni jólétét és jobb létét megtalálja, de a másét nem sérti.

Lehetséges ez? Mindenesetre törekedni kell rá. Ez kinek-kinek saját egyéni érdeke, tehát mindannyiunknak közös érdeke.

Törekedjünk rá! De hogyan?

Íme, maga ez az eszményi ember meg is mondja, meg is mutatja, sőt — velünk is megtéteti. Olvassuk el az evangéliumot és engedjük át magunkat hatásának !

Olvassuk el vagy hallgassuk meg Jézus ígét.

Olvassuk el vagy hallgassuk meg Jézus cselekedeteit.

Olvassuk el vagy hallgassuk meg Jézus sorsát, és — piruljunk, rendülünk meg, verjük mellünket és térrünk meg.

Különb? — Különb elpusztulunk.” —

Igaz, hogy az evangéliumi Jézus igéje lényegében csak az, hogy az Istent és felebarátainkat szeressük. Igaz, hogy az evangéliumi Jézus cselekedete csak az, hogy az igazakat biztatja, az igaztalanokat korholja, a tudatlanokat felvilágosítja, a tökéletleneket gyógyítja, a csüggedőket bátorítja. Igaz, hogy az evangéliumi Jézus sorsa csak az, hogy nemcsak ártatlansága, hanem eszményisége ellenére is — megölték. De Jézus igéi, cselekedetei és sorsa minden egyes embernek életeszményei szerint *más-más egyéni szint kaphat* ugyan, de *lényegében egyformán* érvényesül. Szeretnie nemcsak a rokonnak lehet és kell, hanem a maga módj an az idegennek is; hivatását betöltenie nemcsak az egyik vagy másik embernek lehet és kell, hanem mindenkinek. Aki pedig saját igazi érdeke vagy embertársainak igazi érdeke ellen tesz, vagy mulaszt, az eszményi embert csúfolja meg és feszíti keresztre, hol öntudatosan, hol öntudaton kívül.

Az életnek ura azonban nem hagyja holtan az ember fiát. Feltámasztja őt halottaiból. Magához veszi a mennybe.

És arcának képe elváltozik és ruházata fehér lesz és fényben sugárzó.

És megjelenik a törvény embere, Mózes, a próféták embere, Illés. Megjelenik a bölcelet embere, Platón; a természettudomány embere, Arisztotelész;

az államtudomány embere, Szolón; az írásművészetek embere, Szofoklész és az emberi művelődés többi képviselője, százan és százan és szólnak az ő haláláról.

És Péterre és a vele levőkre álom nehezedik.

Felébredvén pedig látják az ő dicsőségét és mindazokat, akik körülötte állanak.

És mondja Péter Jézusnak: Mester, jó nekünk itt lenni.

S amint ezeket mondja, felhő száll le és beárnyékozza őket.

És szózat hallatszik a felhőből: „Ez az én igen kedves fiam, őt hallgassátok!”

Márk 9,1—12. — Máté 17, 1—13. — Luk. 9, 28—39.

Mennyire jutottunk elmélkedésünkben?

Mínhogy iskolai neveltetésünk alapján beszélünk a názáreti Jézusról, felvetettük a kérdést: mi a názáreti Jézusnak történelmi igazsága?

Erre nem azt feleltük, hogy a názáreti Jézusnak nincsen történelmi igazsága, hanem csak azt, hogy történelmi igazságát *mi nem ismerjük*. Ennélfogva szigorú tudományossággal azt is felelhetnők ugyan, hogy történelmi igazsága nincsen, mert a *nem ismert* igazság a tudományban nem szerepelhet, tehát olyan, mint amely nincsen. Mivel azonban némelyek bizonyítékokra hivatkoznak a názáreti Jézus történelmi igazsága mellett, csak azt jelentjük ki, hogy ezek a bizonyítékok a mai napig erőtleneknek bizonyultak.

És még egy megjegyzést. A tudományos szabály az, hogy ha valamely állítás merül fel, nem annak kell cáfolnia, aki az állítást hallja, hanem annak kell bizonyítania, aki az állítást mondja és magáévá teszi.

A názáreti Jézus történelmi igazságát tehát nem cáfoljuk, hanem csak a mellette szóló bizonyítékokat vizsgáljuk és vitatjuk. Minket a mai napig nem győztek meg.

Felvetettük tehát a második kérdést: mi a názáreti Jézusnak művészi igazsága?

Erre pedig azt feleljük, hogy a názáreti Jézusnak művészi igazsága: az evangéliumi Jézus. Más szóval: az a személy, akiről a mi négy evangéliumunknak megíratását megelőző időkben nemcsak sok szó is eshetett, de irodalmi művek is jelenhettek meg (Luk. 1, 1—4.), s akiről Pál apostol levelei és a mi négy evangéliumunk már csak vagy töredékeket, vagy meglehetősen átdolgozott szépirodalmi emlékeket őrzött meg.

Mint minden tudományos és művészi irodalmi művet, azonképen az evangéliumi Jézus alakját és a köréje csoportosuló igéket és történeteket is az emberiségbe beleoltott eszményi törekvés teremtette meg, amit úgy is mondhatunk, hogy az istenség lelke sugallta. Isten művei a torz művek is, de csak másodsorban, alárendelt céllal; az ő művei elsősorban azok, amelyek a tökéletesség jellegét viselik magukon.

Az evangéliumokat csak mint szépirodalmi műveket méltathatjuk s ezt kétféle szemszögből tehet-

jük. Az egyik az irodalmi sikernek, a másik a belső értéknek szemszöge.

Az evangéliumoknak irodalmi sikere egyedülálló, páratlan.

Az emberiség 950 milliányi nem krisztusvalló tömegével szemben áll 620 millió ember, aki magát kereszténynek nevezi s ezek közül a fele katolikusnak. Mindezeknek az evangéliumok úgynevezett szent könyveik. Ezért is 835 nyelven mintegy 500 millió példányban vannak elterjedve. Azt lehet tehát mondani, hogy a Földön majd minden harmadik embernek egy-egy újszövetségi könyv van a kezében.

Az emberiségbe oltott eszményi törekvésnek erejéből és az evangéliumok alapján majdnem kétezer év óta számtalan^ vallási társulat alakult, közöttük a legnépesebb és államszerűen megszervezettebb a római katolikus vallási egyesülés, amelyet egyháznak nevezünk.

Az emberiségbe oltott eszményi törekvésnek erejéből és az evangéliumok alapján fejlődött ki a római—vatikánvárosi pápának szellemi és anyagi hatalma, amelyet a vele egyesült érsekek, püspökök, plébánosok és hitoktatók útján gyakorol egészen a gyóntatószékig és a katolikus hittanórákig. Vele egyezségben alakult számtalan katolikus egyesülés, több politikai párt, legújabbán az *actio catholica*. Vele nem egyezségben, de ugyanegy eszmekörben alakult számtalan nem katolikus, vagy protestáns vallási társulat, s hirdetik és terjesztik az evangéliumok irodalmi sikerét.

Az emberiségbe oltott eszményi törekvésnek erejéből és az evangéliumok alapján épültek a történelemnek keresztény bazilikái, csúcsíves dómjai, plébániatemplomai, ázsiai, afrikai missziós kápolnái. Az evangéliumok alapján íródott megszámlálhatatlan sok könyv és teltek meg kolostori és állami könyvtárak. Az evangéliumok alapján készült halhatatlan mestereknek és kis falusi kántoroknak milliányi miséje, oratóriuma, templomi éneke. Az evangéliumok alapján gazdagodott a festőművészet, szobrászat, költészet, színészet rendkívül érdekes művekkel, és ha talán nem értékes, akkor is még a legszegényebb emberek lakásában is magasztos hivatást teljesítő alkotásokkal.

Az emberiségbe oltott eszményi törekvésnek erejéből és az evangéliumoknak ellentétes használatából indult meg két ezredévnél több történelmi eseménye: az eretnekharok, a zsinatok, a remeteségek, a szerzetalapítások, a képtisztelő és képromboló küzdelmek, a keresztes háborúk, a császárok és pápák harcai, a protestantizmus hódításai, a harmincéves háború, a jezsuiták ellenkezése, a francia forradalom irtásai, a természettudományos bölcsélet irodalma, a nemzeti törekvések ellenhatása, a kommunizmus embertelenségei, a mai társadalmi szervezkedések zöme.

Hol van szépirodalmi mű, amelynek hasonló sikerei volnának? A kínai vagy hindu irodalom remekei nem vehetik fel a versenyt az evangéliumokkal.

Igen ám, mondja valaki, de ez csak úgy történ-

hetett, hogy az evangéliumokat nem szépirodalmi, hanem történelmi műveknek tartották és tartalmukat szórul-szóra elhitték.

Igaz. És épen ez az evangéliumoknak legnagyobb irodalmi sikere!

De erről aztán mi a véleményünk?

Az istenvallóé: a feltétlenül szükséges lénynek végtelenül bölcs intézkedése.

Az istentagadóé: a szeszélyes "Véletlennek nagyméretű színjátéka.

A sötétben látóé: uralomravágyó, ravasz papok családja és jóhiszemű, jámbor birkanépek becsapódása.

A derűsen látóé: amilyen áldásos a természettudományos és bölcséleti felfogásra képtelen gyermekeknek különféle megnyugtatósa az ember származása felől, épen olyan áldásos a természettudományos és bölcséleti felfogásra képtelen néptömegeknek irányítása hasonlatokkal és jelképeknek szórul-szóra való elhitéseivel.

Az evangéliumok pedig erre a célra szerfelett alkalmasaknak bizonyultak belső értéküknél fogva, amely belső értékben osztoznak mind irodalmi tökéletlenségük, mind pedig irodalmi tökéletességeik.

Az evangéliumok korát környező görög és latin irodalmi remeknek messze felülmúlják a bibliai újszövetségi könyveket mind nyelvre, mind világosságra, mind művészi formára nézve. De ki ismerkedett meg velük? Alig néhány ember. A tömegek nem vettek tudomást sem a görög tragédiaírókról, sem a latin verselőkről; a bölcsélet pedig csak néhány ki-

választottnak lelki tápláléka régente is és manapság is. Az újszövetségi könyvek, és főleg az evangéliumok mesteri ügyefogyottságukkal és izgató titkozatosságukkal tudósokat és tudatlanokat egyaránt bűvös körükbe vontak.

Tökéletlenségeiket annak tulajdonították, hogy egyszerű halászberek mondták őket tollba. Nagyszerűségeiket pedig abból magyarázták, hogy a szent Lélek sugallta őket. Az igazság szerint pedig azok teljesen a feltétlenül szükséges lénynek művei ugyan, de különböző tehetségű kigondolok és írómesterek útján. Sohasem tudjuk meg, kik rejlenek egy Pál apostolnak, Márknak, Máténak, Lukácsnak és Jánosnak neve mögött! De hogy ezek között voltak bölcselők, erkölcstanítók, írásmagyarázók, nevelők, történetírók, elbeszélő költők és rejtvényyszerkesztők, igazolják János evangéliuma, a rómaiakhoz írt levél, a zsidókhoz írt levél, az efezusiakhoz írt levél, az Apostolok cselekedetei, a három első evangélium és a Titkos jelenések könyve.

Akik pedig lelkesednek a tekintélyen alapuló államszervezetekért, azok az evangéliumban találják azoknak legeszményibb alkotó elveit: az Isten kegyelméből való uralmat, a tévedéstől mentes tanítást és erkölcsi vezetést és a felebaráti szeretetnek lelkületét. Máté 16, 18, 19. — Luk. 22, 31—32. — Ján. 13, 1—17. 21, 15—17.

Sok-sok olyan jó tulajdonságuk és áldásos hatásuk van az evangéliumoknak, amelyek enyhítik annak a gyermeki csalódásnak keserűségét, hogy bár szépirodalmi művek, ezerén és ezerén történelmi mű-

veknak vették őket. De leginkább átsegít minket a művészi képek világából a tisztánlátás állapotába annak az örökértékű tartalomnak kifejtése, amely a názáreti Jézusnak úgynevezett bölceleti igazsága.

III.

Véssük jól emlékezetünkbe! A történelmi igazság a mi gondolatunknak egyezése a valósággal.

A művészi igazság az alkotott valóságnak egyezése az alkotónak gondolatával, tervével.

Mi a bölceleti igazság? Legegyszerűbben azt mondhatjuk, hogy a valóságtól elvont állítmánynak egyezése a valóságtól elvont alannal. Ez így nagyon száraz beszéd, de rendkívüli fontosságát bárki is belátja, ha csak kissé követi is fejtegetésünket.

Kapok négy szép piros almát. Kimondhatom tehát, hogy négy szép piros almám van. Sem több, sem kevesebb. Ez a történelmi igazság. Előveszek vásznat, festéket, ecsetet, és lefestek kedvem szerint három szép piros almát. Sikerült. A képen rajta van, amit festeni akartam, s ez a művészi igazság. A négy almából csinállok két egyenlő csoportot és megállapítom, hogy kétszer két alma épen négy alma. Együk meg a négy almát, s nézzük meg, mi történik az igazságokkal. Először is nem igazsággá változik az, hogy négy almám van. Minthogy a négy alma elpusztult, ezt jelezni kell a multidő t betűjével s azt kell mondanom: négy szép piros almám *volt*. Az a négy alma most már sehol a világon nincsen. Csak

a hatásuk van énbennem. A festményen azonban megmarad háromnak a képe, színe, alakja, többé-kevésbé jó utánpótlásban. S ameddig a festett vászon megmarad s van ember, aki a képet nézi, fennmarad a három almának művészi igazsága. Ha azonban a négy almából mintegy elvontuk azt a számbölcsebeti igazságot, hogy kétszer két alma négy alma, nemcsak megehetjük az almát, de el is felejtethetjük még az ízet is, mégis megmarad az az örök igazságunk, hogy kétszer kettő (négy, Nemcsak azért örök ez az igazság, mert míg ember él e Földön, az egyszerű mindig biztos *irányítója* marad, hanem azért is, mert úgy érezzük, hogy ez az igazság még az embertől is független s olyan megdönthetetlen, mint a feltétlenül szükséges lény, vagyis maga az Isten.

Így van ez mindazokkal az igazságokkal, amelyeknél az állítmány benn van az alanyban s azért *analitikus* igazságok; és mindazokkal a *szintetikus* igazságokkal is, amelyeknél az állítmány törvényszerűen együttjár az alannyal. Amazokra példa: Minden okozatnak megvan a maga oka. Emezekre példa: A farkascseresznye méreg. Viszont nem örök érvényességű ez: A cseresznye piros gyümölcs. Mert van fehér és fekete cseresznye is. Egyébként azonban minden mondatból ki lehet vonni bizonyos örök érvényességet, mert minden mondatnak igazsága az azonosság elvén alapszik, a—a. A (most látott piros) cseresznye piros gyümölcs; ez a cseresznye piros.

Alkalmazzuk most ezt az ismeretünket a názáreti Jézusra.

Mint minden valóságnak, azonképen a történelmi Jézusnak is csak annyiban van jelentősége a jelenségek és történések sorozatában, amennyiben hatásai vannak benne. A természettudósok ma már nem materialisták, hanem dinamisták. Minthogy senki sem tudja, mi az anyag, azért senki sem tartja rendkívül fontosnak azt, hogy valami van-e vagy nincsen; hanem csak azt, van-e ereje, működik-e, hatást gyakorol-e, és mely jelenségek és történések tulajdoníthatók az ő hatásának. Ha lehetnének hatások a nélkül, hogy az okok valóban legyenek, *a hatások birtokában az okokról bátran le is lehetne mondani*. Ha az emberek dolgoznának a nélkül is, hogy pénzt kapjanak, a pénz használatát egész, nyugodtan meg lehetne szüntetni. Ha a dolgok léte túlságosan fontos volna, nem tartana olyan borzasztóan rövid ideig! Micsoda egy embernek 80—100 éves kora az emberiség milliós korához képest?! És micsoda az egy fényévhez képest?!

Hogy az evangéliumi Jézus a történelmi Jézusnak hatása-e, vagy pedig *első fogalmazvány*, érdekes tudományos kérdés ugyan, de a hozzája fűződő gondolati tartalomra nincsen döntő befolyással. A fődolog az, hogy Jézus az emberiség történetére úgy hatott, ahogyan az evangéliumok útján közölt szavaival, cselekedeteivel és életének sorsával valóban hatott. És ezekkel sem úgy, ahogyan azok egyedi színezetűek, ideiglenes jellegűek; hanem úgy, ahogyan azok *egyetemes érvényűek és örök tartalmúak*.

Az evangéliumi Jézus művészi igazsága megkapó és vonzó; tartós hatást azonban csak az evangéliumi Jézus bölcséleti igazságától kaptunk, és jelenleg is kapunk, és a jövőben is várhatunk.

A názáreti Jézusnak bölcséleti igazságát két vonalon találjuk meg. Az egyik a tárgyilagosság vonala, a másik az alanyiség vonala. A *tárgyilagosság* vonalán Jézus a megszemélyesített eszményi ember, aki az evangéliumi társadalomban való emberi életet vállal; bűn nélkül élő, kiváló ember, s a társadalom az eszményi ember védelmére, sőt kinevelésére hivatott saját intézményei útján, vagyis az egyház és az állam útján, mégis ártatlanul halálra ítéli és keresztre feszíti. Az *alanyiség* vonalán Jézus kinek-kinek ember-eszménye, amelyet a bűnöző megsért, halálra ítél, megöl, de megrendülvén saját nagy kárától, feltámadni lát, elismer, újra magáévá tesz, és ezáltal megtér.

A tárgyilagos azaz megírt evangélium az alanyi azaz lélektani evangéliumnak hatóoka, felidézője, jelképe, megelőző hasonlata, szépirodalmi mintája.

A bölcséleti igazság, amelyet a megírt evangéliumból kiolvasunk, Jézus példájától elvonunk, ez: Csakis az eszményi ember követése útján találjuk meg egyéni és társadalmi üdvösségünket.

Mi *van* a jelen pillanatban?

Régebben azt mondták, csak az anyag. Most azt mondják, csak a hatások. Azt is lehet mondani, csak az, amit a vegytan ki tud mutatni. A vegytan az alaptudomány. Mindent erre kell felépíteni.

Helyes. Csak az a kérdés, mi mindennel foglalkozik a vegytan. Ha nemcsak azzal foglalkozik, *ami* mozog, hanem a mozgással, a mozgás irányával, a mozgásirányok összetételével is; szóval, ha a vegytan egyetlenegy tudománnyá szélesedik ki annyira, hogy végül az Isten eszméjét, a haza, a jog, a kötelesség, az eszményi ember fogalmát is levezeti és kifejti, és így valójában vegytanból „a tudománnyá” változik: akkor a vegytani, *természettudományos és bölcséleti felfogás* helyes és elfogadható. Sőt el is kell fogadni, ha fenntartjuk azt a meggyőződést, hogy ismereteinknek egyetlen forrása a tapasztalat. Vagy mint Arisztotelész mondja: semmi sincs az értelmünkben, ami előbb nem volt az érzéklésünkben.

Honnan vesszük az *eszményi ember* fogalmát?

A való ember irányzatainak megfigyeléséből.

Ez a fogalom annyira nem új, hogy inkább azt kell mondanunk, hogy olyan régi, mint maga a való ember.

Az éhes ember mindig tudta, hogy jól akar lakni. A beteg ember meg akart gyógyulni. A szegény szeretett volna meggazdagodni. A magányos pedig társulni kívánt.

Még a külső alakra nézve is észrevették az emberek, mi a természetnek irányzata, és hol tér el maga a természet a saját alapirányzatától. A kopasz fej, a foghíjas száj, a süket fül, a hályogos szem, a púpos hát, a szertelen kövérség vagy soványság s végül az aggkori törődöttség és az előbb vagy

utóbb bekövetkező halál mindenestre letérések a természetnek attól az alapirányzatától, amelyet szinte belénk oltva találunk.

Amint egészen biztosan meg tudjuk állapítani, hogy a kőso szabályos kockában kristályosodnék, ha valami mellékes körülmények a kockát meg nem csonkítanák: azonképen biztosan meg tudjuk mutatni, hogy az ember testalkata és tehetségei milyen irányt és formát vennének, ha az egyedi körülmények ezt a célzatosságot meg nem zavarnák és ki-fejlesztését lehetetlenné nem tennék.

Óriási különbség van azonban a kőso és az, ember között. A kősonak egyetlen egy határozott kristályformája van: a kocka, Az embernek összes egyéni irányzatai azonban nem foglalhatók össze mértani alakban, hanem csak ezzel a *szóval*: az eszményi ember. Minden ember kristály ugyan, de minél fejlettebb az ember, annál egyénibb formában kristályosodik, és legfeljebb csak az egy petéből származó ikrek kristályosodnak úgyszólván teljesen azonos, formában.

Van egészségügyi eszményi ember.

Van művészetügyi eszményi ember.

Van erkölcsügyi eszményi ember. S ez a legfontosabb.

Az erkölcs ott kezdődik, ahol a felismerés és a felismerésen alapuló akarás.

A csecsemő tejet szopik s ösztönösen érzi, hogy az neki használ, hogy az neki fizikailag jó.

A gondolkozni kezdő gyermek észreveszi, hogy a tej ízlik neki, vagy megtanítják rá, hogy a tej egészséges táplálék. Nemcsak érzékileg kívánja, hanem *értelemszerűen akarja* is a tejet. Ez az akarata erkölcsös.

Vannak emberek, akik undorodnak a tejtől, de értelmük meggyőződött róla, hogy a tejivás hasznos nekik. Vagy legyőzik undorukat, vagy félrevezetik. Kávéval vagy kakaóval ízesítik a tejjüket és megisszák. Ez nemcsak erkölcsös cselekedet, hanem ha többször gyakorolják, sőt megszokják, s mindig bizonyos ellenállást is győznek le, — virtus; erény.

Az orvosságoknak egy része is olyan, hogy idegzetünk azt érezteti velünk, hogy utálatosak, tanult értelmünk pedig azt mondja róluk, hogy hasznosak. És kénytelen-kelletlen — bevesszük.

De megfordítva is előfordul. Érzékeinknek kellemes, tapasztalt értelmünk szerint pedig mérges. Ilyen az alkohol, a nikotin, a morfium, a kokain. Talán úgy magyarázhatjuk veszedelmünket, hogy *az élő szervezetben megveti lábát az ellenséges anyag*, — sok esetben az ellenséges mikrobának élő szervezete, — és nemcsak megbolygatja az alkotórészeknek együttműködését, hanem ezeknek egy részét a saját szolgálatába hajtja és a megtámadott élő szervezetnek lerontására irányítja. Akárcsak az ostromlott várba titokban behatoló és a védő seregnek egy részét megvesztegető 'ellenség.

Az élő szervezetnek legnagyobb veszélye, ha be-

lefészkelet magát az *öngyilkosság* gondolata, vágya és elhatározása.

Ilyenkor az élő szervezetben mintegy két párt támad. Az egyiket nevezhetjük az egészség és élet pártjának, a másikat a betegség és halál pártjának.

Ha az értelem az élet pártjának élére áll, az öngyilkosság gondolatát és vágyát legyűrheti s ennél fogva erre az önrontó elhatározásra nem kerül sor. S itt meg lehet jegyeznünk, hogy akármilyen mondatot, jelszót vagy elméletet helyesnek tarthatunk, — még a nemigazakat is, — ha azokat az értelem a betegség és halál pártjának legyőzésére fordíthatja.

Megesik azonban, hogy az értelem elfogadja a betegség és halál pártjának jelszavait, szólamait és tanait, elfogadja magának a pártnak vezetését, s az egészség és élet pártjával harcra kelve, egy úgynevezett „kétségbeesett pillanatban” elhatározza és végrehajtja az öngyilkosságot. A halál pártjának jelszavai rendszeren: a becsület, a szégyen, a nyomor vagy fájdalom elviselhetetlensége, az élet értéktelensége, a szerelemnek kizárólagossága, az idegeknek összeomlása.

Az értelem az *adott egyedi körülmények között* tarthatatlannak minősíti az egészség és élet pártjának, tehát az összes együttműködő sejteknek és szerveknek álláspontját s *egyedül jónak találja* az egyéni élő szervezetnek lerontását.

Vájjon lehet-e ennek az értelemnek indító okait „megcáfolni”?

Lehet-e „kimutatni”, hogy az öngyilkosságra in-

dító okoknak csak úgy van erejük, ha *előbb az életet értékesnek tartjuk*; — például a „becsület” csak annak fontos, aki az életet becsüli; vagy el kell-e fogadnunk azt az okoskodást, hogy *az életet viszont csak úgy becsülhetjük*, ha egyes tényezői kedvesek, és bizonyos számú kedvezőtlen tényező mellett maga az élet számunkra értéktelenné válik! Így a becsület is egyik tényezője az életnek s nélküle nincs igazi élet, s ennél jobb a halál. Az élethez való ragaszkodásnak legyőzése ebben az esetben szintén — virtus, erény. Így találkoznak az ellentétek!

Mindenki láthatja, hogy ezen a téren szintén egy „első állítás”-sal kell kezdenünk: az élet jó dolog.

Állítsuk azt, hogy az embernek egyéni élete s annak minden lényeges alkotórésze és tényezője célszerű, kívánatos és jó, és ami az embernek egyéni élete körül nem célszerű, kívánatos és jó, az nem az emberi életnek lényeges alkotórésze és tényezője. Ami pedig az embernek egyéni élete körül célelles és megvetendő, az több a közömbösnél, az rossz.

Ez egy első állítás ugyan, de nem megokolatlan állítás.

Valóban úgy van, — s évezredek óta tapasztaltuk, — hogy én és számtalan más ember is ma táplálkozunk, hogy holnap tovább éljünk; ma dolgozunk, hogy a holnapit megkeressük; ma este szórakozunk, hogy holnap jókedvünk legyen; ma éjjelre lefekszünk és alszunk, hogy holnap pihentek legyünk; ma családot alapítunk, hogy holnapután

gyermekeink legyenek; tamlunk, hogy holnap többet tudjunk; ma élünk, hogy holnap több életünk legyen.

És nemcsak hogy ilyen okok, előrelátások, célok, cselekedetek és eredmények láncolatai vagyunk, hanem rendes körülmények között ezeket a láncolatokat kívánjuk, a sikereknek örülünk, az eredményeket élvezzük.

És amit ehhez a láncolathoz nem tartozónak találunk, az minket nem érdekel; és minden érdekel, amit ehhez a láncolathoz tartozónak ismerünk meg. *Nem* érdekelnek azok az égitestek és azok az emberek, akikhez semmi közünk; mivel pedig megtudtuk, hogy minden égitesthez és minden emberhez közünk van, azért az Összes égitestek és az összes emberek is érdekelnek minket.

Végül pedig az is tagadhatatlan, hogy egyes rendkívüli esetektől eltekintve én és számtalan más ember is irtózik az embervérnek ontásától, utálja és kerüli a fájdalmakat, borzad a nyomortól, undorodik az aljasságtól, szörnyülködik a tudatlanság, a féktelenség, a betegség, a zűrzavarok láttára, s rossznak tartja a halált és mindazt, ami feléje vezet.

Ilyennek találjuk az embert, még mielőtt bármi felett is gondolkoztunk volna. Az ember a maga természetete szerint az életnek műremeke.

Ha pedig valaki más oldalról meggyőződik róla, hogy az ember a feltétlenül szükséges lénynek, az Istennek alkotása, akkor azt is mondhatja, hogy *az embernek élete Istennek az ember természetete által kifejezett akarata.*

Igaz, hogy halál is van és sok-sok tényező, amely feléje vezet, s amelyek nem volnának, ha a feltétlenül szükséges lény, az Isten nem akarná. De ez *nem a mi dolgunk*. Ez nem az ember természete által kifejezett isteni akarat.

A halál és az ő csatlócai elérnek minket a természeti történések során. Ez akkor fizikai szerencsétlenség, baj, sorscsapás, vagy Isten „látogatása”.

A halált és azt, ami feléje vezet, akarni, tudva és akarva előidézni, valósággal szörnyűség. A természetszerű emberi gondolkozással ellenkező jelenség. Az emberi természetben megnyilatkozó isteni akarral szembehelyezkedő emberi cselekedet.

Nem látszik megoldhatatlan feladatnak, hogy valaki összeírja mindazokat a dolgokat, amelyeket kívánatosaknak és jóknak tart, s a végén azt írja fel: *ez az élet útja*. S a végén az eszményi menny.

Hasonlóképen leírhatná mindazokat a dolgokat, amelyeket kártékonyaknak és rosszaknak ítél, s a végén azt írhatná fel: *ez a halál útja*. S a végén a pokol.

Az élet útja és a halál útja igen kedvelt két fogalom volt az evangéliumi korszak zsidó irodalmában. Róm. 1, 28—32. Az első keresztény katekizmusba is felvették, amely talán már Kr. u. 70-ben íródott s „a tizenkét apostol tanítása” volt a neve, röviden: Didacbé. Bryennios fedezte fel 1875-ben s 1883-ban adták ki először.

Úgy is látszik lehetségesnek, hogy az életnek útja helyett azt mondjuk: *az eszményi embernek*

útja, s megkíséreljük, nem lehetne-e ilyen eszményi emberi életet lerajzolni, körülírni, mintaképpül magunk elé állítani.

Nem. — Egyiket se kíséreljük meg! Vállalkozásunk okvetlenül dugába dől. Eddig még sohasem sikerült.

Egyes vonásokat le lehet írni. Különböző regényekben különböző nemes emberi tulajdonságokat ki lehet emelni. De minden egyes emberre alkalmazható mintaembert nem lehet szemünk elé állítani. Faludi leivá&fiak ilyen nemű törekvései a magyar 'irodalomban unalmasak. Illemtanokat is lehet szerkeszteni, „tükroket” is lehet készíteni, de óvakodni kell attól, hogy azokat feltétlen formáknak használjuk, mert akkor az emberekből fabábukat alkotunk és az életet megmerevítjük, — ami különben sem lehet tartós.

Legjobb, ha az „élet útja” és az „eszményi ember” fogalmát *nem túlságosan részletezzük*, hanem főleg mint irányjelzőt tartjuk meg s feléjük állandóan törekszünk, vonzó erejüktől minden pillanatban lendületet veszünk.

*

Ne akarja senki az eszményi ember fogalmának hitelét azzal rontani, hogy azt mondja róla, új, bizonytalan és ingatag.

A szó használata ugyan majd divatos, majd nem divatos; de a szóval jelzett *fogalom* egykorú az emberiséggel. Hiszen az ember mindig törekedett arra, amit jónak és jobbnak tartott. Platón mindezt egybe-

foglalta a maga logikai idealizmusába. Egyébként a görögök kánonnak, a latinok regulának nevezték ugyanazt a fogalmat, amelyet most az „eszményi ember” kifejezéssel jelzünk.

Az is tagadhatatlan, hogy a gyakorlatban az, amit eszményi embernek mondunk, meglehetősen ingatag és bizonytalan. Ezzel azonban számolni kell.

Mindenki tudja, hogy ezeken a kifejezéseken: légy jó és tisztességes, szeresd felebarátodat, fő a becsület, töltsd be hivatásodat, teljesítsd kötelességedet, —, nem kell és nem is lehet változtatni. A gyakorlatban azonban döntő befolyása van annak, mit tart az ember jónak, tisztességesnek, szeretetnek, becsületnek, hivatásnak, kötelességnek. Erőszakos zsarnokok igen, de bölcselők még sohasem merték az egyéni felfogást figyelmen kívül hagyni. Ki lehetett mondani, hogy a törvénynek nem ismerése nem ment a büntetéstől, és a jóhiszeműség, a magát „nem-bűnös”-nek tartás ama benső ügyek közé tartozik, amelyek fölött a bíró nem ítélkezik. Ember-séges bíróság azonban figyelembe veszi azokat, s ha igazságot lát bennük, legalább is enyhíti a büntetést.

Ha az emberiség történelmén végigtekintünk, csakugyan azt találjuk, hogy nemcsak ellentétes, hanem ellentmondó vonásokat is foglaltak bele az eszményi emberbe. Volt idő, amelyben a többnejűség vagy többférjűség volt eszményi, ma pedig az egynejűség az; volt idő, amelyben az emberölés dicsőség volt, ma pedig legfeljebb kényszer parancsolta szükség, amin azonban kételkedni is lehet.

De azon nem lehet kételkedni, hogy szórványos eseteket kivéve általában egész biztosan tudjuk, mi most a jó, mi a nem jó; mi most az eszményi, mi a nem eszményi.

*

Az emberiségnek mindenekelőtt hosszas tapasztalás útján meg kellett és még ma is *meg kell állapítania*, mi felel meg az eszményi ember fogalmának, és mi ellenkezik vele. Tapasztalatait megállapító vagy kijelentő mondatokban fejezi ki.

A szerzett tapasztalatokat azután *irányító* szabályoknak fogadja el és parancsoló vagy tiltó mondatok alakjában fogalmazza meg.

A felnőtt és tapasztalt ember elsősorban önmagát irányítja. Műveltségének fokát az határozza meg, mennyire van módja rá, hogy önmagát irányíthassa. A teljesen tökéletes ember minden szükséges eszköznek birtokában van, hogy észszerű kívánságait teljesíthesse és semmiféle idegen egyénnek irányítására nem szorul. Ha azonban ezeket az eszközöket csak szervezett életközösségben találja meg, önként veti alá magát mások irányításának is.

A felnőtt és tapasztalt ember másodsorban irányítja gyermekeit, tanítványait, a munkaközösségben reá bízottakat.

A felnőtt és tapasztalt ember végül irányítja azokat, akiket legyőzött, meghódított, s akik felett uralmat gyakorol, akik uralmát elismerik, vagy elismerni kénytelenek.

Mennyi parancs! Mennyi tilalom! És mind a jó-

lét, a jobblét, a boldogság, az eszményi ember nevében és érdekében! Csupa részletecske, csupa sziporka; mint a Napnak tűzcsóvái, úgy szóródnak szét az emberiségben az eszményi embernek igazi és vélt sugarai, a nagy célnak aprócska kezdeményezései és megvalósításai! A parancs vagy tilalom a kezdeményezés, annak követése a megvalósulás.

*

Az eszményi emberi élet szabályai szerint rendezett életmódot nevezük *erkölcsnek*. Tehát nemcsak a rendezett nemi élet az erkölcsös élet, hanem a rendezett magán-, családi, polgári, társadalmi élet is. A politika is vagy erkölcsös, vagy erkölcstelen.

Egy-egy cselekedet, amely az eszményi emberi élet szabályainak *valóban* és *tudatosan* megfelel, erkölcsös cselekedet. Ha valóban és tudatosan nem felel meg, bűnös cselekedet.

Egy-egy cselekedet, amely az eszményi emberi élet szabályainak *valóban* megfelel, de tudat szerint — tévedésből — nem felel meg, — bűnös; bár alapjában erkölcsös.

Egy-egy cselekedet, amely az eszményi emberi élet szabályainak *valóban* nem felel meg, de tudat szerint — jóhiszeműségből — megfelel, — erkölcsös; bár alapjában bűnös. A haladás és művelődés érdekében erre kell a legtöbb figyelmet fordítani!

Ha egy-egy cselekedetet összevetünk az eszményi emberi élet szabályával, — lelkiismeretesek vagyunk.

Ha ezt a cselekedet *előtt* tesszük, megelőző, ha a

cselekedet *után* tesszük, utólagos lelkiismeretünk van. *A cselekedetnek erkölcsi értékét természetesen a megelőző lelkiismeret szerint kell mérnünk.* A jövőre azonban mindig igen tanulságos az utólagos lelkiismeret is. Ez az úgynevezett *értelmi* lelkiismeret.

Az értelmi lelkiismerettől megkülönböztetjük az *érzelmi* lelkiismeretet. Ez valósággal az idegeknek lelkiismerete.

Vannak cselekedetek, amelyek elkövetésük után rövidebb vagy hosszabb időre megzavarják, sőt fel is dűlják idegzetünket. Haragunkban valakit megsebezünk, esetleg meg is öltünk. A vérnek látása azonnal kijózanít, menekülésre sarkall, remegésbe hozza egész testünket. Azonnal látjuk, hogy túllőtünk a célon. A harag elragadott minket.

Rendkívüli idegzavarokkal jár a nemi élet is,, különösen fiatal korban. Az első szerelem, az első csók, az első ölekezés még szabályszerű formájában is nyugtalanságot kelt benső életünkben. Utána világosabban kezdünk látni. Nem volt-e szervezetre ártalmas? Nem volt-e társadalmi helyzetünkre nézve káros? Milyen kell az izgalmas és élvezetes életnyilvánulásokat napirendjeinkbe foglalnunk a nélkül, hogy bármi hátrányukat kelljen is elszednünk? Az utólagos érzelmi lelkiismeretet követi az utólagos értelmi lelkiismeret, s ez ismét neveli a következő előzetes lelkiismeretet.

*

Az ember nem volna ember, ha kezdettől fogva nem legfőképpen *a nemi kérdések* érdekelnék. Hiszen

az ember vagy férfi, vagy nő. Kétlaki növény. Ez a legegység adottság.

Most már tudjuk, — mert a Föld rétegei világosan megmondják, — hogy évezredekre nyúltak az őskori tüzek és vizek korszakai, az alacsonyrendű élőlények, óriási élőlények virágkorai, a jégkorszakok, majmokhoz hasonló ősemberek, kő-, réz-, bronzkorszakok idei, míg végre elérkezett az írástudásnak kora és kezdetét vette a költészet és a történelem.

Az elmélkedő bölcsélet azonban régen is, meg ma is csak azt mondhatja, hogy minden ideiglenesség és esetlegesség csakis az örök és feltétlen szükségességből származhatik, vagyis gyermeki nyelven szólva: a világot az Isten teremtette.

A férfit és a nőt is az Isten teremtette. A szellemet is. A gyermeket is. Sőt azokat a feltételeket is, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a gyermek megszülessék.

Mindezt igen szép keretes elbeszélésben elmondja a Mózes első könyve első és második fejezetének szerzője.

Egy kérdés azonban már neki is szegyet ütött a fejébe.

Ha Isten rendelte és észszerű dolog, hogy az emberek szaporodjanak, és ha Isten rendelte és észszerű dolog minden, ami az emberi nem szaporodásának elengedhetetlen természetes feltétele, miért van az mégis, hogy az ember a saját teste miatt embertársa — sőt néha önmaga — előtt is szegyenkezik, és miért van az, hogy különösen a megtermé-

kenyítés cselekményeit szégyenli, amelyeket egyetlen állat sem szégyenei?

És az író igen szellemesen oldja meg a kérdést. Azért van az, mert az ember *nem ártatlan, gyermeki lélekkel nézi* a természeti szükségleteket, hanem előzetesen már megtanulta a vétkezést és a sanda nézést.

És mi lehetett az a bűn, amelyet az ember még a nemi életnek megkezdése előtt elkövethetett? Semmi más, mint valami bűn az étkezés körül. Ezt a feleletet elbeszéléssé szélesíti a Mózes első könyvének harmadik fejezete: *a paradicsomi jelenet*. Ádám és Éva a tiltott gyümölcs — de nem ám alma! — élvezése után veszik észre, hogy mezítelenek. Ezzel a kérdés költői módon meg van oldva, és ennek a megoldásnak élet- és lélektani alapja is van.

Csakhogy a legtöbb író nem elégszik meg *egy* sikerrel. Még ha csak neki magának tetszik is valamely ötlet, azt rendszeren ki akarja élvezni, azt kiterjeszti, bővíti úgy, hogy sokszor eltér a főtárgytól és melléktárgyak között kezd bolyongani, ahol néha el is vész, így történik a paradicsomi jelenet után is. Az író új kérdéseket vet fel. Kik szerepeltek a tilalom áthágásánál? Milyen sors jutott nekik osztályrészül? S a legnagyobb kár, hogy az író nem hagyott reánk valami külön magyarázatot, amellyel újabb és újabb ötleteit megokolta volna. Miért tulajdonít oly nagy következményeket egy egyszerű gyümölcssevésnek? Miért kell a kígyónak ezentúl csúszó-mászónak lennie és a föld porát ennie? Hát azelőtt talán lába volt? Hát azután valóban földdel

táplálkozik? És a nő talán fájdalom nélkül szülte volna gyermekeit? És miért kellett az embereket kiűzni a paradicsomból, a gyönyörök kertjéből? És mit jelent az, hogy előbb ettek a jó és gonosz tudásának fájáról, s ezzel vétkeztek, azután eltiltották őket a halhatatlanságot biztosító életfától, s ezzel bűnhődtek? Ezek a jelképezések bizonyára valami elméletet takarnak, — szépet és igazat, vagy túlságosan mesterkélttet, ki tudja, — de az írónak magyarázata nélkül minden kísérlet annak megfejtésére csakis önkényes lehet.

A jó és gonosz tudása más szóval *mindentudás*. Aki ember mindent tud, vétkezik, mert a vétket is tudja, Aki vétkezik, elvben a halált vonja magára, mert a vétek azért vétek, mert halálra vezet. Aki a halálra vezető úton van, kívül van a tökéletes boldogságnak kertjén, mert a halál tudata ürm-csepp a boldogságban. A mindentudást megelőző boldogság azonban csak érzéki és érzelmi boldogság; olyan, mint az egészséges gyermekeké. A betegség és fájdalom azonnal megszakítja.

Talán ezeket a gondolatokat lehetne a paradicsomi jelenetből kiolvasni.

A rómaiakhoz írt levélnek szerzőjét az 5. fejezetben más mozzanatok ragadták meg. Neki az tűnt fel, hogy *egy* emberből — talán az egyénből — fakad a rossz, és hasonlóképen *egy* emberből — szintén az egyénből — fakad a jó. Ez érthető volna. Sajnos azonban, hogy fejtegetéseihez szintén nem fűzött magyarázatokat.

Egy ember által jött be a világba a bűn és a

bűn által a halál — sa halál átment minden emberre, *mert mindenki vétkezett.* (Hogyan vétkezett? Vétek nélkül nem haltak volna meg?) — A halál uralkodott Mózesig azokon is, *akik nem vétkeztek* hasonló törvényszegéssel, mint Ádám, aki előképe az eljövendőnek. — Sok (?) ember meghalt az egynek bűnbeesése következtében. — Az *egy* miatt való ítélet a kárhozatra visz. — A halál uralomra jutott az *egy* által az egynek bűnbeesése miatt. — Sok ember megtépetett bűnösnek *egy* ember engedetlensége által.”

Ezek Pál apostolnak állításai, de senki sem mondhatja, hogy világosak és érthetők. Ilyen meg nem okolt szöveg fölött tanult ember ma már nem igen merne vitázni. Az V. század elején mertek. Szent Ágoston hippói püspök és Pelagius brit szer¹zetes. S érdekes, hogy a ködös Britannia fiát derűs természetlátás jellemzi, ő az újszülött gyermeket nem tartja bűnösnek, s a halált sem nézi büntetésnek. A napfényes Afrikának püspöke pedig, aki tíz évig manichaeus is volt, vagyis hitt az örök jóban és az örök rosszban, a gyermeket bűnben fogantatottnak hirdeti s az egész emberiséget Ádám miatt a kárhozatba rohanónak. Száz évi harc után Ágoston eszméi győztek s Pelagius és társa, Coelestius tanát elvetették. De csak elvetették; nemcsak nem cáfolták meg, hanem még a saját tanukat sem állították szembe. Ezt elvégezte az Iskola, a római pápa köré sereglett szövegmagyarázók és bölcselkedők kara.

Mindenekelőtt megállapították, hogy az ember-

nek természetes célja, az *emberi boldogság*, fölött van egy más célja is. Az, hogy *isteni boldogságban legyen része*. Ezt az Isten rendkívüli szeretetből milosztból, tüzte eléje. Eme cél felé utat is nyitott és eszközöket is adott. Az út: a cél felé való beállítottág és megszenteltség. Ez az úgynevezett megszentelő malaszt. Az eszközök a segítő malasztok. A malasztokra hitbéli bizonyosságú, jézusi jogcíme-kül szolgálnak az úgynevezett szentségek. Mint-hogy mindezek természetfölötti cél felé vannak irányítva, azért szintén természetfölötti útnak és eszközöknek nevezzük azokat, jóllehet nyilvánvalóan *a természetben vannak*, és egyáltalában nem mondhatók csodáknak.

Ha valaki azt kérdezi az Iskola tagjaitól, mi lehet az a természetfölötti isteni boldogság, mely felülmúlja a természetes emberi boldogságot, azt felelik, hogy „szem nem látta, fül nem hallotta”, de legjobban „Isten látása”-nak mondhatjuk. S ez azért természetfölötti, mert Istenen kívül senkinek sem jár, hanem *ajándék*.

Már most — folytatják az Iskola mesterei — Isten az emberiségnek ezt az ajándékot azzal a *feltétellel* adta, hogy az első emberek, Ádám és Éva, óvakodnak a viszonyaikhoz mért kis tilalomnak; megszegésétől. Ha megszegik, a megszentelő malasztot ők is, utódaik is elvesztik. A föltétel nem teljesült, tehát az első emberek is és minden magzatuk is kiestek a megszentelő malaszt állapotából, ami *egyértelmű* a bűnállapottal. Mégis nagy különbség van a kettő között. Ez a bűnállapot az első embe-

reknél készakaratos, minden magzatuknál pedig nem készakaratos, csak *örökölt*. Azért is Ádám utódainak velük született bűnállapotát eredeti bűnnek nevezik. Tagadhatatlan, hogy az Iskola mesterei a mőzesi paradicsomi jelenet és a rómaiakhoz írt levélnek 5. fejezete alapján igen szép elméletet építettek fel, amelynek az emberi művelődés történetében igen jelentős szerepe volt. Hiszen ehhez az elmélethez csatlakozott a *keresztelés* gyakorlata, amely felavatási szertartás a keresztyén műveltségi közösségnek iskoláiba, nevelő intézeteibe, és kapuja az „Isten városának”.

Igaz ugyan, hogy az eredeti bűn elnevezés nem szabatos, mert a bűnnek lényeges jegye a *szabad akarat elhatározás*, és ezt Ádám utódainál nem állapíthatjuk meg. Bárha a bűnállapotot Ádám akarta is, ez az akarat utódainak nem tulajdonítható. A művelődés folyamatát azonban ez a nem szabatos elnevezés is hathatósan indította, mert félelmet gerjesztett az Isten malasztjának elvesztése előtt.

Csak Jézust találták eredeti bűn nélkül valónak, mert nem Ádámtól származott atyai részen, hanem a Szent Lélektől fogantatott.

És Máriát találták szeplő nélkül fogantatottnak, mert bár atyától és anyától származott, Jézusra való tekintetből az eredeti bűnállapottól életének már első pillanata előtt mentesült.

És ha az V. században nem szent Ágoston, hanem Pelagius győzött volna, ma mindannyian azt vallanók, hogy *minden gyermek szeplő nélkül fo-*

gantatik, — még az is, aki házasságon kívül születik!

Ilyen tételnek elfogadása az V. századnak óriási erőfeszítésébe került volna!

És a mi századunknak?

Az Iskola eszmekörében vajjon mit tudunk mondani az emberiségnek és az embernek eredetéről természettudományos alapon?

Mindenekelőtt azt, hogy az emberiség körülbelül egy millió év óta van a Földön.

Az első emberek nagyon kezdetleges viszonyok között éltek: tűz, eszközök, ruha, lakás nélkül. Valószínűleg bundás testtel, fák lombjában rakott fészkekben, gyümölcszedelen, kusza családi viszonyok között. Nem voltak majmok, de hasonlítottak hozzájuk; nem származtak majmaktól, de előző őseik még a majmoknál is alsóbbrendű „emberek” voltak, talán lefelé egészen a sok-sok trillió amóba között élő emberamőbákig. Ilyenformán az emberiség olyan régi, mint az élet, s nem is egy emberamőbával, nem egy emberpárral, hanem a Földnek különHpző helyein fellépő sok-sok emberpárral kezdődik. De bátran jelképezhetjük őket Ádámmal, aki földből vétett, és Évával, az élők anyjával.

Ha akár az első embereket, akár bármely újszülött gyermeket összehasonlítunk az eszményi emberrel s így a *való embert* az *elgondolható tökéletes emberrel* viszonyba állítjuk, megkapó igazságokat állapíthatunk meg.

Először is azt, hogy az eszményi ember tulajdonképpen benne él minden való emberben és a neve: Törekvés.

Másodszor pedig azt, hogy minden való emberre szinte ólomsúlyként nehezedik a fáradtság, a kényelemszeretet, a tunyaság, a magaelhagyás, a kéjvágy, a betegség, a lemondás, a halál. Mindennek együttvéve ez a neve: Bomlás.

Minden ember már *első pillanatától kezdve* félig-meddig az élet és törekvés, félig-meddig a bomlás és halál útján áll s egész életének sora tulajdonképpen folytonos ingadozás a törekvés és a bomlás irányzatai között, majd tudattalanul, majd tudatosan. Az életnek küzdelme belső és külső ellenségei ellen, a törekvésnek ellenállása a bomlással szemben. A való ember majd az eszményi ember felé indul, majd elfordul tőle, s amikor ezt tudja teszi, vagy erkölcsös, vagy bűnös. Ha nem tudja teszi, szerencsés vagy szerencsétlen. *Az újszülött gyermek* tudattalanul áll a kezdeti szerencsének és szerencsétlenségnek kereszteződésén. Ez az ő szülői öröksége.

Egy cseppet sem hibázunk, ha azt mondjuk, hogy minden ember azzal az *eredeti bajjal* jön a világra, hogy *tudattalanul* az eszményi ember felé is van fordítva s ugyancsak az eszményi embertől el is van fordulva és első és legfőbb szükséglete az, hogy *tudatosan* az eszményi ember felé forduljon.

Ezzel az eredeti alapbajjal együttjár néhány más eredeti baj is, amelyeket az Iskola a következőképpen jelöl meg.

Az egyik eredeti baj az, hogy mindannyian *tudatlanul*, úgyszólván üres aggyal születünk. A felnőttek megtehetik azt, hogy minden tapasztalatukat és tudásukat könyvekben megírják s ezeket gyermekeikre örökbe hagyják; de a gyermekeket előbb mégis az elemi iskolába kell beíratni, hogy írni-olvasni tanuljanak.

A másik eredeti baj az, hogy mindannyian *neveletlenül*, úgyszólván kis vadállatokként születünk. Vannak ugyan szelídebb és féktelenebb természetek, de tulajdonképpen minden gyermek rászorul arra, hogy rendre, jó modorra, munkára, hasznos életmódra szoktassák. S hány felnőtt is szorulna ugyanerre!

A harmadik eredeti baj a *hajlamosság* különböző betegségekre. Kiszámíthatatlan el z el sok sérelem, amely az eszményi embert éri csak azért, mert az emberek gyomorbetegesek, idegesek, meszes erők, kiöregedettek.

A negyedik eredeti baj a *halál*. A legmagasztosabb törekvéseket letöri, a legszebb pályákat félbeszakítja, a reményeket letarolja, az élet vágyat meghazudtolja, a legédesebb örömeiket megkeseríti. Az eszményi embernek legnagyobb ellensége. Csak a tántoríthatatlan törekvés, az életnek kiolthatatlan szeretete győzheti le. Ha az egyénnek meg kell is halnia, de életben marad az ember, a nemzet, az Isten.

Mi okból vannak *eredeti bajaink*

Miért van bennünk a törekvéssel szemben a tu-

nyaság és a bomlás irányzata? Miért van a tudatlanság, fegyelmetlenség; miért van a betegség és a halál? Miért nincs csak igazság, szépség, jóság, boldogság?

Ezekkel a kérdésekkel mindig sokat bajlódott, az emberiség.

Úgy ahogy felelt is rájuk, de többnyire még nagyobb hínárba keveredett. Bölceletre van szükségünk, hogy a zűrzavarból kikecmeregjünk.

Nemde az emberek egymás közt sok *igaz* és sok *nemigaz* mondatot váltanak; sokról pedig csak gondolják, hogy igazak vagy nemigazak, s később kiül, hogy épen az ellenkezőjük *igaz* vagy *nemigaz*.

Ezek közé a mondatok közé az emberek belekeverték az Isten fogalmát s azt mondták, hogy ami *igaz*, — vagy amit *igaznak* gondoltak, — az az Istentől jön, ami pedig *nem igaz*, — vagy amit *nemigaznak* gondoltak, — s itt megállt az eszük; hamar rávágta, — az az örök Rossztól, az ördögtől, a romlott embertől származik. Sokszor azonban *igaznak* tartották azt, ami nekik tetszett, ami őket föllekesítette, ami pillanatnyilag megnyugtatta őket, vagy aminek hasznát látták.

Az egészbe nem kellett volna az Isten fogalmát belekeverni, és szem előtt kellett volna tartani, hogy az emberi *igaz* vagy *nemigaz* mondatoknak semmi más mértékük nincs, mint a *valóság*. A valóságot kell több oldalról kitapasztalnunk, hogy megállapítsuk, vajjon valamely mondatunk *igaz-e* vagy *nemigaz*. *Az igazságot tehát nem a tetszés és lelkesedés dönti el*; még kevésbé az, ha a nekünk tetsző

mondatok mellett azt jelentjük ki, hogy azok az Istentől vannak. Mert a nekünk nem tetsző, sőt a valósággal ellenkező mondatok is az Istentől vannak. Különben nem volnának!

Hasonlóképpen zűrzavarokat idéztek elő az emberek a *jóság* fogalma körül. Jegyzéket csináltak maguknak az összes kellemes és jó dolgokról, valamint az összes kellemetlen és rossz dolgokról s természetesen kimondották, hogy aki nekik jót tesz, az jó; s aki nekik rosszat tesz, az rossz. Arra már nem igen gondoltak, hogy a jóságnak is van saját mértéke s amikor az állatot megöljük, hogy húsát megegyük, az nekünk jó, az állatnak pedig rossz, *Az ember számára a jóság mértéke az eszményi ember.*

És ebbe a gondolkozásba is belekeverték az Isten fogalmát. Majd azt mondták, hogy a jó dolgok a barátságos istentől, a rossz dolgok az ellenséges istentől származnak; majd pedig azt, hogy a jó Isten csak akkor küldi ránk a rosszat, ha mi vagyunk rosszak s ő haragszik és igazságosságánál fogva minket büntetni kénytelen. Mintha bizony az ember is csak akkor ölné meg az állatokat, ha azokat büntetnie kell, és nem akkor, amikor a saját megokolt céljai kedvéért az állatoknak megölését szükségesnek találja.

Isten a jóság mértékéül *nekünk* az eszményi embert adta, de önmagát nem kötötte ehhez a mértékhez, *Isten jóságának mértéke*, — ha lehet ezt a szót használni, — *a saját bölcs akarata*, amely nem követi, hanem alkotja azt, ami jó.

Itt van tehát a magyarázata annak, miért mond-

ták az emberek, hogy eredeti bajaink valami eredeti bűnnek büntetései. Ez a Pál apostolnak tulajdonított római levélnek felfogása, Az evangéliumok azonban az eredeti bűnről semmit sem tudnak; még akkor sem, amikor Ádámról és Éváról szólnak, Márk 10, 2—9. Máté 19, 1—9. Sőt János külön figyelmeztet minket, hogy igenis vannak bajok, amelyek nem valami bűnnek büntetései, hanem eszközök egy jó célnak elérésére. (9, 1—5.)

*

Most egy tapodtat sem mehetünk tovább a nélkül, hogy tisztázzuk a *bűn és büntetés* fogalmát.

A bűn szóval összefoglalják az elgondolható összes *legnagyobb* rosszakat. Mert rossz ugyan a keserű is, a fájdalom, bűbánat, nyomor, betegség, halál is; de *mindennél rosszabb a rosszakarat*, a rossznak akarása, az eszményi ember ellen való tudatos és készakaratos cselekedetek. És ezek a bűnök; ezek az ember bűnei. Nem az állat bűnei és nem az Isten bűnei. Mert ha az állat megöli is az embert, azt nem „akarja”. Ha pedig az Isten öli meg az embert, azt akarja ugyan, de ő meg nem köteles az eszményi emberhez tartani magát.

Nem egészen szabatos beszéd az, ha valaki azt mondja, hogy a bűn az Isten akaratának megsértése. Hozzá kell tenni, hogy az „eszményi emberben „kifejezett” isteni akaratnak megsértése. Így tehát inkább emberbántás, mint istenbántás. Istent nem lehet serp. bántani, sem sérteni.

A bűnnek elmélete ezek szerint nem nehéz. De

a gyakorlat! Amikor egyes esetekben meg kell állapítani, csakugyan sérelem történik-e az eszményi emberen! Amikor a jogi felfogás megmásítja az erkölcsi felfogást! Amikor az erkölcsitanító azt mondja, tisztelni kell a jogokat, a jogalkotó pedig olyat mond, ami meghökkenti az erkölcsöt! Lássunk példákat!

Részeges apa éveken át vérig kínozza feleségét és gyermekeit. Türelme fogytán az asszony megöli férjét. Házastársnak meggyilkolása. Bűn.

Sziklaszoros fölé rendelnek egy gépfegyveres katonát. A sziklaszorosba bevonuló ellenséges ezredet golyózáporral fogadja. Nemcsak jog, vagyis elismert tehetés, hanem kötelesség, vagyis büntetéssel kikényszerített feladat. Sőt: vitézi erény.

Szerelmi gyönyör vágytól hajtva ölelkezik az ifjú s a lány. Senkinek sem mondták, sehol fel nem írták. Paráznaság. Bűn.

Anyagi érdekekből házaseletre szerződik az ifjú s a leány. Hivatali tanú és magántanúk előtt kijelentették, az anyakönyvbe is bejegyeztették. Elismerően teheték, tehát joguk volt rá, s erkölcsükben senki sem kételkedhetik. Erényesen élnek.

A közösség pénztárnoka rémitő szorultságában elvesz a közösség pénzéből ötszáz pengőt. Természetesen kölcsön. Néhány nap múlva visszateszi. De pénztárvizsgálat van, észreveszik. Sikkasztás. Bűn.

A közösség képviselői százezer pengőt bocsájtnak a vezető tisztviselőnek szabad rendelkezésére. Sohasem kell elszámolnia, utalványozási és „disz-

krécionális” joga van. Tehetését elismerik. Tettei erkölcsösek.

Vagyis az eszményi ember szempontjából is más dolog egyedül élni és más dolog másokkal együtt élni.

Akár egyedül él valaki, akár másokkal együtt, cselekedeteinek *első és közvetlen* erkölcsi mértéke *az eszményi emberről vallott egyéni felfogás* ugyan, de a másokkal együttélésnek feltételeit és így a közösségben élő eszményi ember vonásait a társult és szervezkedett emberek állapítják meg és törvényekben, szabályokban, rendeletekben, szerződési pontokban fejezik ki. Ennélfogva az egyén cselekedeteinek *második és közvetett* erkölcsi mértéke *az eszményi emberről vallott társadalmi felfogás*.

Jóllehet a társult és szervezkedett emberek sem csalhatatlanok, az egyénnek mégis azt a vélelmet kell elfogadnia, hogy *rendszerint* nem tévednek, vagy ha tévednek is, az egyén azért bizonyos fokig nyugodt lelkiismerettel követheti előírásaikat. Ezen a fokon túl, — amit az egyéni lelkiismeret határoz meg, — inkább kell engedelmeskedni az eszményi emberben egyénileg megnyilatkozó Istennek, mint a rossz törvényeket hozó embereknek. Ezen a fokon túl teremnek aztán az üldözöttek, a hősök és a vértanúk.

*

A bűn fogalma körül volna még egy-két megjegyeznivalónk.

Mínthogy *a bűn az elgondolható legnagyobb rosszat* jelenti, annak olyan gátló fogalomnak kel-

lene lennie, hogy mihelyest kimondják, az ember azonnal tartózkodjék tőle. Így tesznek az angolok, ha valamire kimondják, hogy shocking. Csakhogy a bűn fogalmával sokszor visszaéltek. Nemcsak olyankor mondták ki, amikor legalább is nem volt világos az eszményi embernek megsértése, hanem olyankor is, amikor nyilvánvaló volt, hogy csekélységre és gyerekségekre alkalmazzák és igazán csak azért, hogy a hatalmon lévő tobzódhassék hatalmában és megmutassa, hogy ő az úr. Ezzel *a bűn fogalma hitelét veszítette és senki sem ijedt meg tőle*. Sőt utóbb gyakran az sült ki, hogy épen az volt a jó, amit mások bűnnek neveztek; és az volt a bűn, amit egész nyugodt lelkiismerettel elkövettek. Lásd Márk 7, 1—22. — Máté 23, 1—32. — Lukács 11, 37—54.

Ha víz-, tűz- vagy lávafolyam fenyeget valamely falut, tulajdonképen nem nagyon fontos, hogy a víznek, tűznek, lának milyen a vegyi összetétele, hanem hogy valamivel gátat vessenek e pusztító elemeknek. Épen így a gyakorlatban nem az az első, hogy a bűnöző szabad akarattal és milyen fokú szabad akarattal rendelkezik tettének elkövetésekor, hanem az az első, hogy *mindenféle emberséges eszközzel már előzetesen gátat vessünk bűnözése elé*. Hisz neveléssel és szoktatással még az általánosan nem szabadon választóknak elismert állatokat is vissza tudjuk tartani a kártevéstől és idomítani tudjuk hasznos cselekedetekre! Bizonyos, hogy józan állapotban és teljes öntudat mellett bizonyos szabadságot érzünk akarati elhatározásainknál és ezt a cselekedet erkölcsi megítélésénél figyelembe kell venni.

De azt is meg kell állapítanunk, hogy ha valaki alig tud egy értelmes mondatot megfogalmazni s ezen kívül csak széna és szalma elé állítják, az sem nem választ valami okosan, sem nem választhat bűzát vagy rozsot. Ha valakit nem járatnak iskolába, s állandóan csirkék és csirkefogók között hagynak, az bizonyos akarati szabadsággal ugyan, de egész természetszerűen is csak csirkefogóvá lehet. Á társadalomnak ezt is figyelembe kell vennie!

Iparkodjunk minden elméletünket a valósággal összhangba hozni. A valóságot pedig a természet-tudomány ismerteti meg velünk annyira, amennyire képes. Ma azt tudjuk, amit a görögök is mondtak, hogy a valóság szinte elképzelhetetlenül változik. *Panta rhei*, minden folyik. Annyira folyik, hogy pontosan szólva valóság nincs is, hanem lesz. Az a csillag/ amelyet az égen látok, jnár nem ott van, ahol látom, hanem sok millió kilométerrel tovább, s a fénye is már más, mint amelyet látok. S az ér- verés, meg az idegzet mozzanatai már elmúltak, amikor mi azokat figyelembe vesszük. Egyénisé- günknek formájában száguldó alkotó elemeink kö- zött egyetlen áram van, amely bizonyos állandósá- got képviselj az *emlékezés* árama. Az emlékezésnek köszönjük az *én* azonosságának fogalmát, a külön- böző jelenségekhez és nevezetesen embertársainkhoz fűződő viszonyainkat, és főleg minden tudásunkat. *Tantum scimus, quantum memoria tenemus*. Saját cselekedeteink régen elmúltak már, de mi azokkal viszonyban maradunk, ameddig csak rájuk emléke- zünk.

Milyen viszonyban vagyunk az *elkövetett* bűnnel?

Mindenekelőtt olyan viszonyban, amilyen lehet a való és a nem való között. Mi ugyanis még vagyunk, de *az elkövetett hűn már nincs*. Csak következményei vannak, és esetleg emlékezünk reá, vagy mi, vagy mások is. A megtörténtet meg nem törtétté az Isten sem teheti, mert lehetetlent a mindenható sem tehet.

Az a viszony is van közöttünk és *elkövetett* bűnünk között, hogy felelősek vagyunk érte, mint ok az okozatért és az okozatnak következményeiért. Az emberek kérdéseikkel nem fordulhatnak sem nevelőinkhez, mert ezek már meghaltak; sem a vérünkhöz, mely agyunkat elborította; sem az alkoholhoz, amelyet mértéken felül élveztünk, mert ezek nem felelnek: azért csakis hozzánk fordulnak, akik vagy a szánkat jártattuk, vagy a kezünket-lábunkat mozgattuk. Kérdéseikre csakis mi felelhetünk.

Végül nevezetes az a viszony is közöttünk és *elkövetett* bűnünk között, hogy *most* értelmünkkel és akaratunkkal ragaszkodunk-e még hozzá, vagy — belátva saját eszményi emberünktől való eltévelyedésünket — azt rosszaljuk és megtagadjuk-e és szeretnők, bárcsak el ne követtük volna. Ez természetesen csak értelmi állapot. E mellett könnyen megeshetik, hogy idegzetünk ragaszkodik a bűnhöz, mint a morfium élvezetéhez s értelmünk ennek ellenére rosszalja és kárhoztatja azt. Erkölcsi megítéléseink alapjául azonban az értelmi állapotot kell vennünk.

Ha ragaszkodunk bűnös cselekedetünkhöz, *bű-*

nos állapotban maradunk. A magunk részéről mintha csak folytatnák a bűnös cselekedetet.

Ha elfordulunk bűnös cselekedetünktől, egyúttal az eszményi ember felé fordulunk, azaz megtérünk. És ez Jézusnak bölcséleti értelemben vett felátadása. A Nap diadalmasan akkor kel fel, amikor a Föld a sötét éjszakából alázatosan feléje fordul. *Surge et illuminabit te Christus!*

Talán a legtöbb ember rögtön a bűn elkövetése után belátja annak észszerűtlenségét, káros következményeit, rosszságát. Megbánja tettét. Megtér. Megtisztul. Egy tapasztalattal gazdagabb.

Ha csak *belső* bűnről van szó, *megszűnik a bűnös állapot.*

Ha azonban *külső* bűnről van szó, — jóllehet a bűnbánat és a megtérés valójában megszünteti a bűnös állapotot, — a vélelem az emberi társadalomban mégis az, hogy a bűnös állapot megmarad. A bűn nemcsak sohasem válik meg nem történtté, hanem elkövetőjét az emberek szeme előtt megbélyegzi.

Meddig?

Addig, amíg az emberek megállapodása szerint végleg meg nem bocsátják, végleg nem törlik, esetleg elfelejtik, esetleg érdemül nem számítják.

Sohase tévesszük szem elől, hogy minden öntudatos cselekedetünkkel öntudatosan *belekapcsolódunk az okok és okozatok láncolatába*, és bűnös cselekedetünkkel szándék szerint kezdeményezői va-

gyünk rossz következményeknek és eme következmények között az emberiség legkevésbé rokonszenves intézményének: a büntetésnek.

Első ízben persze soha semmit sem lehetett előre látni. Minden ételt meg kellett ízlelni, minden utat be kellett járni, minden embert ki kellett ismerni, minden életmódot meg kellett kísérlni.

Azokat a cselekedeteket, amelyeknek rendszerint jó következményeik lettek, jócselekedeteknek, és ha *akarták* azokat, erkölcsös cselekedeteknek nevezték el; a rendszerint rossz következményűeket rossz, illetve erkölcstelen cselekedeteknek. Minthogy tehát az a bűnös cselekedet, amelynek rossz következményei vannak, mondhatjuk megfordítva is, hogy a bűnös cselekedet „szándék szerint” rossz következményeket von maga után. Azért csak *a cselekvőnek szándéka szerint*, mert a valóságban nem mindig.

Alii tüzzel játszik, *rendszerint* megégeti magát; de mégsem mindig. Aki sok üveglak között dobálódzik, *rendszerint* beveri az egyik ablakot; de nem mindig. Ha *egy* ember vesz két feleséget s őket és gyermekeit el tudja tartani és el is tartja, nem mutatkoznak rossz következmények; de ha egy közösségben *minden* férfi venne vagy vehetne két feleséget, mindenekelőtt nem jutna nekik s a nem egyforma elbánásból sokezer baj származnék! Épen így egyetlen egy lókötésből a társadalomban nem okvetlenül származik baj, hacsak a károsult nem áll boszszút; mivel azonban nem lehet, hogy valamely társadalom csupa lókötekből álljon, szükséges, hogy *minden egyes* lókötetést is bűnös cselekedetnek minő-

sítsünk. *Az emberek együttéléséből következik, hogy az eszményi emberi életmódnak következményei és tilalmai bővülnek.* Sok cselekedet csak azért jár rossz következményekkel, mert vagy kivételes egyéni alkatunk hajlik feljük, vagy pedig embertársainknak általánosító gondolkozása, esetleg irigysége nem engedi meg az egyéni szabad választást.

Aki kolerabacillusokkal foglalkozik, rendszerint és a bacillusok irányzata szerint a megfertőzés veszélyének van kitéve. Egy híres orvos azonban megivott egy egész kolerabacillus-tenyészetet, és semmi baja sem lett tőle. Van tehát alapja annak a két közmondásnak: *Si duo faciunt idem, non est idem;* és *quod licet Jovi, non licet bovi;* ha ketten ugyanazt teszik is, az már mégsem ugyanaz; és amit szabad Juppiternek, nem szabad az ökörnek.

Az ember által még nem befolyásolt természetben tehát minden cselekedetnek vannak következményei; bizonyos cselekedeteknek rendszerint jó, bizonyos cselekedeteknek rendszerint rossz következményei. Ezeken kívül számtalan következmény éri az embert, amelyek *teljesen függetlenek* az embernek akár tudatos, akár tudattalan cselekedeteitől. Ha jók, nevezhetjük őket szerencsének; ha rosszak, nevezhetjük őket balsorsnak, vagy természeti csapásnak.

Erkölcsei cselekvésünkben természetesen az az irányadó, ami *rendszerint* következik valamely cselekedetből. Csak azt kell szem előtt tartanunk, hogy a természetben megnyilatkozó és feltétlenül szükséges lény nincs a mi felismeréseinkhez kötve, hanem

ellenkezőleg ő köt meg minket a mi felismeréseink által!

S az emberiség úgy látta, hogy nem boldogul az emberi cselekedeteknek csupán *természetes* következményeivel, hanem kell, hogy azokat kiegészítse *mesterséges* következményekkel, és bevezette a büntetések rendszerét.

*

Mi célból hozták be az emberek a *büntetéseket*?

Először is dühüknek levezetésére.

Másodszor a gyengébbeknek idomítására, fegyelmezésére!

Harmadszor a természetes rendnek megjavítására.

Ha légy csíp meg, vagy szúnyog szúr meg minket, feldühödünk. Meglessük és agyoncsapjuk. Pillanatokra megnyugszunk. Jön a többi. Szeretnők az összes legyeket és szúnyogokat kiirtani. Nem is gondolunk rá, hány millió állat él legyekből és szúnyogokból! Csak kimondjuk, hogy minden kellemetlent és ártalmast el kell pusztítani. Vájjon ez a büntetés? Nem. Ez a rossznak törlése a világrendből. Nem vita, hanem az ellenfélnek fejbeverése. *A halálbüntetés nem büntetés.* Legalább is nem annak, akit kivégeznek.

Akit megsebesítenek, vagy megkárosítanak, vagy megsértenek, szintén feldühödik. Úgy képzelem, hogy az okozott bántalmat majd „visszaadja”. Csakhogy nem lehet. *Új bántalmat* kell a világrendbe bevezetnie — a bántalmazó számára. Miért? Ha kis ku-

tyát rúgsz meg, nyikkan egyet s elbújik. Ha nagy kutyát rúgsz meg, lábadba harap vagy rádugrik. Védekezik a következő rúgás ellen? Lehet, hogy a természete így van alkotva. Mi azonban úgy érezzük, hogy nem az esetleg következő újabb bántalom ellen védekezünk és mintegy figyelmeztetjük bántalmazónkat, hogy jó lesz az első kísérlet után vissza vonulni, hanem az *első* bántalmat akarjuk magunkban enyhíteni azzal, hogy bántalmazónkat arcul ütjük, leteperjük, megverjük, megkötozzuk, bezárjuk, éheztetjük, megkínózzuk, halállal fenyegetjük, — vagy mindezeket olyannal tesszük, aki neki kedves. Az ideg orvosok talán meg tudják magyarázni azt a sajátságos látási jelenséget, hogy csillapítólag hat reánk, sőt — valószínűleg beteges tünetként — gyönyört okoz másoknak, főleg ellenségeinknek balsikere, szégyene, szenvedése, halála és temetése. Sőt a hatalmi hóbort minden megokolás nélkül való különböző emberkínzásokban szeret kielégülni. Ez a valóság. És ebbe a valóságba van beágyazva a büntetésnek az a fogalma, amely nem észszerű rendezésen alapszik, hanem a „szemet szemért, fogat fogért” követelményének akar eleget tenni: *mert* valaki vétett, *azért* szenvedést okozni, megtorolni, bosszút állni.

Hát talán ellenségei legyünk a szenvedésnek! Nem. Csak az esztelennek és céltalannak.

Hogy a szenvedés az állatok idomításának és az állathoz sokszor meglehetősen hasonló emberek fegyelmezésének eszköze, régen kipróbált igazság. Éheztetéssel s azután jó etetéssel, vagy csak egye-

dül veréssel is állatnál, embernél sokat lehet elérni. Sokszor azután elég a pusztá fenyegetés is. Ha a lopás képzetéhez közvetlenül hozzáfűzzük a verés, elzárás, fizetés képzetét, — bár az *összefüggés* a két képzet között nem észszerű is, — a kellemetlen képzet mindenesetre gátlásként áll ellen a nála gyengébb lopásvágnak. Mihelyest azonban ez a vágy felduzzad, át ömlik a gáton s a tolvaj legyőzi magában a büntetéstől való félelmet.

A büntetés tehát mint gátlás kitűnő intézmény. Az a kérdés, nem lehetne-e azokat a gátlásokat alkalmazni, amelyek észszerűek és mégsem büntetések, hanem *jóvátételek, gyógyítások, nevelések*.

Az emberiségnek a büntetések bevezetésével az volt a főcélja, hogy a természetes rendet az eszményi ember kedvéért javítsa. A természetes rend ugyanis olyan, hogy a jó irányzatú cselekedetek a valóságban nem mindig járnak jó következményekkel, vagy csak nagyon későn, és a rossz irányzatú cselekedetek is a valóságban nem mindig járnak rossz következményekkel, vagy csak nagyon későn. Hogy tehát a jócselekedetek lehetőleg *mindig* és lehetőleg *azonnal* jó következményekkel járjanak, az emberiség behozta a fizetéseket és jutalmakat, és hogy a rossz cselekedetek is lehetőleg mindig és lehetőleg *azonnal* rossz következményekkel járjanak, behozta a különböző büntetéseket. A büntetés fogalmát azonban úgy írta körül, hogy annak csak akkor van helye, ha a cselekedet „beszámítható”, vagyis többé-kevésbé szabad akaratból és elhatározásból származott, és elég, ha csak fájdalmat, szen-

vedést, veszteséget idéz elő — megtorlásul. Más szóval: „ártatlan” embereket nem lehet büntetni és a büntetés formájának nem okvetlenül kell észszerűnek és célszerűnek lennie. Elég, ha van *indító oka*: a bűn. Jó ugyan, ha az a célja is van, hogy „más-kor vagy mások által” ne követtessék el több bűn; de ez mellékes. Fő, hogy a bűnös megszervedjen!

Istent is ilyennek képzelték. Ártatlanokra nem bocsájthat bajt; mivel pedig bocsájtott, tehát nem ártatlanok. Így az eredeti bajoknak is eredeti bűn böi kell eredniök. És megszületett az első bűnbeesésnek költeménye.

Pedig tulajdonképen nem fontos, hogy a rossz irányzatú cselekedetek szabad akaratból folynak-e. A tűzvész, áradás, villámcsapás és sokezer más baj sem folyik szabad akaratból. De lehetőleg el kell azokat háritani, meg kell gátolni, és ha mégis bekövetkeztek, rossz következményeiket *jóvátétellel* kell ellensúlyozni. A legtöbb bűn butaságból ered. A butaságot nem lehet „büntetni”. De még a butaságot is lehet jóvátételre kényszeríteni!

Vagyis *nem büntetés kell*, hanem tanítás, nevelés, gyógyítás és sok-sok — jóvátétel!

*

Igazán olyan nagy dolog volna, ha a büntető törvénykönyvet elneveznök *jóvátételi törvénykönyvnek*, és a büntetéseket átalakítanók részben jóvátévő munkákra, nem börtönökben és fegyházakban, hanem állami munkatelepeken, részben pedig gyógyításokra és nevelésekre állami ideggyógyító intéze-

tekben és művelődési székházakban? A pénzzel való jóvátételek pedig addig, amíg a pénzgazdaság tart, tovább is megmaradhatnak.

„Ne gyógyíts bajt bajjal!” — mondja Hérodotosz (484—424) III. 53.

Vájjon ugyanegy dolog-e a *jóvátétel* és az *elég-tételt* Nem egészen. Mert az a kérdés, hogy az egyik részről nyújtott jóvátétel elég-e annak a másik résznek, akinek a jóvátétel szól.

Hatoljunk bele egy kissé ebbe a kérdésbe!

Találkoztam a szomszéd fiával. Beszélgettünk, összevesztünk, egymást megsértettük, összeverekedtünk; megütöttem, megöltem. Abban a pillanatban, amikor észrevettem, hogy nem mozdul, végigcikázott agyamon: Szent Isten, ez baj; bár ne történt volna; mi lesz ebből; jobb volna, ha inkább én nem élnék! Íme, a tett után *azonnal megtértem*; bűnömet sajnálom, a magam részéről mindent visszavonok, amit visszavonni lehetséges. Isten előtt megtisztultam. — Belső megtérésemnek külsőleg is jelét adom. Elmegyek a szülőkhöz. Könnyes szemmel erősítem meg sajnálkozásomat. Kérve-kérem őket, *bocsássanak meg*, azaz jelentsék ki, hogy bár a megtörtént meg nem történtté senki sem teheti, engem mégsem *tartanak bűnös állapotban levőnek*; elismerik, hogy megtértem; nem akarnak rajtam bosszút állani, azaz nekem oly szenvedést vagy kárt okozni, amelynek semmi más célja nincs, mint hogy szenvedés vagy kár legyen. Én azonban belátom, hogy fi-

liknak elvesztésével őket nagy veszteség érte, tehetőségem szerint jóvátételt ajánlok fel nekik: feleségül kérem leányukat, havi járadékot fizetek nekik, vagy megígérem nekik, hogy egész, életükben úgy fordulhatnak hozzám, mintha saját édesfiuk volnék. Ők ezt az utolsó ígéretet *elégnek tartják*. Ez a jóvátétel tehát egyúttal elégtétel.

De most jön még az országos közösség. Minthogy nem élünk erdőben, hanem szervezett társadalomban, először is a rendőrség száll ki; lefényképezik a tett színhelyét, keresnek tanúkat, engemet kihallgatnak, elvezetnek, letartóztatnak, ismételten kihallgatnak; átadnak a vizsgáló bírónak, a királyi ügyészségnek, a büntető bíróságnak s végre nyilvános tárgyaláson halált okozó súlyos testi sértés címén szabadságvesztésre ítélnék. Néhány évet fegyházban kell töltenem. *Jóvátétel ez?* Annyiban jóvátétel, hogy a mai emberek, akiket a szerencsétlen esetnek híre felzaklatott, az ítélet hallatára megnyugszanak. Egyébként a szabadságvesztéséből senkinek semmiféle java nincsen. Sőt a közösségnek kára van, mert a fegyházat kell fenntartania,

S vájjon *nekem a jóvátétel mit használ?* Hiába tértem meg, hiába adtam a közvetlenül károsultaknak elégtételt, hiába szenvedtem el a társadalom megnyugtatóására a szabadságvesztést, szabadulásom után a bűnösség bélyegén kívül a *büntetett előélet* bélyegét kell viselnem. Az emberek kizárnak, kerülnek, megélni sem hagynak. Arra nem is gondolnak, hogy én tettemnek elkövetése után tapasztaltabb lettem, megtértem, jóvátételeket vállaltam,

erkölcsileg jobbá lettem, mint tettemnek elkövetése előtt voltam! Az emberek ezt nem hiszik el. Az emberek félnek. Aki egyszer vétett, arról inkább azt fogadják el, hogy másodszor is, harmadszor is vét, mint azt, hogy tökéletesebbé lesz, S ez a felfogás ilyennek teremti a valóságot és a valóság aztán igazolja a felfogást. A bűnösök új bűnöket követnek el, mert az emberek ezt szinte elvárják tőlük!

Az emberek félnek megbocsátani büntetés nélkül s még inkább félnek megbocsátani büntetés után.

Istennek elég a megtérés. A bűnös állapotot azonnal megszűntnek jelenti ki. De az emberek ezt nem látják. Csak vélelemmel lehet úgy-ahogy boldogulniuk.

Annyira még mennek az emberek, hogy azt mondják, nem a bocsánat a fontos; bocsásson meg az Isten; megbocsátunk akár mi is; *de a büntetést el kell szenvedned*. Kérdjük azonban, micsoda bocsánat az, amely után még a büntetés következhetik. Hol van az a gyermek, amely atyjától bocsánatot kér s megérti, ha atyja *megbocsát* neki s mégis elveri? Jóvátétel következhetik a megbocsátás után; de büntetés?! Hiszen a büntetés csak bűnösnek jár, a *bocsánat* pedig a bűnös állapotnak megszüntetése, a bűnbeszámításnak törlése, az új büntelenségnek elismerése !

De hiszen a természetben is, tehát Istennek közvetlen rendelése szerint, a bűnös cselekedetet azonnal követheti megtérés, a cselekedetnek következményei azért mégis jelentkeznek. Jó is volna, ha a bűnbánat és fogadkozás után rögtön elmaradnának

a kellemetlen következmények! Hiszen akkor nyakrafőre lehetne vétkezni s egy kis sírással minden utólagos bajtól szabadulni!

Csakhogyszem előtt kell ám tartani, hogy ha valamely cselekedetnek nem volnának káros következményei, a cselekedet nem volna vétek. Amikor a cselekedetet akartuk, *következményeivel együtt akartuk*, amelyeknek sokszor idő kell. Az első pillanatban akartuk az egész sorozatot. Ez bűn volt. A második pillanatban megtérünk, a bűnösség megszűnik, s a káros következmények azonnal elveszítik erkölcsi jellegüket: többé *nem büntetések, hanem egyszerű fizikai következmények*.

A rossz fizikai következményeket ellensúlyozzuk, sokszor el is hártjuk a jóvátétellel. A könnyelműen szerzett fertőzést tudományos kutatással és gyógyító kezeléssel esetleg rövid idő múlva teljesen kiküszöböljük.

Csak egy dolog marad még hátra.

Mit tegyünk, hogy az emberek megtérésünket elfogadják és könnyebben és komolyabban bocsásanak meg?!

*

Metanoia, conversio, Sinnesänderung; bűnbánat, irányváltoztatás, lelkületváltoztatás, *megtérés*; — ime ezen fordul meg az egyénnek és az emberiségnek sorsa!

Vájjon mit követeljek én másától, hogy az ő benső megtérését vélelmezzem, külső megtérését elfogadjam, jóvátételével megelégedjem, és őt ne bűntessem, rajta bosszút ne álljak?

És vájjon mit követeljenek más emberek tőlem, hogy az én benső megtérésemet vélelmezzék, külső megtérésemet elfogadják, jóvátételemmel megelégedjenek, s engem ne büntessenek, rajtam bosszút ne álljanak?

Mit követelhetek én, hogy másoknak megbocsás-sak; mit követelhetnek tőlem az emberek, hogy nekem megbocsássanak?

Hogyan? Az emberek? Hát nem az Isten? De igen. Csakhogy *Isten azután adja a békét, miután mi azt már előbb magunk között megkötöttük!* Márk 11, 25—26. Máté 18, 18.

Mit feleljünk a feladott kérdésre?

Gondoljuk ki a lehető legjobb feleletet!

Más szóval: kérjük a feleletet jobbik énünktől.

Más szóval: kérjük a feleletet az eszményi embertől.

*

Nagyon érdekes, ha a nyelvészek egy-egy szóról megállapítják, mikor és ki használta először. Még érdekesebb, ha a bölcséletben ki tudjuk mutatni, mikor és ki vezetett be a gondolatok világába valamely új fogalmat.

A *megszentelő* malaszt fogalmát Jézus első hívei nem ismerték; a *természetfölöttiség* fogalmát sem. De azért a megszentelő malaszt fogalma otthonos volt a kínaiaknál jóval Krisztus előtt és M-nek nevezték. Náluk azonban szintén a természethez tartozott; mert szerintük mindennek, ami van, lényege is van; a lényeg fogalma és a természet fogalma azonban ugyanegy: tehát ami van, az a természet-

hez tartozik. Legfeljebb megkülönböztetnek feltétlenül szükséges, azaz isteni természetet, és nem feltétlenül szükséges természetet, azaz teremtt világot. Aki pedig mindenesetre teremtmény, egyszer van, máskor nincs. Azt a gondolatot, hogy isteni boldogságra az Istenen kívül semmiféle természetnek nem lehet természetes igénye és hogy az ember csak természetfölötti ajándék gyanánt kaphatja az isteni boldogságra való jogát a megszentelő malasztban és a „dicsőség fény”-ében, — ezt a gondolatot csak néhány száz évvel Krisztus után vezették be a keresztény bölcseletbe.

Bizonyos azonban, hogy már az ősi kínaiak gondolkoztak azon, mit kell tenni, hogy az ember a megszentelő malasztot megszerezze és megtartsa; ha pedig elvesztette, újra megszerezze, azaz megtérjen s ezt a megtérést az emberekkel elismertesse — jóvátétel árán, büntetés és bosszúállás nélkül.

Hasonlóképen kereste ennek a kérdésnek megoldását a zsidóknál Mózes és a próféták, a görögök-nél különösen Szókratész, a rómaiaknál Seneca. S mindezek és igen sokan mások is megtalálták a feleletet. Hiszen az emberek a világ kezdetétől fogva mindig nemcsak meg szoktak volt térni, hanem megtérésüket különböző feltételek mellett el is tudták ismertetni — igen gyakran a jóvátétel elengedése mellett is, még többször büntetés és bosszúállás nélkül.

A leghatásosabb feleleteket azonban a názareti Jézusról szóló evangéliumnak írói és szónokai adták.

Mindenekelőtt *nevei annak az eszményi embernek*. Elnevezték Jehosuának, Jézusnak, Szótérnak, Chrisztosznak, Salvatornak, Redemptornak, Ember fiának, Isten fiának.

Azután legtöbbször a zsidó irodalomnak és szóbeli hagyományának kincsesládájából sok szép mondást és példabeszédet emeltek ki és a Jézusnak nevezett eszményi embernek szájába adták. Ilyen mondásokból áll többek között a híres hegyi beszéd. A mondásokból valószínűleg külön gyűjteményt is adtak ki s elnevezték logiá-nak.

Ezeknek a mondásoknak *egyik súlypontja* az egyéni megtérésnek szüksége és körülményei.

„Tartsatok bűnbánatot és higgyetek az, evangéliumban”! Márk 1, 15.

Ha pedig szükséges, mondjatok le szüleitekről, testvéreitekről, feleségeitekről, gyermekeitekről, barátaitekről, kedveseitekről, vagy ótotokekről, rangotokról, címeitekről, állásaitokról, fizetéseitekről, mondjatok le inkább az egész világról, mintsem hogy az eszményi ember ellen vétsetek, aki a szebb és jobb emberi életet képviseli. „Mert mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, *életének* pedig kárát vallja!” Más szóval: meghal, vagy legalább is a halálnak útjára lép. Márk 8, 35—37., 9, 42—46.

A mondásoknak *másik súlypontja* embertársaink bűneinek, — akár Isten, akár ember ellen követték is el azokat, — őszinte, igaz, minden maradék nélkül való megbocsátása. Ez után Isten is megbocsát minden bűnt; kivéve egyet. Tudniillik azt,

ha valaki maguknak a megveréseknek eszközeivel, a jó lelkületnek megnyilvánulási módjaival is csal; bocsánatot színlel és nem bocsát meg, megtérést színlel és nem tér meg. Márk 3, 28—29. 11, 25—26. Ezt a két bűnt lehetetlen megbocsátani, mert nem bocsátódnak meg. A meg nem bánás bűne megbocsáthatatlan.

A megtérés és kölcsönös bűnbocsánat után nincs más hátra, mint szeretni Istent és szeretni az embereket. Istent teljes szívből, teljes lélekből, teljes elméből; az embert pedig, mint önmagunkat — - mértékkel, vagy mérhetetlenül. Mózes V. 6, 5. III. 19, 18. — Máté 22, 36—40.

Miután így megvolt már az eszményi ember, aki szépen *beszél*, az írók és szónokok szükségét érezték annak, hogy megmutassák az eszményi embert, aki szépen *cselekszik* is. És megfogalmazták Jézus életét és tragédiáját.

Előbb azonban mintegy kihallgatáson jelentkeztek az eszményi embernél. „Mester, — mondták neki, — miután ilyen gyönyörű szavakat mondtál, hajlandó volnál-e a valódi emberek közé is lépni s egy valódi embersorsot vállalni, hogy megmutassad nekünk, lehetséges-e egyáltalában eszményi módon élni?” S az eszményi ember azt felelte: Válgalom, még ha életembe kerül is. Márk 10, 45. Luk. 4, 18—19. Ján. 3, 16—17. — 16, 28. — 12, 46. — 10, 36. Hisz „nagyobb szeretete senkinek sincs annál, mint ha valaki életét adja barátaiért.” Ján. 15, 13.

Az bizonyul be, hogy „ilyen körülmények kö-

zött”, mint amilyenek közt a világ világ áll, nem lehet eszményi módon élni!

Jézus oly tökéletes ember, hogy joggal kérdezheti: „Ki vádolhat engem közületek bűnnel?” És joggal felelheti rá: „Ok nélkül gyűlöltek engem!” Ján. 8, 46. — 15, 25. Ellenfeleinek vannak ugyan ürügyeik, különben teljesen megokolatlan volna eljárásuk. Ott van különösen a „Jaj nektek” beszéd Máté 23. fejezetében. S ott vannak az istenkáromlás vádja és a pártütés vádja a törvényszéki tárgyaláson. De sem az egyik, sem a másik nem bizonyul igaznak, A bíró gyávaságának kihasználásával és a felizgott tömeg útján gyakorolt megfélemlítéssel a vallási és nemzeti vezérek mégis halálra ítéltetik és keresztre feszítetik.

Jézusnak egyetlen *tragikai vétsége*, mely nélkül a dráma esztétikailag elfogadhatatlan volna, az, hogy bár kérésére tizenkét ezrednél több angyal állhatna rendelkezésére (Máté 26, 53.), o a saját tanítása szerint *nem áll ellen a gonosznak* (Máté 5, 39.), hanem hagyja folyni a történéseket, hogy ne az ő akarata legyen, hanem az Istenatyáé. (Luk. 22. 42.)

És mi az Istenatyának akarata? Megmondja Márk és János evangéliuma. Amikor a százados látta, hogy Jézus nagy szóval kiáltván kiadá lelkét, ezekkel a szavakkal örökítette meg: „Valóban ez az ember Isten fia volt.” S amikor az egyik katona lándzsával megnyíá Jézus oldalát, ez azért történt meg, hogy beteljesedjék, amit az írás mond: „*Majd meglátják, kit döftek át*”. Márk 15, 39. János 19, 37. Zak.

12, 10. Ennek keneti története Isten akarata szerint.

Igen, mindenkinek meg kell látnia, hogy az eszményi embert döfték át — igazságtalanul, embertelenül, s mégis a formák és szabályok szerint. Mindenkinek be kell látnia, hogy „ilyen és hasonló körülmények között” az eszményi ember a valóságok világában, a mai társadalomban nem élhet, s így minden embernek választania kell: Vagy meghalni engedi az eszményi embert a mai körülmények között, vagy a mai körülményeket megváltoztatni és javítani törekszik, hogy az eszményi ember éljen.

A választás könnyű. Éljen az eszményi ember! Éljen az emberiségben élő „jóra és jobbra törekvés”, — amely különben addig, míg ember él a Földön, igazán sohasem is halhat meg! És változtassuk meg azokat a körülményeket, amelyeket az eszményi emberrel ellenkezőknek ismerünk fel: az embertelen irányzatokat, az oktalan erőszakot, az igazságtalan gazdasági viszonyokat, a műveletlenséget, az ostoba gőgöt, a mérhetetlen kapzsiságot, a tunya élvezetvágyat, a gyakorlati isten- és embertagadást.

Miután pedig az evangéliumnak írói és szónokai ezt a fenséges következtetést olvasóikkal és hallgatóikkal levonatták, arról kellett gondoskodniuk, hogy az eszményi embert az evangélium művészeti világába művészi módon *be is vésessék* és *ki is vezessék*.

A kivezetés kérdését megoldották a feltámadással.

A bevezetés kérdését azonban kétféleképpen oldották meg.

Az egyik megoldási mód Jézus emberi származása. Mária Jézusnak emberi anyja ugyan, de a Szentlélek reá szállása és a Magasságbeli erejétől való megnyilatkoztatása folytán szűzen válik azzá. Luk. 1, 35.

A másik megoldási mód Jézus isteni származása. Jézus eszméje megelőzi Máriát, megelőzi a prófétákat, megelőzi Mózeszt és a pátriárkákat, megelőzi az egész teremtett világot. Kezdetben volt, Istennél volt, maga Isten volt. Az eszményi ember kedvéért van minden. Belőle élünk, belőle és tőle világosodunk. Az evangéliumban testté lőn, közöttünk lakozók „és mi mindnyájan az ő teljességéből vettünk és pedig az ő kedvességéért kedvességet.” Ján. 1, 1—16.

Sohase feledjük el, hogy amit emberek készítenek nekünk, azt *Isten adja nekünk az emberek által*. Az evangéliumot emberek írták és hirdették, és ha tudnók, kik voltak, nagy dicsőségük volna. De ők megbecsülhetetlen szerénységüknél fogva ismeretlenek és névtelenek maradtak. Csak Istenről tudjuk egész bizonyosan, hogy az evangéliumot ő alkotta és hirdettette ki nekünk!

Hallgassuk meg az evangélium vádját! Szégyeljétek magatokat, emberek, hogy közöttetek ember telenségek történhettek és ma is történhetnek.

Hallgassuk meg az evangélium óvását! Ne bízzatok abban, hogy ha embertelenek vagytok, magatok az embertelenségek alól kibujtok. „Mert ha a zöldelő fával ezt cselekszik, mi lesz a szárazzal?” Luk. 23—31.

Mi tehát a felelet? Mi kell a bocsánathoz? Krisztus követése. Nem másolása, hanem elveinek vallása.

Az evangéliumi *korszak előtt* és az evangéliumi korszakon kívül elégnak látszhatik, ha valaki a bűnözés után kijelenti, hogy belátja az eszményi ember ellen elkövetett vétkét és azt sajnálja is, de rögtön vissza is fordul az eszményi ember felé, megtér és tettének természetes rossz következményeit jóvátétellel ellensúlyozni törekszik. Bűnbocsánat jár neki és a büntetésnek elengedése.

Az evangéliumi *korszakban* az eszményi ember nevet kap: Jézus Krisztus. Az egyéni megtérés: elmenni és többet nem vétkezni. A társadalmi megtérés: az ellenünk vétőknek megbocsátani. Akinek megbocsájtunk, annak bűnállapotát tagadásba vesszük. Aki nem bűnös, azt nem is lehet büntetni. Csak aki megátalkodik, csak az kárhozik el és bűnhődik. A megtért bűnös csak jóvátétellel tartozik.

Ne gondoljuk azonban, hogy ez elégségesnek bizonyul. *Egyáltalában ne gondoljuk, hogy az emberiség erkölcsi fejlődésének műve befejeződött!* Még holnap is nagy utat kell tennünk az eszményi ember felé mind egyedül, mind pedig együttesen.

Arról van szó, mit tegyek külsőleg, láthatólag, meggyőzőleg, hogy az emberek belső megtérésemet elfogadják és a büntetésről lemondjanak. Elég ez a szó: megtértem? Elég ez a szó: meghódolok az eszményi ember előtt? Elég ez a szó: imádom a Krisztust? — És ha csaló módon ejtem ki ezeket a szavakat?

Az evangéliumi korszak elején elég volt, ha valaki odadobta hálóját, kilépett a csónakból, otthon be sem szólt, hanem egyszerűen világgá ment. Nem volt ez talán túlságosan sok? Lehet illet mindenkitől, vagy akár csak minden bűnöstől megkívánni?

Az evangéliumi korszak elején elég volt, ha Jézus hirdetői kézrátétellel közölték az új lelkületet. Apóst. csel. 1, 5. — 8, 17. De csakhamar észrevették, hogy a kézrátétel nem hagy maradandó emléket. Azért egyesek tovább ragaszkodtak a sírig tartó körülmetéléshez, mások átpártoltak a minden ember számára alkalmasabb *vízkeresztséghez*. Elismerték ugyan a „vágykeresztség”-nek érvényességét az evangéliumi korszakot megelőző időkben és az evangéliumi korszakon kívül eső emberrétegekben, de minden erővel szorgalmazták a vízbemártást, mint saját külön társaságuknak, az „Isten országá”-nak felavató szertartását. Akiket megkereszteltek, azokat szenteknek nevezték és eltöröltnek hirdették minden bűnüket és elengedték minden — esetleg kijáró — büntetésüket. De azután nem is volt szabad soha többé vétkezniük!

Csakhogy mégis vétkeztek!

Mit tegyenek ezekkel az „elesettek”-kel? Vagy újra kell őket keresztelni, vagy más szertartást kell meghonosítani. Bevezették a *bűnbevallást*, a bűnhődést, a kiengesztelést. Egyideig folyt az eljárás ilyen módon, de sok-sok hiba történt. Embertelenségeit kaptak lábra az eszményi ember országában. A népek kiszabadították magukat a papbírák hatósága alól és saját külön világi büntetőbírókat szer-

veztek — többé-kevésbé az evangéliumi korszakot megelőző római jogi elvek alapján.

Maradt tehát két párhuzamos bírói eljárás. Az egyik „Isten helyett” *in foro interno*, az erkölcs és lelkiismeret síkján s a régi *forum externum* némi maradványaival. A másik a király, a korona vagy az állam nevében „az emberek helyett” *in foro externo*, a jognak, vagyis az elismert tehetésnek síkján. Az első négy szemközt, titokban folyik, megtérés ellenében *megbocsátással* végződik, kis jóvátételre kötelez, büntetéselengedést biztosít (*indulgentiae*, búcsúk), *de a társadalmi életre nincs semmi közvetlen hatása*. A második bizonyítékok alapján csak büntetéssel végződik; *bocsánatot nem ismer*, csak a büntetésnek esetleg felfüggesztését, mérséklését, részleges elengedését (*amnestia*).

A nyilvános gyónásból és nyilvános megbocsátásból titkos gyónás és titkos megbocsátás lett, és ma ott állunk, hogy *az egységes egy társadalom még mindig nem ismer oly nyilvános intézményt, amely igazi és őszinte bűnbocsánatra határozott feltételt állítana fel s azután igazi és őszinte bűnbocsánatot adna*, és azt a társadalommal el is ismeretné.

A lovagias elégtételek és az úgynevezett rehabilitációk, becsülethelyreállítások, csak szerény kezdeményezések.

A „büntetlenek” igazán hálátlanok a „bűnösök” iránt, akiknek pedig számtalan esetben mérhetetlenül sokat köszönnek! Nem ritkán állásukat és jövedelmüket!

Aki elfogulatlanul olvassa az evangéliumot, lehetetlen, hogy ne vegye észre azt a határozatlanságot, amely egyrészt a fűrésztés szertartásának elfogadásában, másrészt a társadalmilag érvényes bűnbocsátnak megrögzítésében mutatkozik. Azt ugyan erősen hangsúlyozza az evangélium, hogy nem a vízzel való fűrésztés a fődolgo, hanem a *lélekkel való keresztelés*, vagyis a megtérítés, a megtérés. De vajjon egyáltalában mellőzzük-e a vizet, vagy vezessük-e be a Keresztelő János fűrésztő szertartását, s ha igen, akkor körülmetéléssel-e, vagy körülmetélés nélkül? Vagy legyen a keresztelés Jézus nevében, vagy az Atya, Fiú és Szentlélek nevében a körülmetélésnek teljes eltiltásával? És kereszteljük-e csak a felnőtteket, akiknél értelme van a megtérésnek, avagy kereszteljük-e már a csecsemőket is, akiket nem megtéríteni, hanem irányítani kell? Ezekre a kérdésekre az evangélium nem mer határozott választ adni.

Hasonlóképpen igen nyomatékosan hangoztatja az evangélium, hogy az emberiségnek egyetlen mentése, ha meg tud bocsátani. De hogy ez esetről-esetre történjék-e magunk között, vagy csakis Péter és az ő utódai által, s hogy ennek mi legyen a nyilvános formája, s kívánjunk-e a megtértektől jóvátételt, követeljünk-e a megátalkodottakra büntetést, az iránt az evangélium kétségben hagy minket,

Két cselekményt azonban határozottan előír az evangélium: a *lábmosást* és a *kény ér szegest*.

János evangéliuma szerfelett nagylelkű. Elég neki, ha valakit bűnnel vádolnak és büntetéséi fe-

nyezetnek; elég neki, ha a büntetőket a saját nyilvános és titkos bűneikre figyelmezteti, s a nélkül, hogy a bűnöstől szóbeli megtérést követelne, mihegyest ezt csak joggal feltételezheti is, azt mondja: Menj el, és többé ne vétkezzél. 8, 3—11.

A megtérteket és tisztákat azután egy társaságba gyűjti a lábmosás szertartásával. „Amint én cselekedtem veletek, ti is úgy cselekedjetek!” A hazug, az irigy, a tolvaj, a rabló, a gyilkos bánja meg bűnét; hallja meg, mi volna a büntetése, minek kell lennie az elégtételnek, a jóvátételnek, — és azután mossa meg az általa megsértett felebarátjának lábát! Sőt a megsértett is mossa meg az ellene vétkezőnek lábát!

A vízzel való keresztelestől és a kenyérszegésről *János evangéliuma* nem tud semmit. A vízből való újjászületés fogalmát (3, 5.) valaki beleerőszakolta a szövegbe. A kenyérrel és az itallal való táplálkozás pedig csak hasonlat. Az a megdöbbenő — művészi — igazság, hogy az eszményi ember szereplése a való emberek között igazságtalan kereszthalállal végződött, *annyira szükséges* a megtéréshez és a jó lelkület fenntartásához, *mint* kenyérnek és italnak élvezése a mindennapi táplálkozáshoz. Egyszerű mondatelemzéssel állapíthatjuk meg az „az én testem valóban étel” és az „ez az én testem” kifejezésnek értelmét! Csak keressük meg az alanyt és az állítmányt!

János evangéliumát azonban legyőzte Márk—Máté—Lukács evangéliuma. *Ők a kenyérszegés hívei.* A lélekkel való keresztelés és a lábmosás a *gyakor-*

latban nem vált be, ellenben a vízzel való keresztesítés és a kenyérszegés elterjedt az egész világon. A kenyérszegés sem lett ugyan a megtérésnek egyedüli külső bizonyítéka, sem pedig a bűnbocsátnak társadalmilag elfogadott feltétele és záloga; — a hatalom továbbra is büntet és nem bocsát meg; — de a kenyérszegés mégis leghatásosabb kifejezése az eszményi ember mellett való megnyilatkozásunknak, tanúságtételünknek és legkifejezőbb szertartása az *eszményi emberrel való* értelmi, akaratbeli, sőt joggal mondhatjuk, hogy *fizikai* egyesülésünknek. Hisz minden ember tulajdonképen fizikailag egyedül a maga vezérlő eszméivel!

Tagadhatatlan, hogy a katolikusoknál a kenyérszegés körül bizonyos eszmei eltolódás és látszólag anyagiasító felfogás lépett uralomra. Az Úr vacsorájából „oltári szentség” lett, vagyis *a cselekményből tárgy*. Abból a rendelkezésből: ezt *cselekedjétek*, az a rendelkezés lett: ezt őrizzétek, mutassátok fel és vigyétek körül. S annak a kifejezésnek helyére: az én emlékezetemre, az a kifejezés lépett: én veletek vagyok. Az úgynevezett anyagiasító felfogásnak kifejezője: a *jelenlét* fogalma. A katolikusok azt vallják, hogy Jézus az oltári szentségben jelen van. Némelyek még azt is hozzáteszik, hogy csodás módon.

Mindenekelőtt azonban meg kell jegyeznünk, hogy az oltári szentség nem csoda, vagyis nem lehetlenségnek művészi előadása, mert hiányzik belőle a csoda lényege: a láthatóság. A *miracu-*

lum-hoz szükséges a mirari, azaz látni. Semmi mást nem látunk, mint kenyeret és bort.

Másodszor pedig meg kell jegyeznünk, hogy a katolikusok nem mondják, hogy Jézus *helyi jelenléttel* van jelen az oltári szentségben. S erre magyarázatul szolgál az evangélium. Az utolsó vacsorán Jézus helyi jelenléttel van jelen s az apostolok a kenyérszegésnél „eszik az ő testét és isszák az ő véréát” a nélkül, hogy emberevők lennének és a való Jézus „lelkükbe szállna”. Sőt nyilvánvaló, hogy az utolsó vacsora után Jézus elmegy az Olajfák hegyére, elfogják, elítélik és keresztre feszítik. Halála után pedig semmikép sincs közöttünk helyi jelenléttel.

Mert azt ugyan még mondhatjuk, hogy Budapest és Tokio *helyi jelenléttel* vannak egymáshoz „közel” a Föld színén; azt is mondhatjuk, hogy a Szíriusz csillag jelen van az égboltozaton, amikor mi látjuk. De már nem helyi jelenléttel van jelen az a csillag, amelynek fénye látszik, de ő maga már évezredekkel ezelőtt elpusztult. Nem helyi jelenléttel van jelen Caruso vagy Szabó Lujza, amikor éneküket a hanglemezekről halljuk. Ők — mint tulajdonképen minden — az időn át *hatásokkal* vannak jelen. De van *jogi jelenlét* is, mint amikor a völegény és menyasszony képviselőik útján kötnek házasságot; vagy az államfő helyettese útján vesz részt valamely ünnepségen. Van *politikai* jelenlét, mint a választóknak jelenléte az általuk választott törvényhozók testületében.

Jézus jelenlétét az oltári szentségben elnevezték

szentségi jelenlétnek. Ez az evangéliumban Jézusnak nevezett, a *való emberek jóhiszemű törekvéseiben pedig bennünk és körülöttünk élő* eszményi embernek a *transsubstantiatio* szavaival megállapított *kapcsolata* a kenyér és bor úgynevezett színeivel, de nem lényegével. A kenyérnek és bornak lényege ugyanis *nem alkotórésze az oltári szentségnek*, neve nem szerepel az „oltári szentség” összetételében. Sőt a keresztény istenvallás középkori bölcselői, — akik *a tudományos gondolkozást irányították*, — feljogosítottaknak érezték magukat arra is, hogy az átváltoztató szavaknak szabályszerű kimondása után a kenyérnek és bornak látszó tárgyakat „Jézus teste és vére” névvel illessék s ennek megfelelő tiszteletben részesítsék.

Mindenki tudja, hogy az oltári szentségnek tisztelete nem a kenyér és bor színének, nem is az ismeretlen történelmi Jézus emberségének, sőt nem is az evangéliumi Jézus belénk plántált eszméjének, hanem az *eszményi embernek*, mint isteni gondolatnak, tehát mint az *istenséggel egylényegű valóságnak* szól, akít a tiszteleten felül hódolat, hála, imádás, odaadás és dicsőítés illet ma és mindörökké.

*

Nézzünk ki tíz percig az ablakon! Jövő-menő embereket látunk, villanyosokat, teherkocsikat, kifutó fiúkat. Vájjon ki gondol arra, hogy a Jézus neve alatt szenvedő és vérét ontó eszményi ember az evangélium íróinak szándéka és előadása szerint azért halt meg, hogy mi valamennyien a minket kö-

rülvevő állapotokon és főleg önmagunkon legalább egyszer naponként, egyszer hetenként, egyszer hónaponta megdöbbenjünk és tehetségünk szerint alaposan — megtérjünk? Talán csak nagypénteken gondolnak némelyek ilyesmit.

És nézzünk végig társadalmi intézményeinken! Hol mutatkozik az, hogy Jézusnak a kenyér és bor színe alatt megörökített halálát azért vesszük táplálékkul, hogy nyilvánosan tanúságot tegyünk megtérésünkről s azután egyszer végre kölcsönösen bocsánatot adjunk és vegyünk; igazi, őszinte, mindent befejező, többé fel nem hánytorgatott bocsánatot attól, akit mi bántottunk meg, s annak, aki minket megbántott? A mai társadalomban ez még nem jutott intézményesen és nyilvánosan kifejezésre.

De azért az Úr vacsoráján való részvétel így is nagyon szép! Szinte a legszebb szertartás, amelyet az emberi agy mindeddig ki tudott gondolni és az emberi közösség el is tudott fogadni.

Szép ugyan a keresztelés is, mely felavatás az eredeti bajok ellen munkálkodó életre; de a csecsemők nem tudnak róla, a felnőttek csak felszínesen gondolkoznak el fölötte. Szép az iskolai *Veni sancte* is, mely az Isten lelkületével való felkészülés a természet s az emberi tudás eredményeinek megismerésére és elsajátítására; de az iskolák még nagyon hiányosak és tökéletlenek, a tanítás és nevelés a gyakorlathoz viszonyítva még igen csalárd. Szép a katonák felesketése is az eszményi állam és a valóságos haza védelmére, a tűzhelyek és oltárok ellenségeinek bátor elhárítására, visszaverésére; de

a háborúk és csaták csak a szükséges rossz fogalmával menthetők és az eszményi emberhez az volna méltó, ha a való embernek embertársa ellen fegyvert fognia sohasem kellene. Mindenek felett legszebb azonban az eszményi ember mellett való nyilvános megnyilatkozás és tanúságtétel a *Jézus kenyérének és borának* vétele által és azzal az elszánt akarattal, hogy bűneinkért bocsánatot csak úgy várunk, amint mi is az ellenünk vétőknek megbocsájunk. Mert ez az a vér, mely sokakért kiontatik a bűnök bocsánatára. (Máté 26, 28.) *Előbb* egymás között s *azután* ember és Isten között!

Sajnos, az emberiség fejlődésének története folyamán mindeddig nemcsak nem minden ember fogadta el az eszményi embert Jézus neve alatt és az eszményi ember sorsának művészi kifejezését az evangélium fogalmazásában, hanem még azoknál is, akik mindezt elfogadják, az ő világos rendelkezését a kenyérszégésre vonatkozólag az egyik oldalon az úgynevezett úrvacsora alakjában a végletig egyszerűsítve minden művészi dísz nélkül, a másik oldalon az oltári szentség alakjában az alap gondolatól — a kereszthaláltól — szinte elvontan, majdnem agyondíszített formában vették gyakorlatba. A szentáldozáshoz járuló fehérruhás leánykák és égő gyertyát vivő kisfiúk között s a fényes oltár, pompázó papság, aranyos szentségmutató láttára vájjon ki gondolhatna könnyen arra a tragédiára, hogy *a való emberek között az eszményi embernek életsorsa: szegénység, meggyanúsíttatás, hamis vádoltatás, igazságtalan elítéltetés, embertelen kivégeztetés!*

Lehet az emberiség mai életén valamit változtatni? Lehet azokat a magasztos eszméket, amelyek egyébként gyönyörű, de a gyakorlati életből kivált és megmerevedett szertartásokba szorultak, a lükettető gyakorlatba átvezetni, sőt visszavezetni? Lehet az eszményi embert a szertartások meghagyása mellett elismertetni és intézményesen érvényesíttetni? Lehet. *Állandó és folytonos megtéréssel, állandó és folytonos bűnbocsánattal.*

Hol kell megtérni? A tanítás és nevelés intézményeiben, a pénzzel való gazdálkodásban, a társalgási modorban, az elkövetett hibák és bűnök elismerésében, visszavonásában, jóvátételében. Különösen pedig meg kell térni az igazságszolgáltatásban.

A megátalkodottság esetein kívül törölni kell a büntetés fogalmát, s helyébe kell tenni a jóvátétel, gyógyítás vagy nevelés gyakorlatát. Így mindjárt eleve kiküszöbölődik a „büntetett előélet”-nek soha meg nem szűnő büntetése. A halálbüntetés végrehajtását pedig még a megátalkodott bűnösöknél is a büntetés kimondása után fel kell függeszteni!

Sohasem szabad felednünk, hogy *egész erkölcsi felfogásunk* az Isten által akart emberi életnek szeretetén, pártfogásán, mentésén, növelésén és művelésén, s a másik oldalon a halál gyűlölésén, leküzdésén, elhárításán, kizárásán és legalább is enyhítésén alapul. A haláltól való elfordulás és az élet útjára való rálépés az igazi metanoia, a megtérés.

Sohase tévesszük el szem elől, hogy az emberiség mindig érezte, ismerte, elismerte és tisztelte az

eszményi embert; csak nem mindig nevezte Jézusnak és nem mindig foglalta oly magas művészetű és mégis általános népszerűsége alkalmas keretbe, mint az evangélium.

Sokat lehetne írni arról, amit az emberek Jézusról írtak és amit Jézus nevében megvalósítottak. De még többet lehetne írni arról, amit *az emberiség az általunk ismert történeti időkben az eszményi emberről írt és az ő nevében alkotott.*

Ha ilyképen az evangéliumi Jézus eszméjének kimondhatatlanul mély hátterét gondoljuk át, menten megérthetjük, hogyan írhattak a Pál apostol neve alatt összegyűjtött leveleknek írói azzal a rajongással, sőt úgyszólván irodalmi részegséggel, amely — minden egyéb nehézség, homályosság, zűrzavar ellenére — ma is megragadja az olvasót. Megértjük azt a vak lelkesedést, amely a magukat igehirdetőknek vélő Jézusimádókat Jézussal gyakorlati ellenmondásba sodorta, s az emberfia kedvéért embertelenekké, a türelmes Barány tiszteletére türelmetlenekké, a feltámadt élet dicsőségére életölökké tette. Pedig micsoda megbecsülhetetlen munkát végeztek az igazhitűek javára is a soha ki nem múló, mindig újra és újra fellépő eretnekek, akik az egységes véleményeket megszakították ugyan, de egyben a legtöbbször tisztították és gyarapították is!

Micsoda nyereségünk volna, ha különösen az első „eretnekek” iratait nem égették volna el, és világosan látnók, hogyan keletkezett az evangélium és az evangéliumok, ki volt Pál apostol és kik írtak

az ő neve alatt, és különösen mi az értelme annak a sok homályos kifejezésnek, amelyet János evangéliumában és Pál apostol leveleiben olvashatunk! Ezekre a kérdésekre biztos választ talán sohasem kapunk.

Nem baj. A lényegét és sok mellékes adatot is eléggé ismerjük. Az iratokban sok a képes kifejezés, s ezeket is legtöbbször meg tudjuk oldani. Csak az ismeretlen Jánosnak tulajdonított jelenések könyve marad örökre megfejtetlen. De túlságosan ezzel sem károsodunk.

Még csak azt világítsuk meg, miért nevezhetjük Jézust méltán *megváltónak és üdvözítőnek*.

A latin *Redemptor* szó többet mond, mint a magyar megváltó. A vasúti jegyet megváltjuk, mert fizetünk érte, megkapjuk a pénztárostól és utazunk vele. De redemptor azt jelenti, aki a *saját* dolgát, amelyet vagy eladott, vagy elvettek tőle, *visszavásárolja*. Mind a két szó rövidített hasonlat, és tudnunk kell a hasonlatokról, hogy nem szükséges részletről-részletre mindennek egyeznie a hasonlók között. Így a visszavásárláshoz az kell, hogy az érték előbb valakié legyen, azután elvegyék tőle, ő azután fizessen valakinek valamivel.

Az érték mi vagyunk. Előbb, az eszményi emberéi vagyunk, de a bűnnel elfordulunk tőle, s mintegy elveszünk az ő számára, ő azután fizet az evangéliumi Jézus személyében a saját vérével, a saját életével. Eddig a hasonlóság megállja a helyét. De

most jön a kérdés, kinek fizet. Legjobb, ha erre azt mondjuk, hogy ezen a ponton nincs hasonlóság. Hisz nem mondhatjuk, hogy az Istenatyának fizet, mert az egész világrendet az Istenatya teremtette, és nagyon különösen hangzik, ha azt halljuk, hogy ő rendezte az egész tragédiát, mintha neki lett volna szükségére az evangéliumi Jézusnak véres jóvátételére. Azt sem mondhatjuk, hogy az ördögnek vagy a világnak, vagy a bűnnek, vagy pedig nekünk fizetett, mert ezek elvont fogalmak, mi pedig éppen az az érték vagyunk, amelyért fizetett. Nem, így nem lehet.

Az evangéliumi Jézus visszavásárol minket az eszményi ember számára olyképen, hogy megdöb-bentő halálával *visszafordít minket az eszményi emberi élet szeretetére.*

Az *üdvözítő* szó a nem tiszta latinságú *Salvator*-nak fordítása. Ez szabadítót és boldogítót is jelent.

Az evangéliumi Jézus megszabadít minket a *múlt* bűneitől a teljes bűnbocsátnak kimondásával bizonyos feltételek mellett; s megszabadít a még el nem követett, de lépten-nyomon fenyegető *jövő* bűneinktől egyrészt azzal, hogy megszünteti számos cselekedetnek bűnjellegét és másrészt azzal, hogy jó lelkülettel telítvén meg minket, megerősít a viszonyok megjavítására és a még megmaradó bűnök ellen való ellenállásra. Jóhízeműekké tesz és a jóra lelkesít.

Olvassuk csak az evangéliumot ebből a szem-szögből! Milyen nagylelkűen végez Jézus a múlt bűneivel! Mennyi emberi kitalálásból származó bűnre mondja ki röviden és határozottan, hogy az nem

bűn! És mennyiszere erősíti meg híveit ezekkel a szavakkal: Menj és ne vétkezzél!

De az üdvösség más szóval boldogságot is jelent, s így az üdvözítőt népboldogítónak is lehetne nevezni, ha ezt a szót nem fosztották volna meg eredeti tiszta értelmétől. Különben más okból is jobb Jézust inkább üdvözítőnek mondani, mint boldogítónak. Mert a boldogság inkább érzelmi édesség, idegélvezet, az üdvösség pedig inkább értelmi megnyugvás, komoly önérzet, biztos egyensúly, sokszor boldogsággal kapcsolatosan, de nem ritkán érzelmi keserőséggel, sőt idegfájdalommal is.

Ha pedig belemélyedünk abba a bölcséleti igazságba, hogy az *evangéliumi Jézus* művészi megszemélyesítése az eszményi embernek, az *eszményi ember* pedig *a valóságban* majd *törekvésünk* a jóra és a jobbra, majd pedig ennek részletekben való *elérése és élvezése*: akkor Jézust nemcsak üdvözítőnek mondhatjuk, hanem igazában a *nji* üdvösségünknek és boldogságunknak.

Az evangéliumi Jézusnak és az *eszményi ember valóságának* jótékony hatását egyszerű szavakkal és gyermeketeg lelkülettel fejezi ki ez a középkori latin versike:

Jesu, dulcis *memoria*, dans vera cordis gaudia!
 Sed super mel et omnia eius dulcis *praesentia*!
 Jézus, a Rád emlékezés — legédesebb örvendezés!
 De *Veled élni* — meghalad minden gyönyört az ég alatt!

ZÁRÓ FEJEZET.

Foglaljuk össze röviden, mit is akartunk mondani.

Azt vitatjuk, hogy az igazság nem egyféle.

Minden igazságnak alapja a valóság ugyan, *ens et verum convertuntur*, de a valóság közvetlenül nem hatol be értelmünkbe, hanem a szó, írás, fogalom közvetítésével mondatok, ítéletek útján.

Az igazság tehát a mi számunkra: a valóságnak és a gondolt, kimondott vagy leírt mondatnak egyezése. *Adaequatio rei et intellectus*.

Nagyon kell tehát vigyáznunk, hogy a gondolatot, mondást vagy írást össze ne tévesszük a valósággal.

Az írás és a valóság összetévesztésének szinte kiáltó példáját adták egy időben a tibeti papok, akiket lámáknak neveznek. Mint a régi papok általában, ők is tanítás mellett gyógyítással is foglalkoztak. Rendesen adtak is gömböcske alakjában gyógyító szert. De megesett, hogy az elfogyott. Akkor elővettek egy papírszeletet, ráírták, mondjuk, hogy „láz ellen”, a papírból gömböcskét gyúrtak és be-

vétették a beteggel. Ez tehát végletes összetévesztése az írásnak a valósággal.

A történelmi igazságnál előbb van a valóság vagy történéés, és azután jön a mondás vagy írás.

A názáreti vagy nazóreus Jézusról csak írásaink vannak: a Pál apostolnak tulajdonított leveleknek néhány kis részlete és a kétféle evangéliumi füzetek, a Márk—Máté—Lukács-félék és a János evangéliuma. Ami több írás van, ezeken alapszik. Jézusról semmi egyéb adatunk nincs, sem más írás, sem valami egykorú emlék, sem bármiféle olyan nyom, amelyen állva biztosan mondhatnók, hogy előbb volt Jézus történelmi valósága és előbb történt valami Jézussal, és csak *azután* beszéltek és írtak róla.

Nem mondjuk, hogy nem így volt, csak nem tudunk róla meggyőződni. Nem tagadjuk Jézus történelmiséget, vagy Jézus történelmi igazságát, csak nem tudunk róla!

Ez alapon szigorú tudományossággal mérve tagadhatnék is, és ezt a felfogásunkat sem lehetne ma már bizonyíték nélkül egyszerűen és gorombán csatlásnak mondani, mint ahogyan azt János második levele teszi. 7.

Ellenben tökéletesen biztosak vagyunk róla, hogy akár volt történelmi Jézus, akár pedig nem volt, mindenesetre volt, van és lesz evangéliumi Jézus, vagyis a názáreti Jézusnak írásművészeti és ennek alapján festő- és szobrászművészeti kifejezése. Ez a názáreti Jézusnak művészi igazsága, amelynél

tudniillik előbb van az elgondolás és azután jön a szerinte alkotott művészi valóság.

Írásművészetnek tartjuk az evangéliumot mind a maga teljességében, mind pedig egyes részleteiben.

De ha az evangélium írásművészet, joggal kérdezik, vajjon milyen írásművek közé soroljuk.

Némelyek használják a *mithosz* vagy *legenda* elnevezést. Ezt nem tartjuk helyesnek. Ezek a szavak eredetileg igen ártatlanok ugyan, hiszen a mithosz csak mondást jelent, a legenda pedig kötelező olvasmányt. De idővel ehhez a két elnevezéshez erősen hozzáfűződött a valótlanág és valószínűtlenség képzelete, s *az evangéliumra nem lehet egyszerűen azt mondani, hogy valótlan és valószínűtlen.*

Léda és Juppiter a hattyú alakjában mithosz; de az angyali üdvözlet nem mithosz. Igazi ugyan, hogy a művészek ennek ábrázolásánál a Szentlelket galamb képében érzékeltették; de ezt teljesen önkényesen tették, mert az evangéliumban Mária üdvözlésénél szó sincs a galamb megjelenéséről. Minthogy a galamb a zsidók nemzeti madara (Sabbat 44 a), az evangélista művészileg sokkal jobb helyre tette, tudniillik Jézus ünnepélyes bemutatásához. Márk 1, 10. Máté 3, 16. Luk. 3, 22. Ján. 1, 32.

Különben a magyar irodalom ismerőjének nem kell sokat törnie a fejét azon, vajjon milyen irodalmi fajhoz sorozza az evangéliumot. Ugyanahhoz, amelyhez Madách Imrének *Az ember tragédiáját* sorozza, Ez sem mithosz vagy legenda, bár csodás részek is vannak benne. De ezeket nagyon ellensúlyozza Ádámnak történelmi valósága, amint az a

világtörténelem különböző alakjaiban mutatkozik. Amint Madách Imre műve drámai költemény, épen úgy az evangélium is az, mert az eszményi ember tragédiája.

A názáreti Jézusnak mind esetleges történelmi igazságában, mind pedig biztos művészi igazságában meg kell különböztetnünk az időleges, múlandó elemeket az idők felett álló, elvont és bizonyos szemzőből nézve örök bölcséleti igazságtól.

Amint lehet valakinek igazi négy almája, vagy festett négy almája, s ezekből kivonhatja azt az örök tételt, hogy kétszer kettő négy, amely tétel akkor is megmarad, ha az igazi négy almát megeszi, vagy pedig a festményt tüzre veti: azonképen az esetleges történelmi Jézusnak ismeretlen életéből, de még inkább az evangéliumi Jézusnak leírt szavaiból, tetteiből, példájából és életsorsából kivonhatjuk azokat a tételeket, amelyek részben megállapító, részben irányító szerepet tölthetnek be mindennapi életünkben és akkor is érvényesek, ha véletlenül Jézus igazán nem volna történelmi személy, vagy pedig az evangéliumokat elégetnék és Jézus nevét a következő nemzedékek elfelejtenék.

Ezek a tételek mégis lényegesen különböznek a számtani és mértani tételektől annyiban, hogy a számtani és mértani tételeknek megfelelő valóság nem okvetlenül szerepel az ember mindennapi életében, de a názáreti Jézus bölcséleti igazságának megfelelő valóság, az eszményi ember, okvetlenül szerepel az ember mindennapi életében — annyira, hogy *való ember eszményi ember nélkül* — hacsak

nem elmebeteg vagy öntudatlan — *egyáltalában meg sem élhet*. Hiszen az eszményi ember — akinek művészi kifejezése az evangéliumi Jézus — valójában *az embernek az a része*, amely a neki való jót felismeri, akarja, megvalósítja és önmagával egyesíti.

Tehát nem az a legfontosabb, hogy az, ismeretlen történelmi Jézust Pilátus halálra ítélte és keresztre feszítette, az már a múlté; az sem a legfontosabb, hogy az evangéliumi Jézust a szépirodalom világában Pilátus halálra ítélte és keresztre feszítette: hanem az a fontos, és *mindennél legfontosabb*, hogy mi az eszményi embernek mindennap tapasztalható halálesetei miatt megdöbbenünk, ennek hatása alatt megtérjünk és a halálesetek okait mind egyéni, mind társas életünkben jóvátegyük.

A názáreti Jézusnak háromféle igazsága tehát, vagyis a történelmi, művészeti és bölcséleti igazság úgy aránylanak egymáshoz, mint az ősemberek emberhűvése, az Úr vacsorájánál való részvételünk és a művelt ember megtérése vagy megigazulása.

Az csak képes kifejezés, hogy Jézus halálával az Istenatyát kiengesztelte és így haragját tőlünk elfordította. A képes beszéd nélkül való igazság az, hogy az evangéliumi Jézus története minket megtérít és a megtért bűnösre az Istenatyá a *bűnállapotot mindenkorra megszüntető* végtelen szeretettel néz alá.

Mindezek után nagyon könnyű felelnünk arra a felvetett kérdésre, vajjon egyáltalában *kell-e Jézus*.

A felelet attól függ, milyen fokban van szükségünk Jézusra és milyen célra.

Az bizonyos, hogy egymillió évből csak az utolsó kétezer év az, amelyben az emberiség a Jézus nevet ismeri és még ebben a kétezer évben is volt és van igen sok ember, aki Jézusról nem tudott és nem tud. És ezek az emberek dolgoztak, ettek, ittak, aludtak, házakat építettek, családot alapítottak s a legtöbben szabályszerűen, sokan kivételes módon meg is haltak. A történelmi és az evangéliumi Jézusnak ismerete nélkül tehát épenséggel meg lehet élni.

De nem ám a názáreti Jézusnak bölcséleti igazsága nélkül! Az eszményi ember mindig volt, van és lesz addig, míg ember élni akar e Földön.

Sem a történelmi, sem az evangéliumi Jézus nem tette és nem tehetette azt a jót, amelyet *nekünk* kell tennünk, és nem bánhatta meg azt a bűnt, amelyet *nekünk* kell megbánnunk, és nem térhetett meg sem helyettünk, sem mások helyett. De az ember sohasem tehetett jót, sohasem bánhatott meg bűnt, és sohasem térhetett a jó útra a nélkül, hogy az eszményi ember felé nem tekintett volna és legalább egy pillanatra őerte nem lelkesedett volna.

De az eszményi ember szükséges fogalmán felül az evangéliumi Jézus is, — miután az Istenatyja jóvoltából már megkaptuk, — azért kell nekünk, mert igen-igen javunkra válik. Ha az evangélium csak egy részlet volna az ezeregy éjszakából, akkor is oly irodalmi értéknek kellene azt tartanunk, hogy nemcsak minden iskolában minden gyermeknek, hanem minden felnőtt férfinak és nőnek kötelező olvas-

mányul írrok elő. De az evangélium több, mint egy részlet az ezeregy éjszakából. Évszázadok élete és világrészek műveltsége fűződik hozzá, és pedig nem méltatlanul, hanem teljes joggal. Hiszen nincs a világirodalomban mű, amely mélyebb, titokzatosabb, vonzóbb, népszerűbb és hatásosabb bölcseséget tartalmazna, mint a názáreti Jézusról szóló evangélium. Esztétikailag tökéletesebb és logikailag világosabb műveket írtak ugyan, de eredményesebbeket aligha.

És semmit sem veszít az evangélium azzal, hogy megkülönböztetjük Jézus történelmi, művészi és bölcséleti igazságát. Sőt hatásában még nyer is. IStiem veszítjük el az evangélium tanítását, hisz Jézus tanítása csonkítatlanul marad. Nem veszítjük el Jézus példáját, hisz az evangélium továbbra is elénk tárja. De nyerünk tanításban is, példában is, mert az összes ismert bölcsek tanítását és az összes erényes emberek példáját *az eszményi ember tanításában és példájában foglaljuk össze*. Jézus tanít mindenben, amit az eszményi ember nevében és az ő erejéből mondanak; és Jézus élete és vére lüktet minden jóban, amit bármilyen emberek az eszményi ember nevében és erejében tesznek.

És azt a jóvátételt sem veszítjük el, amelyet az evangéliumi Jézus adott azok szerint, akik őt történelmi Jézusnak is hiszik. Mert az ő vére nem hatásosabb az Istenatya előtt, ha földreszállt angyalok aranykelyhekben fogják fel és viszik trónja elé, mint ha *szent és igazságos ügyért bármely ember hullatja* akár igazi vér, akár pedig könny, verejték,

panasz vagy sóhajtás alakjában is embertársának igazságtalan ostorcsapásai, embertelen bánásmódja miatt.

Erre a vérre való tekintettel nemcsak lehet, hanem kell is minden megtérő bűnösnek igazán, komolyan és végleg megbocsátanunk. Akkor azután Isten bocsánata felől is biztosak lehetünk.

Igaza van tehát Origenes egyházatyának is, amikor így kiált fel: „Boldogok azok, akik Isten fiát (az evangéliumi Jézust) hasznukra fordították és már olyanokká lettek, hogy nincs reá többé szükségük sem mint orvosra, ki betegeket gyógyít, sem mint pásztorra; s nem szorulnak többé megváltásra, hanem csak bölcseségre, értelemre, igazságosságra!” (Comm. in Johannem. I. 22. T. I. p. 13.)

S igaza van Péter apostolnak is, aki ezt mondotta: „Más név nem is adatott az embereknek, amelyben üdvözlünk kellene”, mint a mi Urunknak, a názáreti Jézus Krisztusnak neve. Ap. csel. 4, 12. 10.

S igaza van végül Pál apostolnak is, amikor ezt írja: „Más alapot senki sem vethet azon kívül, amely vettetett, amely a Krisztus Jézus” — a Fölkent Üdvözítő. I. Kor. 3, 11.

De nehogy valaki azt gondolja, hogy ez az alap *mindenképen* szegletkő, vagy kőszikla, vagy beton-alap. Nem; csak a hasonlósági pontban az.

Ez az alap nem jelent merevséget, mozdulatlan-ságot, örök változatlanságot, hanem csak a *lényegben való biztonságot*.

Ez az alap nem szilárd épületnek alapja, hanem

az állandó építésnek és minden öntudatos emberi cselekvésnek kezdő *lendülete*.

Ez az alap az emberi mozgásnak és életnek *alapiránya*.

Ez az alap a jó lelkületnek iránya az istenség és az emberiség felé.

Ez az alap az istenalkotta eszményi ember, aki saját legjobb énünkben rejtőzik.

Ez az eszményi ember a mi utunk, igazságunk és életünk (Ján. 14, 6.); az a Krisztus, aki örökké megmarad. Ján. 12, 34.

ÜDV AZ OLVASÓNAK!

Miután megírtam és kiadtam „Vallásom” című könyvecskémet és „A názareti Jézus háromféle igazságát, néhány őszinte szót akarnék azokhoz intézni, akik Magyarországon már olvasnak és még olvasnak eredeti magyar könyvet. Tudniillik hazánk kilencmillió lakosa közül a gyermekek, az olvasni nem tudó felnőttek és a nem magyar anyanyelvű, lakosság *még* nem olvas magyar könyvet; a magyar öregek, a betegek és a túlságosan elfoglaltak pedig *már* nem olvasnak sem magyar, sem más könyvet. Marad tehát a kilencmillióból néhány ezer, akik általában nyomtatott magyar betűt, s ezekből néhány száz, akik magyar könyvet olvasnak. Vájjon ezek közül hányan veszik át üdvözlétemet!? Nagyon kevesen! A kis olvasótábor ugyanis szörnyű módon megszlik.

Aránylag legtöbb olvasójuk van a *szépiróknak*. Ők az irodalom cukrászai. Mivel pedig az emberiségnek legnagyobb része nyalánk, kapva-kap az ő műveik után. Az irodalmi cukrászok között is vannak persze Gerbeaudok, Lukácsok, Augustzok és

Hauerek, s vannak kisebb utcákban kisebbbrangú iparosok.

A szépírók után következnek olvasottságban a *történetírók*, a föld-, nép- és útirajzírók, különösen azok, akik közelebb állnak a szépíróművészekhez, mint a tudósokhoz, s akik a történelmet és földrajzot inkább regényalakban írják, amelynek egy részét kitalálják. Ezek mézeskalácsosok, akik inkább cukrászok, mint pékek. Ezeknek is van meglehetősen nagy közönségük.

Jönnek a *természettudósok*, a műszaki tudósok, a nemzetgazdászok, a jogászok, még pedig nemcsak & joggyúrók, hanem a jogalkotók. Ők volnának a lelki életnek pékjei, akik a mindennapra szükséges kenyeret sütik. De ki eszik kenyeret, ha gyomrát cukrászsüteménnyel tölti meg?

Végül volnának a *bölcselők*, az erkölcs-, vallás-, jog- és állambölcselők, akik az egyénekből és társadalmakban mutatkozó betegségi tüneteket figyelik s a bajok gyógyítására szereket készítenek. Hiszen meg van állapítva, hogy a legtöbb ember még csak szabályszerűen gondolkozni sem tud; hogy tudna akkor értelmesen és hasznosan beszélni s hogy tudná az emberiség javára szolgáló gondolatokat megválogatni? Ott vannak egész országok, amelyek feje tetejére állították a józan emberi gondolkodást és nem örültek házárt, hanem örültek birodalmát alkotják! S ott vannak más országok, amelyeknek lakói még csak azt sem fontolják meg, hogy olyan örültekről van szó, akiknek betegsége ragályos s akiknek betegsége ellen idejekorán alkalmas

beoltásokkal kell védekeznünk. Még a mindennapi kenyeret is csak akkor tudjuk élvezni, ha egészségesek vagyunk, mennyivel inkább a mézeskalácsot és a cukrászsüteményt!

Nem tudom, a mások által készített gyógyító szerek mikép keltek el; annyi bizonyos, hogy az általam készítették igen rosszul. A „Vallásom” című vékony könyvecskét egyezer példányban adtam ki, eladtam belőle vagy kétszázat, a többit részben elosztogattam, részben megvan. Alapgondolata az, hogy semmi ok sincs rá, hogy a különböző vallásfelekezetűek gyűlöljék egymást, mert mindannyian tisztelik a Mindnyájunk Istenét, akinek egyformán jóhiszemű gyermekei vagyunk és lehetünk. Ez olyan fontos alapgondolat ebben a mi pártoskodó országunkban, hogy annak elfogadása és megvalósítása nélkül nemcsak nem gyógyulunk meg, hanem egész biztosan elpusztulunk. Félre tehát a magyar országos közösség tagjai közül a politikai és társadalmi élet vallási jelszavaival! Maradjanak meg a vallási különbségek egyelőre csakis a szép szertartásokban és a tantételek iskolai magyarázataiban!

A harcok azonban tovább dúlnak, a gyűlölet tovább izzik.

Most kiadtam a „A Názáreti Jézus háromféle igazságá”-t szintén egyezer példányban. A világ minden nyelvére kellene lefordítani és minden embernek kezébe adni, nem azért, hogy én vagy mások keressünk rajta, hanem azért, hogy minden ember *azonos világnézetre jusson és az alaptörekvésben, az eszményi ember keresésében, megegyezzenek*

és egymást megértse. Nem arról van szó, hogy valaki azt az állást, amelyet elfoglal, elhagyja; hanem arról van szó, hogy minden ember abban az állásban, amelyet elfoglal, az eszményi embert keresse és lehetőség szerint meg is találja. Győzze meg embertársait arról, hogy igazán jót akar, s ezt azzal az emberséggel bizonyítsa, amely egyedül felel meg az eszményi embernek. Aki az embereket egészben vagy részletekben gyilkolja, hiába hangoztatná, hogy az embereket boldogokká és a világot szebbé akarja tenni. Akkor inkább ne tegye ilyenné, s hagyja az embereket élni!

Ne mondja senki, hogy túlságosan sokra becsülöm írásomat és ennek következtében túlságosan sokra becsülöm önmagamat. Csak az igaz, hogy írásomat sokra becsülöm, de ebből a becsülésből semmi sem irányul önmagamra. Ha a zsidó próféták korában élnénk és ma is szokásos volna az ő írásmodoruk, lépten-nyomon azt a kifejezést használtam volna: „Halljátok egek, és vedd füleidbe föld, mert az Úr szól! Halljátok az Úrnak beszédét! Ezt mondja az Úr, a seregeknek Ura, Izrael erős Istene! Hallám az Úrnak szavát, aki ezt mondta!” Ezek a szólásmódok elsősorban nem azt jelentik, hogy a szavak, amelyek az író ír, vagy a szónok mond, nem az ő szavai, nem emberi agynak termékei, hanem hogy ő úgy érzi, mintha nem ő csinálná azokat, nem ő fűrná faragna rajtuk, hanem azok jönnek, simán és könnyen, mint az olaj a vezető csőben és a csepegtető nyílásán, és az edény, meg a cső semmit sem tesznek hozzá, csak nem engedik, hogy szétfolyják és

csak keretek között tartják, hogy valami formája legyen. Én is teljesen jóhiszemű vezetőke vagyok azoknak a gondolatoknak, amelyeket különböző tanulmányokból, mint kútfőktől kaptam, amelyek bennem formát öltöttek a nélkül, hogy fáradnom kellett volna velük s végigáradtak idegeimben, míg írotollam betűk alakjában papírra rögzítette őket. Alig vagyok jobban a szerzőjük, mint az olajvezeték a benne folyó olajnak. Önmagamnak túlságos becsléséről, vagy különösen még másoknak alábecsléséről tehát szó sem lehet.

Másokra nézve csak egy aggodalmam van: minden érdeklődés nélkül engedik el maguk mellett elfolyni a legértékesebb hatóerőket. *Az emberek rémítően közömbösek!* Nem teljes semmiimádók ugyan, mindenkinek van valami bálványkája, de nagyon kevesen vannak azok, akik felismerik a feltétlenül szükségeset és hajlandók *együttesen* keresni, megtalálni és megvalósítani annak érdekeit: minden *egyes* embernek javát, minden *egyes* embernek egyöntetű műveltségét, minden *egyes* embernek egyízű életélvezetét. Ez pedig nem érhető el azonos természettudomány, azonos bölcelet, azonos világnézet nélkül. És semmi esetre sem érhető el, ha az emberek mindig csak újságot, csak folytatásos regényeket, csak tőzsdei híreket olvasnak. Mindenkinek életében legalább egyszer át kell tanulmányozni egy népszerű csillagászatot, egy népszerű élettant, egy népszerű nemzetgazdasági könyvet, pénztani könyvet, erkölcsbölceletet és vallástant. Ezek nélkül csak olyan marad, mint a földet túró vakond, amely

eszik, szaporodik, finom bundába is öltözik, de a napvilágot, a tavaszi virágompát és a szüretet sohasem látja és nem is érdeklődik iránta.

Hol lehetnének már, ha csak megközelítően egyöntetű gondolkozás módunk volna?! Hol volnánk, ha iskoláink legalább tizenöt éves korig egyformán tanítanak és nevelnék ifjúságunkat?! Ha nem volna az a sokféle vallás, »sokféle erkölcsi felfogás, sokféle történelmi tanítás! Hanem amint van egy Isten, volna egy vallás; amint van egy természet, volna egyféle erkölcs; s amint van egy haza, volna egységes történelmi hagyománytisztelet! Hiszen azért, hogy az egyik magyar állampolgár fehér miseruhát ölthessen, a másik magyar állampolgár pedig fekete palástot, valóban nem érdemes két felekezetet életben tartani! Igaz, hogy a két felekezet között a könyvekben más különbségek is vannak feljegyezve, mint ruhakülönbségek, de ezekről a különbségekről alig valaki tud, és alig valaki beszél róluk. A pártviszályt *vallási alapon* folytatni bűn az Isten-anya, az eszményi ember és az emberséges jó lelkület ellen. Mert ha a hazát nem foglalhatja le a maga számára egyetlen egy párt sem, annál kevésbé az Istent! Higgye mindenki, hogy ő szolgál neki a legjobban; de higgye azt is, hogy másnak is szabad ugyanazt hinnie.

Én azt hiszem, hogy ma nálunk az szolgál Istennek a legjobban, aki az országos közösségben mindenben és mindenkiben a jót látja, még ha az az övétől különböző vagy teljesen egyéni is; a hibákat és tévedéseket elnézi, még ha azok őt bántják

is; s az Úrnak minden asztalát nemcsak maga és ke-
nyeres pajtásai foglalják el, hanem azokhoz ülni
engedi mindazokat is, akik ugyanazt az egy Isten-
atyát vallják s ugyanazt az egy magyar hazát majd-
nem imádják.

Laczó Viktor
L, Városmajor-u. 73.